

ΑΚΤΙΝΕΣ

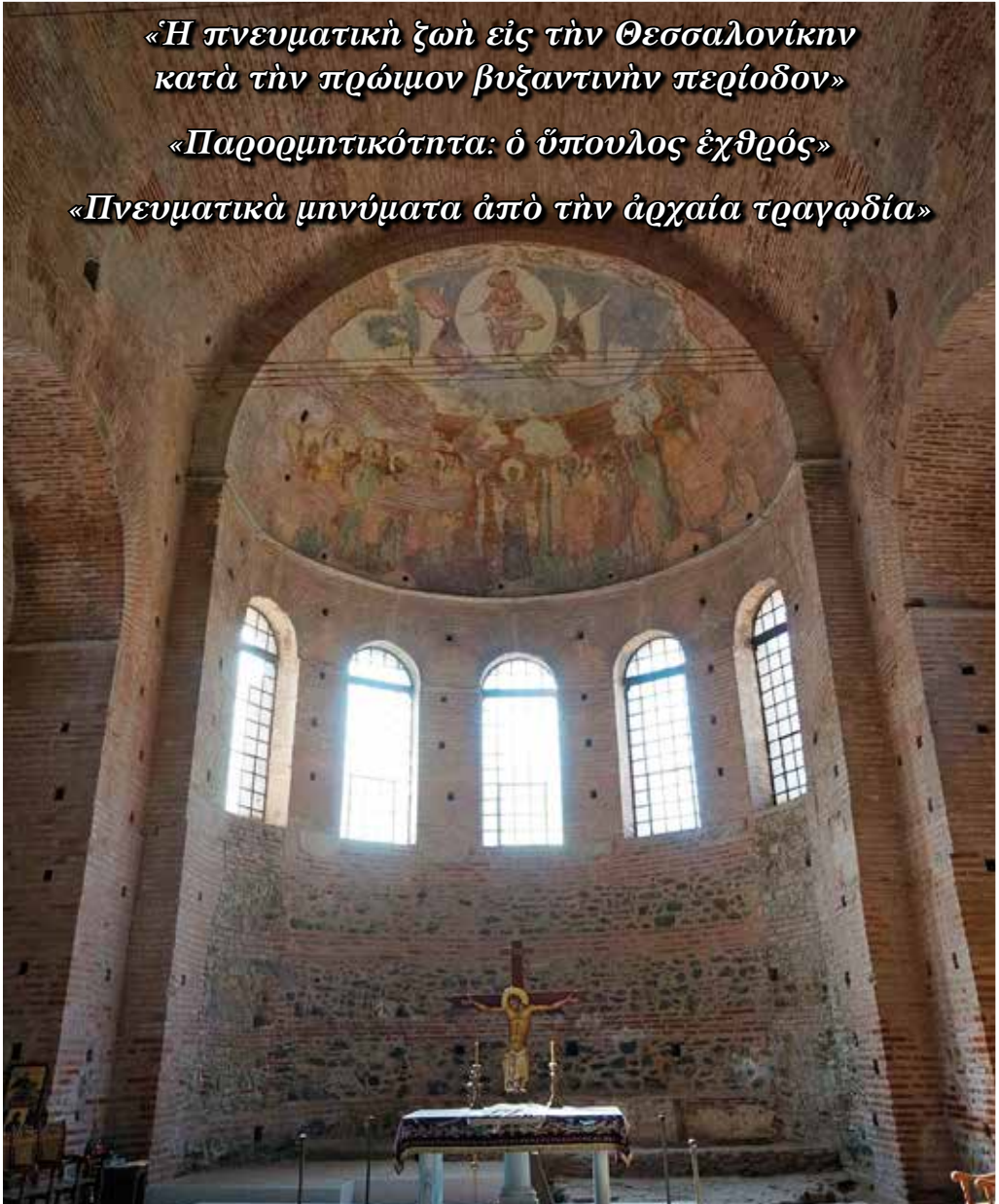
ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 81^ο | ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2018 | ΑΡΙΘ. 770

*«Η πνευματική ζωή εις την Θεσσαλονίκην
κατά την πρώτον βυζαντινήν περίοδον»*

«Παρορμητικότητα: ο ύπουλος έχθρος»

«Πνευματικά μηνύματα από την αρχαία τραγωδία»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

«ΚΑΤΑΜΑΘΕΤΕ ΤΑ ΚΡΙΝΑ ΤΟΥ ΑΓΡΟΥ...»	
Γ.Β.Μ.	121
Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ	
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ.....	123
ΠΑΡΟΡΜΗΤΙΚΟΤΗΤΑ: Ο ΥΠΟΥΛΟΣ ΕΧΘΡΟΣ	
ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	132
Ο ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΡΩΣ	
ΣΕ ΒΑΘΙΑ «ΚΡΙΣΗ» ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ	
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Β. ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ	142
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΤΡΑ- ΓΩΔΙΑ	
ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ	150
<i>ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ</i>	
ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΓΙΟΙ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	
Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	158

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2€
Έτσησια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Άκτινες»
Καρότσιπ 14, 105 61 Άθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θελξινόνς 1, 166 74 Γλυφάδα

Ή Έπιτροπή έπιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν έπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης έπικοινωνίας
Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Ιούλιος 2018

Εικόνα έξωφύλλου: Άπό τό έσωτερικό τής Ροτόντας στή Θεσσαλονίκη.

«ΚΑΤΑΜΑΘΕΤΕ ΤΑ ΚΡΙΝΑ ΤΟΥ ΑΓΡΟΥ...»

Η φύση. Τὸ θαῦμα τοῦ Θεοῦ. Τὴν στολίζουν ιδιαίτερα μὲ τὴν ἀπέριττη ὁμορφιά τους «τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ», ποὺ μὲ τόση ἀφθονία ἔχει σκορπίζει στὴ γῆ ὁ πάνσοφος Δημιουργός. Μᾶς προτρέπει νὰ τὰ προσέξουμε, νὰ τὰ σπουδάσουμε. Νὰ μαθητεύσουμε σ' αὐτά. «Καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει» (Ματθ., στ' 28). Κοιτάξτε τα. Παρατηρήστε αὐτὰ τὰ μικρὰ στολίδια τῆς γῆς. Καὶ καθὼς θὰ ἀναλογιζόσαστε πῶς φυτρώνουν καὶ μεγαλώνουν, χωρὶς νὰ κοπιάζουν ἢ νὰ γνέθουν, θὰ καταλάβετε τὴν ἀγάπη μου καὶ τὴν πάνσοφον πρόνοιά μου.

Σ' αὐτὸ τὸ σχολεῖο τῆς φύσεως μᾶς καλεῖ ὁ Καλλιτέχνης τοῦ σύμπαντος νὰ μαθητεύσουμε. Καὶ πρῶτα πρῶτα νὰ σπουδάσουμε τὸ μάθημα τῆς ἐλπίδας. Ἐν «καταμάθουμε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ», τὸ πῶς ἀρχίζουν τὴ ζωὴ τους καὶ πῶς τὴ συνεχίζουν, θὰ ἀπορήσουμε μὲ τὶς δυσκολίες τους. Ἐμπόδια σὲ κάθε τους βῆμα. Ἡ παρουσία τους εἶναι ἕνας θρίαμβος τῆς ἐλπίδας. Μιὰ ἀδιάφραστη μαρτυρία τῆς θείας Πρόνοιας. Καὶ τὸ συμπέρασμα. Ἐν γὰρ τὰ ἀγρολούλουδα, ποὺ εἶναι ἕνα χορτάρι καὶ δὲν ἔχουν προορισμὸ νὰ ζήσουν αἰώνια, ὁ Θεὸς τόσο φροντίζει, ὥστε νὰ τὰ στολίζει, νὰ τὰ αὐξάνει, πολὺ περισσότερο δὲν θὰ φροντίζει γιὰ τὸν ἄνθρωπο; (Ματθ., στ' 30)

Γιατί τότε νὰ εἶμαστε ὀλιγόπιστοι; Γιατί νὰ λέμε: «Θὰ φροντίζει καὶ γιὰ μένα ὁ Θεός; Παρακολουθεῖ τὶς δυσκολίες μου; Μήπως μὲ ἔχει ξεχάσει;» Γιατί δὲν

βλέπουμε «τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ» καὶ ὅλα τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο; Ἡ δυσπιστία μας, ἡ ὀλιγοπιστία μας ἀποτελεῖ ἀμφισβήτηση τῆς ἀγάπης τοῦ οὐράνιου

*Τὰ «κρίνα τοῦ ἀγροῦ»
θυμίζουν καὶ σὲ μᾶς ποιοὶ
εἶναι τὸ χρέος μας. Βο-
νηθοῦν τὴν ψυχὴ μας νὰ
ἀντιληφθεῖ ὅτι πρέπει
νὰ ἀνθίζει, παρ' ὅλα τὰ
ἀγκάθια ποὺ τὴν περιτρι-
γυρίζουν. Καὶ εἶναι τόσο
ὠραῖο γιὰ τὸ περιβάλλον
μας νὰ ἀνθίζουν οἱ ψυ-
χές. Καὶ τὸ νὰ ἀνθίζει μιὰ
ψυχὴ σημαίνει νὰ εἶναι
στὴ διάθεση τῶν ἄλλων.
Νὰ συντελεῖ στὴν ψυχικὴ
ὠφέλεια τοῦ πλησίον της.
Νὰ μὴν εἶναι ιδιότροπη,
κατηφής, δύστροπη, ἀνι-
κανοποίητη.*

Πατέρα. Τὴν οἰκογένειά μας, τὰ παιδιά μας, τὶς ἐπαγγελματικές μας μέριμνες, τὶς ἀρρώστιες μας, τὸ μέλλον μας, ὅλα τὰ προβλήματα μας, καθὼς θὰ τὰ ἐμπιστευόμαστε στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ, θὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε διαφορετικά. Ἡ πίστη

στον στοργικό Πατέρα θὰ μᾶς ἐμφυχῶνει. Θὰ μᾶς ψιθυρίζει «οἶδε ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρίζετε τούτων ἀπάντων» (Ματθ., στ' 32).

Τὰ «κρίνα τοῦ ἀγροῦ», ποὺ μᾶς μαθαίνουν τὴν ἐλπίδα, συγχρόνως μᾶς διδάσκουν νὰ μὴ γκρινιάζουμε, νὰ μὴ μεμψιμοιροῦμε, νὰ μὴ στενοχωριόμαστε μὲ τὸ παραμικρό. Τὰ κρίνα ἀνθίζουν. Πάντοτε καὶ μὲ ὅποιεσδήποτε συνθήκες χαρίζουν τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὸ ἄρωμά τους.

Δὲν τοὺς ἔρχονται ὅλα εὐνοϊκά. Τί μὲ αὐτὸ ὅμως; Ἐκεῖνα προχωροῦν στὸ ἔργο τους. Τὰ ἀγκάθια ποὺ εἶναι γύρω τους

δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐμποδίσουν τὸ ἄρωμά τους. Ἡ σκιὰ τῶν δένδρων, ποὺ τοὺς κρύβει τὴ θέα τοῦ ἡλίου, δὲν τὰ στενοχωρεῖ. Ξέρουν πὼς καὶ αὐτὴ κάτι καλὸ τοὺς δίνει. Διατηρεῖ τὴ δροσερότητά τους, τὴ λεπτότητα καὶ λαμπρότητά τους.

Καὶ ἂν κάποτε κάποιον ἄλλο φυτὸ βρεθεῖ κοντά τους, δὲν τὰ στενοχωρεῖ ἢ παρουσία του. Δίνουν τὰ χέρια καὶ ἀλληλοστηρίζονται, γιὰ νὰ μὴν τὰ ξεριζώσῃ τὸ δυνατὸ χέρι τοῦ ἀνέμου. Τὰ ἀγρολούλουδα, ὅπου κι ἂν ριζώσουν, ὅπου κι ἂν σταθοῦν, δείχνουν τὴ χάρη τους, σκορπίζουν τὰ μύρα τους, αἰχμαλωτίζουν τὸ βλέμμα μας, προσελκύουν τὴ μέλισσα κοντά τους, σκορποῦν τὴ χαρὰ γύρω τους. Ἀνθίζουν καὶ δὲν παραπονοῦνται, δὲν μεμψιμοιροῦν.

Ἔτσι, θυμίζουν καὶ σὲ μᾶς ποῖο εἶναι τὸ χρέος μας. Βοηθοῦν τὴν ψυχὴ μας νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀνθίξει, παρ' ὅλα τὰ ἀγκάθια ποὺ τὴν περιτριγυρίζουν. Καὶ εἶναι τόσο ὠραῖο γιὰ τὸ περιβάλλον μας νὰ ἀνθίζουν οἱ ψυχές. Καὶ τὸ νὰ ἀνθίξει μιὰ ψυχὴ σημαίνει νὰ εἶναι στὴ διάθεση τῶν ἄλλων. Νὰ συντελεῖ στὴν ψυχικὴ ὠφέλεια τοῦ πλησίον της. Νὰ μὴ εἶναι ἰδιότροπη, κατηφής, δύστροπη, ἀνικανοποίητη.

«Κρίνα τοῦ ἀγροῦ» καὶ μεῖς, ἄς μάθουμε νὰ μὴν παραπονιόμαστε μὲ τὸ παραμικρό. Τὸ ἀγκάθι δὲ φύτρωσε δίπλα μας ἔτσι τυχαῖα. Ὁ πάνσοφος Δημιουργός, ποὺ ξέρει ἀπὸ τὸ πικρὸ νὰ βγάξει γλυκύ, θὰ χρησιμοποιήσει καὶ αὐτὸ γιὰ τὸ καλὸ μας. Ἴσως αὐτὴ ἡ δοκιμασία διώχνει κάποιον μολυσμὸ ἀπὸ τὴν ψυχὴ μας. Χρέος δικό μας εἶναι, μὲ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη μας στὸν Θεό, νὰ σκορπίζουμε τριγύρω μας τὴν «εὐὼδία Χριστοῦ» μὲ τὸν χαριτωμένο λόγο μας, τὴν εὐχάριστη ἀναστροφή μας, τὴν ἀνεπιτήδευτη καλοσύνη μας.

Γ.Β.Μ.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ*

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ἡ ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων ποῦ διαδραματίζονται σὲ μία περιοχὴ καθὼς καὶ ἡ παρουσίασις τῆς δραστηριότητος τῶν κατοίκων τῆς μιᾶς αὐτῆς περιοχῆς ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τμῆμα ἑνὸς εὐρυτέρου κρατικοῦ καὶ πνευματικοῦ συνόλου περιέχει παγίδες. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἀπομόνωσις τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτιστικῶν στοιχείων ποῦ διαπιστώνονται σ' αὐτὴν τὴν περιοχὴν διασπᾷ τὴν συνεκτικότητά τοῦ συνόλου καὶ παρουσιάζει ὡς αὐτόνομα διακινούμενα γεγονότα καὶ πνευματικὰ φαινόμενα, ἐνῶ πρόκειται γιὰ ἐκφάνσεις ἑνὸς ἐνιαίου κρατικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ὀργανισμοῦ.

Οἱ μόνιμοι κάτοικοι πάλι μιᾶς περιοχῆς, καὶ μάλιστα οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς σὲ διαφόρους τομεῖς, διακινούνται ἀπὸ τὸν ἕνα χῶρον στὸν ἄλλον, ἐνῶ ἄλλοι ἔρχονται νὰ προστεθοῦν εὐκαιρικῶς ἢ μονιμώτερα στὸν ἤδη ὑπάρχοντα πληθυσμόν. Καὶ αὐτοὶ οἱ δεῦτεροι δὲν εἶναι μόνον ὑπάλληλοι ἢ ἄλλοι κρατικοὶ ἢ ἐκκλησιαστικοὶ λειτουργοί, ἀλλὰ καὶ ἔμποροι καὶ βιοτέχνα καὶ μετανάσται καὶ ἔπκοικοι.

Ἔτσι, ἡ παρακολούθησις τῆς ζωῆς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Μακεδονίας εὐρύτερον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη παρὰ μόνον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ εὐρυτέρου κρατικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὀργανισμοῦ ποῦ

εἶναι ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς. Κάθε τάσις νὰ διαχωρίσωμε τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τὸ εὐρύτερον Βυζάντιον περικλείει τὸν κίνδυνον νὰ ἀγνοήσωμεν ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ καὶ ἡ Μακεδονία κινούνται ἐντὸς τῶν ἀλληλεπιδράσεων τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἀποτελοῦν κεχωρισμένην ὄντοτητα¹.

Μὲ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν εἶχεν ἐπιχειρηθῆ ἡ διάσπασις τοῦ Μακεδονικοῦ χώρου, ποῦ εἶχε διακριθῆ σὲ ἐπὶ μέρους «μερίδες», τὴν Ἀμφίπολιν, τὴν Θεσσαλονικὴν, τὴν Πέλλαν, τὴν Πελαγονίαν².

Ὅμως μὲ τὶς διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς Ὑπαρχίας τῆς Ἀνατολῆς ἡ Μακεδονία θὰ ὑπαχθῆ στὴν Διοίκησιν τῆς Μοισίας, ἐνῶ μὲ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, τὸ 395, καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς Ὑπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ δημιουργεῖται Διοικήσις Μακεδονίας μὲ ἔδραν τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ 7 ἑπαρχίαις. Ἡ Διοικήσις τῆς Μακεδονίας καλύπτει ὅλην σχεδὸν τὴν σημερινὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον καὶ τὴν Κρήτην³. Ἡ ἄλλη Διοικήσις τῆς Ὑπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἡ Διοικήσις Δακίας, καλύπτει τὰ βορειότερα μέρη καὶ σ' αὐτὴν τὴν Διοίκησιν Δακίας, καὶ ὄχι τῆς Μακεδονίας, ἀνίκουν καὶ οἱ Σκοῦπτοι, δηλ. τὰ σημερινὰ Σκόπια⁴.

Κατὰ τὸν «Συνέκδημον» τοῦ Ἰεροκλέους (527/8), ποὺ ἀπεικονίζει τὴν διοικητικὴν κατάστασιν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, διακρίνομεν Μακεδονίαν α΄, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ 32 ἀναγραφόμενες πόλεις, ὑπὸ κομισιάριον, καὶ Μακεδονίαν β΄, μὲ πρωτεύουσαν τοὺς Στόβους καὶ 8 πόλεις, ὑπὸ ἡγεμόνα⁵.

Εἰς τὴν Μακεδονίαν α΄ ὑπάγονται οἱ πόλεις Πέλλη, Εὐρωπος (Βόζατζι), Διον (πλησίον Μαλαθριά), Βέροια, Ἑορδαία, Ἑδεσσα, Κέλλαι (πλησίον Γκορνίτσοβον, Κέλλν), Ἀλμωπία (Μογλενά), Λάρισσα (ἄγνωστος), Ἡράκλεια Λύγκου (Φλώρινα), Ἄντανία (περιοχὴ Πριλεπίου), Γέμνδος, Νίκαα(ς), Δόβηρος (Δοϊράνη), Ἴδομένη, Βράγυλος, Πρίμανα, Παροικόπολις (Νιγρίτα), Ἡράκλεια Στρυμόνος (Ζερβοχώρι), Σέρραι, Φίλιπποι, Ἀμφίπολις, Ἀπολλωνία (ἐπαρχία Ἀρναίας), Νεάπολις (Καβάλα), Ἄκανθος (Ιερισσός), Βέργη (Κοπάτσι), Ἄραλος, Κλίμα Μεστικὸν (πλησίον Νέστου), Ἀκόντισμα, νῆσος Θάσος, νῆσος Σαμοθράκη, δηλ. περιοχὴ ἢ ὅποια συμπίπτει μὲ τὴν σημερινὴν Ἑλλαδικὴν Μακεδονίαν⁶.

Εἰς τὴν Μακεδονίαν β΄ ὑπάγονται οἱ πόλεις Ἄργος (Statigrad?), Αἰστραϊον, Πελαγονία (Μοναστήριον), Βάργαλα, Κελαινίδιον, Ἀρμονία, Ζάπορα (πλησίον τοῦ Μοναστηρίου). Ὅλαι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πρώην Νοτίου Γιουγκοσλαβίας⁶.

Ἡ κατάστασις αὐτὴ θὰ διατηρηθῆ μέχρι τῆς δημιουργίας τῶν διοικητικῶν ἐκείνων ὀργανισμῶν, τῶν «θεμάτων». Τὸ θέμα Μακεδονίας διαπιστώνεται τὸ 802 μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ἄδριανούπολιν στὴν Θράκην καὶ στὴν βορειοτέραν ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ στὴν Ρωμυλίαν. Ἐπομένως, τὸ «θέμα» Μακεδονίας ἔχει στρατιωτικὴν καὶ διοικητικὴν σημασίαν καὶ ὄχι γεωγραφικὴν. Ἐπομένως, πρέπει νὰ προσέχωμεν, ὅταν οἱ βυζαντινὲς πηγὲς ἀναφέρονται στὴν Μακεδονίαν, ἐὰν ἢ ἀναφορὰ αὐτὴ ἔχει γεωγραφικὴν ἢ στρατιωτικὴν-διοικητικὴν σημασίαν.

Τὴν σημερινὴν Μακεδονίαν ἐκάλυπταν δύο ἄλλα «θέματα». Τὸ «θέμα» Στρυμόνος μὲ πρωτεύουσαν τὰς Σέρρας (ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 899) καὶ καλύπτει τὴν σημερινὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, καὶ τὸ «θέμα» Θεσσαλονίκης μὲ πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην (ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 842 καὶ 845-846) καὶ ἐκάλυπτε τὴν σημερινὴν Κεντρικὴν καὶ Δυτικὴν Μακεδονίαν ἕως τὸ Μοναστήριον, τὸν Πρίλαπον καὶ τὴν Ἀχρίδα⁷.

Αὐτὴ ἡ διοικητικὴ διαίρεσις θὰ διατηρηθῆ κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον καὶ μέχρι τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτίσεως τοῦ χώρου, γὰρ νὰ δώσῃ ἄλλην διάστασιν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ἡ Μακεδονία θὰ διαγραφῆ ἀπὸ τὴν διοικητικὴν ὀρολογίαν καὶ θὰ ἔχωμεν τρία βιλαέτια· τοῦ Κοσσυφοπεδίου, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Μοναστηρίου⁸.

Ἄλλ’ ὅμως παραλλήλως πρὸς τὴν κρατικὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Βυζαντίου –καὶ κατόπιν βεβαίως ἓνας ἄλλος ὀργανισμὸς ποὺ ἀποτελεῖ σημαντικὸν συστατικὸν καὶ χαρακτηριστικὸν –δὲν πρέπει νὰ τὸ ξεχνοῦμε αὐτό– ἢ Ἐκκλησία ἐμφανίζει ἰδικίαν τῆς Διοίκησιν, σύμφωνα μὲ τὴν πνευματικὴν τῆς ἀποστολὴν καὶ τὶς κατὰ καιροὺς ἱστορικὲς συγκυρίες. Ἡ Μακεδονία εἶναι ἡ πρώτη περιοχὴ τῆς Εὐρώπης ποὺ δέχεται τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τὸ στόμα αὐτοῦ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ στὸ ἔδαφός τῆς δημιουργοῦνται οἱ πρώτες τρεῖς Εὐρωπαϊκὲς ἀποστολικὲς ἐκκλησίες· τῶν Φιλίππων, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βεροίας⁹.

Ἡ πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν περιοχὴν τῆς Μακεδονίας εἶναι ἡ κοινὴ πορεία τοῦ μαρτυρίου, τὸ ὅποῖον κατὰ καιροὺς ἐπέβαλλε ἡ Ρωμαϊκὴ Διοίκησις. Στὶς ἀρχὲς τοῦ Δ΄ αἰ. ὁ Δημήτριος θὰ ἔχη μαρτυρικὸν τέλος, ἀλλὰ ἡ ἐμμονὴ του στὴν πίστιν, ὁ ἐνάρετος βίος καὶ τὸ φρικτὸν μαρτύριον θὰ τοῦ ἀπονεύμουν τὸν στέφα-

νον του αγίου και θα τον καταστήσουν αγαπητόν άγιον στον λαόν της Μακεδονίας και ιδιαίτερώς της Θεσσαλονίκης, την όποίαν διαρκώς θα προστατεύη¹⁰.

Κατά την διαίρεση του Ρωμαϊκού κράτους και την δημιουργία της Ύπαρχίας του Ίλλυρικού, ή Κωνσταντινούπολις δέν έχει ακόμη αναλάβει πατριαρχικόν ρόλον, και έτσι ή Μακεδονία και όλον τόν Ίλλυρικόν θα παραμείνη στην έκκλησιαστικήν δικαιοδοσίαν του επίσκοπου Ρώμης. Αυτή ή ύπαγωγή δημιουργεί επανειλημμένως τριβές, καθώς αναπτύσσεται τόν πατριαρχείον Κωνσταντινουπόλεως και ή περιοχή υπάγεται διοικητικώς στην Διοίκησιν Κωνσταντινουπόλεως, μετά την διαίρεση επί Θεοδοσίου του Μεγάλου, ένφ έκκλησιαστικώς στην παλαιάν Ρώμην, της όποίας ή έκκλησιαστική αλλά και ή άλλη πολιτική δέν είναι πάντοτε σύμφωνος με την πολιτικήν του βασιλέως στην Κωνσταντινούπολιν και του πατριάρχου¹¹.

Δυστυχώς, διά την πρώιμον Βυζαντινήν περιόδον δέν έχομεν Τακτικά, ώστε να αναζητήσωμεν την έκτασιν των επισκοπών εις την Μακεδονίαν κατά την περιόδον αυτήν.

Την άνοιξιν του έτους 406 ό Ιωάννης ό Χρυσόστομος στέλλει επιστολήν προσωπικήν προς τόν επίσκοπον της Θεσσαλονίκης Ανύσιον (καθώς και προς επισκόπους της λοιπής Ελλάδος) από Κουκουσου της Καππαδοκίας, όπου ήταν έξόριστος, διά του πρεσβυτέρου Ιωάννου και του διακόνου Παύλου.

Επίσης, στέλλεται κοινή προς τόν επίσκοπον Ανύσιον και τους λοιπούς επισκόπους Μακεδονίας επιστολή των όποίων τα όνόματα αναγράφονται: Μουνέριος, Θεοδόσιος, Ευτρόπιος, Ευστάθιος, Μάρκελλος, Ευσέβιος, Μαξιμιανός, Ευγένιος, Γερόντιος, Θύρσος «και πᾶσι τοῖς κατά την Μακεδονίαν όρθόδοξοις κοινωνικοῖς επισκόποις». Έπομένως, κατά την εποχήν του Ιωάννου του Χρυσοστόμου

έχομεν τουλάχιστον ένδεκα επισκοπές στην Μακεδονίαν¹².

Βεβαίως είναι δυσχερές έκ των όνομάτων και μόνον να ταυτίσωμεν τις επισκοπές. Άλλ' έκ του συνδυασμού προς τόν «Συνέκδημον» του Ίεροκλέους είναι

Η Μακεδονία είναι ή πρώτη περιοχή της Ευρώπης που δέχεται τόν Χριστιανισμόν από τόν στόμα αυτού του αποστόλου Παύλου και στο έδαφος της δημιουργούνται οι πρώτες τρεις Ευρωπαϊκές αποστολικές εκκλησίες: των Φιλίππων, της Θεσσαλονίκης, της Βεροίας.

Η πορεία του Χριστιανισμού στην περιοχήν της Μακεδονίας είναι ή κοινή πορεία του μαρτυρίου, τόν όποιον κατά καιρούς επέβαλλε ή Ρωμαϊκή Διοίκησις.

δυνατόν να προσδιορισθοῦν ώρισμένες επισκοπές.

Συγχρόνως ανάλογον επιστολήν αποστέλλει προς τους επισκόπους Μακεδονίας και ό Ρώμης Ίννοκέντιος, αλλά και πάλιν μόνον με τα όνόματα άνευ επισκοπών¹³.

Ίσως ό Μαξιμιανός ταυτίζεται προς τόν κατά τόν έτος 419 επίσκοπον Σεργών¹⁴. Κατά τόν έτος 404 γνωρίζομεν επίσκοπον Ήρακλείας (Θράκης) Ευγένιον¹⁵. Ακόμη γνωρίζομεν Γερόντιον επίσκοπον Δοβέρου Μακεδονίας, προφανώς Δοβήρου (σημερινής Δοϊράνης)¹⁶.

Εἶναι γεγονός ὅτι κατὰ τὸν Θ΄ αἰ. ἔχομεν 15 ἐπισκοπὲς Μακεδονίας οἱ ὁποῖες ἐν πολλοῖς συνεχίζουν ἀρχαιοτέραν παράδοσιν, ὅπως Βέροια, Κίτρος, Κασσάνδρα, Φίλιπποι, Χριστούπολις, Σέρραι, Ἄχρις, Μελένικον, Ζίχνη, Καστοριά, Σέρβια καὶ βεβαίως ἡ Θεσσαλονίκη¹⁷. Πάντως, κατὰ τὴν πρώιμον Βυζαντινὴν περίοδον μαρτυροῦνται ὅπωςδιόποτε ἡ Βέροια, ἡ Ἡράκλεια (Μοναστήριον), ἡ Ἔδεσσα, ἡ Ἀμφίπολις¹⁸.

Ἔτσι, ἡ ἀπόφασις τοῦ Λέοντος τοῦ Γ΄ τὸ 732/3 νὰ ὑπαγάγῃ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀποκαθιστᾷ τὴν ἰσορροπίαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν νομιμότητα¹⁹. Ἐκτοτε ἡ Ἐκκλησία τῆς Μακεδονίας θὰ συμπορευθῆ μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ θὰ ἀκολουθήσῃ στὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θωρακισμένη ἡ Μακεδονία μετὰ μίαν εὐέλικτην πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν καὶ μετὰ μίαν ἀποτελεσματικὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν θὰ ἀποβῆ κέντρον δραστηριοτήτων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τόσοσὸν τὸν πολιτικὸν ὅσον καὶ τὸν πνευματικὸν τομέα. Μία ἀλυσίδα ἰσχυρῶν πόλεων –σὲ 40 τὶς ἀναβιβάζει ὁ Ἱεροκλῆς τὸν ΣΤ΄ αἰ.²⁰, ἀλλ' εἶναι περισσότερες ἀργότερα– καὶ μία ἄλλη ἀλυσίδα ἐπισκοπῶν καὶ μητροπόλεων ἀποτελοῦν τὰ κέντρα τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν μετὰ κέντρον τὴν Θεσσαλονίκην.

Καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, ἡ Μακεδονία θὰ δοκιμασθῆ ἀπὸ τὴν μεγάλην μετακίνησιν λαῶν, ποὺ ἐξορμοῦν ἀπὸ τὶς στέππες τῆς σημερινῆς Ρωσίας²¹. Ἐπιδρομὲς καὶ λεπλασίες ποὺ θὰ διαρκέσουσιν ὡς τὸν Ι΄ αἰ.

Ἐπὶ Ἀρκαδίου (395-408) ἐμφανίζονται οἱ Βησιγότθοι μετὰ τὸν Ἀλάριχον, οἱ ὅποιοι,

ἀφοῦ λεπλατίσουσιν καὶ καταστρέφουσιν ὅ,τι ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει οἰκοδομήσει, θὰ ἀναχαιτισθοῦν ἐν τέλει ἀπὸ τὸν Στιλχωνα (397)²².

Μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν Ἀβάρων ἐμφανίζονται ὡς ὑποτακτικοὶ τῶν οἱ Σλάβοι (Σκλαβηνοί, Σθλάβοι, Σκλάβοι). Μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Ἀβαροσλάβων στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 626, τὸ Ἀβαρικὸν κράτος θὰ διαλυθῆ καὶ οἱ Σλάβοι ἐλεύθεροι πλέον περιφέρονται στὴν ἀχανῆ χερσόνησον τοῦ Αἴμου²³. Εἰρηνικὰ θὰ εἰσέρχωνται μετὰ τὰ ποίμνιά των στὸ Βυζαντινὸν Κράτος καὶ θὰ ἐγκαθίστανται κατὰ προτίμησιν στὰ ὄρεινά. Μίαν τελευταίαν φορὰν θὰ κινήσουσιν οἱ Σλάβοι τῶν Σκλαβηνῶν, ἀλλὰ θὰ νικηθοῦν τὸ 688 μεταξὺ Ἐβρου καὶ Στρυμόνος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β΄, γιὰ νὰ μετοικισθοῦν ἀκολουθῶς στὸ «θέμα» Ὀψικίου στὴν Βιθυνίαν καὶ νὰ σχηματίσουσιν τὸ στρατιωτικὸν τάγμα τῶν Σκλαβησιάνων στὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος²⁴. Σὺν τῷ χρόνῳ θὰ ἐκχριστιανισθοῦν καὶ θὰ ἐξελληνισθοῦν.

Στὰ 904 ὁ Λέων Τριπολίτης μετὰ Σαρακηνούς πειρατὰς θὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρες ἀπὸ 30 Ἰουλίου θὰ λεπλατῆ. Ἐν τέλει ἀποχωρεῖ συναποκομίζοντας 22.000 αἰχμαλώτους, οἱ ὅποιοι θὰ πωληθοῦν στὰ σκλαβοπάζαρα τῆς Τριπόλεως τῆς Συρίας καὶ τοῦ Ἀραβοκρατομένου Χάνδακος τῆς Κρήτης²⁵. Μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς κεντρικῆς διοικήσεως ἡ Θεσσαλονίκη θὰ ἀνοικοδομηθῆ, ὁ στρατὸς θὰ στελεχωθῆ καὶ χάρις στὶς ἐνέργειες τοῦ Λέοντος Χοιροσφάκτου ἀντιμετωπίζονται οἱ ἐπιδρομὲς τοῦ Συμεὼν Βουλγαρίας²⁶.

Δεινότερη θὰ εἶναι ἡ δοκιμασία τῆς Μακεδονίας ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπολοίπου Ἑλλαδικοῦ χώρου ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τοῦ Σαμουὴλ Βουλγαρίας (976-1014). Ἐν τέλει, χάρις στὶς στρατιωτικὰς ἐνέργειες τοῦ Βασιλείου τοῦ Β΄ τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ τῶν στρατηγῶν του, τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ καὶ τοῦ Νικηφόρου Ξιφία, ἐπιτυγχάνεται ἡ μεγάλη νίκη τοῦ Κλειδίου

τὴν 29^η Ἰουλίου 1014²⁷. Ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνες οἱ Βούλγαροι δὲν θὰ ἔχουν πλὴρον τὴν δυνατότητα νὰ βλάψουν τὴν Μακεδονίαν καὶ τὸ Βυζάντιον ἐν γένει. Δύο ἀποτελεσματικὲς κινήσεις τοῦ Βασιλείου τοῦ Β΄ τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἡ δημιουργία τοῦ «θέματος» Βουλγαρίας μὲ πρωτεύουσα τὰ Σκόπια²⁸ καὶ ἡ δημιουργία τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας μὲ ἔδρα τὴν Ἀχρίδα διασφαλίζουν αὐτὴν τὴν ἡρεμίαν²⁹.

Ὅμως τὴν Μακεδονίαν συνεχίζουν τώρα νὰ ἐπιβουλεύονται ἐπιδρομεῖς ἀπὸ τὴν Δύσιν. Τὴν 24^η Αὐγούστου 1185 ἡ Θεσσαλονίκη θὰ λεηλατηθῆ ἀπὸ τοὺς Νορμανδούς. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος περιγράφει τὴν καταστροφὴν³⁰.

Στὰ 1204 ὁ Βονιφάτιος τοῦ Μομφεράτου θὰ λάβῃ ὡς μερίδιον ἀπὸ τὴν Λατινικὴν κατακτησιν τοῦ Βυζαντίου τὴν Θεσσαλονίκην³¹. Ἀλλὰ ἡ κατοχὴ δὲν θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ, διότι ὁ Δεσπότης τῆς Ἠπείρου Θεόδωρος Ἄγγελος τὸ 1224 θὰ τὴν ἀπελευθερώσῃ³², ἕως ὅτου τὸ 1261 ἡ Μακεδονία ὁλόκληρη ἐπανασυνδέεται μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Μία παρένθεσις μᾶς δεκαετίας διακόπτει αὐτὴν τὴν ἐπανασύνδεσιν μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ κράτους τοῦ Στεφάνου Δουσάν, ὁ ὁποῖος τὴν Κυριακὴν τῆς Ἀναστάσεως, τὴν 16^η Ἀπριλίου 1346, στέφεται στὰ Σκόπια «τσάρος καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας». Τὸ κράτος του θὰ διαλυθῆ μὲ τὸν θάνατόν του τὸ 1356³³. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι ἀποκτοῦν τὸ 1354 τὴν Καλλίπολιν³⁴ καὶ ἔτσι εἰσβάλλουν στὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ μόλις τὸ 1430 κατορθώνουν νὰ εἰσέλθουν στὴν Θεσσαλονίκην³⁵, γιὰ νὰ παραμείνουν ἐκεῖ ἐπὶ 500 περίπου χρόνια, ἕως τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς 26^{ης} Ὀκτωβρίου 1912³⁶.

Ἀπὸ τὴν συνοπτικὴν αὐτὴν ἀναδρομὴν φαίνεται σαφῶς ὅτι τυχαῖες, εὐκαιριακὲς καὶ πάντως προσωρινὲς ἦσαν οἱ κατακτήσεις ἀπὸ ἄλλοεθνεῖς, ἡ δὲ ἐθνικὴ συνο-

χή, παρὰ τὶς συνεχεῖς ἐπιδρομὲς καὶ τοὺς ἐποικισμούς, παρέμεινε ἀναλλοίωτη.

Ἄλλ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι, παρὰ τὶς συνεχεῖς αὐτὲς ἀναστατώσεις, ἡ Βυζαντινὴ Μακεδονία δὲν εἶναι μόνον προμαχῶν, ἀλλὰ ἀναδεικνύει πολιτισμὸν καὶ δημιουργεῖ πνευματικὴν ἀναγέννησιν μὲ διεθνεῖς διαστάσεις.

Εἰδικώτερα διὰ τὴν πρώιμον Βυζαντινὴν περίοδον ἡ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ ἡ ὁποία καλύπτει τὰ ἔτη 330, ἀπὸ τὰ ἐγκαίρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἕως τὸ 642, ὅποτε ὠλοκλήρωθῆ ἡ ἄλωσις τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, παρατηροῦμεν ἐνδιαφέροντα καὶ σημαντικὰ γεγονότα.

Ἐνα σύστημα ὀχυρώσεων τὸ ὁποῖον ἀνάγεται στὸν Ἰουστινιανὸν προστατεύει πόλεις καὶ ὑπαιθρον. Ἔτσι ὥστε ἀνετα ἀνεγείρονται συστήματα κοινωνικῆς προνοίας, ὅπως ὑδραγωγεῖα, ἰσπόδρομοι, μοναστήρια καὶ περισσότερον ναοί³⁷.

Ἡ Μακεδονία εἶναι κατάσπαρτη ἀπὸ ἐκκλησίες κτισμένες σὲ διάφορες ἐποχὲς τοῦ Βυζαντινοῦ βίου τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τοῦ ΙΔ΄ αἰ. Συγχρόνως ἔχομε μίαν μεγάλην ἀκμὴν τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς μὲ νέες τάσεις ποὺ ἔχουν χαρακτηριθῆ ὡς Μακεδονικὴ Τέχνη³⁸.

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι μεγάλο κέντρον διεθνούς καὶ ὄχι μόνον Βαλκανικοῦ ἐμπορίου. Κατὰ τὸν Θεοδώρητον Κύρου (393-466) «*Θεσσαλονίκη πόλις ἐστὶ μεγίστη καὶ πολυάνθρωπος, εἰς μὲν τῶν Μακεδόνων ἔθνος τελοῦσα, ἡγουμένη δὲ καὶ Θετταλίας καὶ Ἀχαΐας καὶ μέντοι καὶ ἄλλων παμπόλων ἐθνῶν ὅσα τῶν Ἰλλυριῶν τὸν ὑπαρχον ἡγούμενον ἔχει*»³⁹.

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐτησίως ἐμποροπανηγύρεως κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τὰ Δημήτρια, συγκεντρώνονται ἔμποροι ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν, ἀπὸ τὴν Ἰβηρίαν, ἀπὸ τὴν Συρίαν, ἀπὸ

τὴν Αἴγυπτον. Πλῆθος προσκυνητῶν καὶ ἐμπόρων ἔρχεται ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην· Ἰταλοὶ, Γάλλοι, Καμπανοί, Ἴσπανοί, Πορτογάλοι, Κέλται⁴⁰.

Τὴν θαυμαστὴν πορείαν προόδου καὶ πολιτισμοῦ ἦλθε νὰ διαταράξῃ μία θλιβερὰ καὶ ἀποτρόπαιος ἱστορία. Περὶ τὸ 390 κατὰ στάσιν τῶν Θεσσαλονικέων δολοφονεῖται ὁ Βουθερικός, ἡγούμενος τότε τῶν παρ' Ἰλλυριοῖς στρατιωτῶν. «*Καὶ ἐπὶ τὰδε ἐμνήθη*», συνεχίζει ὁ ἱστορικὸς Σωζομενός, «*εἰς ἄμετρον ὄργην ἐμπεισῶν ὁ βασιλεὺς ρητὸν τῶν προστυχανόντων ἀριθμὸν ἀναρεθῆναι προσέταξεν*»⁴¹. Εἰς ἑπτὰ χιλιάδας ἀναβιάζει τὸν ἀριθμὸν ὁ Θεοδώρητος Κύρου. «*Ἐντεῦθεν δὲ πολλῶν ἀδίκων ἐνεπλήσθη φόνων ἢ πόλις... Καὶ πάθη ἔλεεινὰ συνέβη*»⁴².

Ὅμως ἡ δύναμις τῆς θείας δικαιοσύνης διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐμφανίζεται εἰς ὄλην αὐτῆς τὴν δόξαν. Διηγεῖται ὁ Θεοδώρητος Κύρου· «*Ταύτην μαθὼν τὴν ὀδυρμῶν γέμουσαν συμφορὰν Ἀμβρόσιος ... ἀφικόμενον εἰς τὴν Μεδιόλανον τὸν βασιλέα καὶ συνήθως εἰς τὸν θεῖον εἰσελθεῖν βουλευθέντα νεῶν ὑπαντίσας ἔξω τῶν προθύρων ἐπιβῆναι τῶν ἱερῶν προπυλαίων τοιάδε λέγων ἐκώλυσεν· Οὐκ οἶσθα, ὦ βασιλεῦ, τῆς εἰργασμένης μαιφονίας τὸ μέγεθος, οὐδὲ μετὰ τὴν τοῦ θυμοῦ παῦλαν ὁ λογισμὸς ἐπέγνω τὸ τολμηθέν· οὐκ ἔα γὰρ ἴσως τῆς βασιλείας ἢ δυναστεία ἐπιγνῶναι τὴν ἁμαρτίαν*»⁴³. Ἐπὶ ὀκτῶ μῆνες ὁ Θεοδόσιος ἐμποδίζεται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ναὸν καὶ ἐν τέλει ἐκλιπαρεῖ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ κοινοῦ δεσπότη, διὰ νὰ συγχωρηθῇ μεταμελούμενος. Τὴν ἐξιστόρησιν παρέχουν δύο Χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ὁ Σωζομενός καὶ ὁ Θεοδώρητος Κύρου⁴⁴.

Μία σειρά πνευματικῶν μορφῶν ποὺ διακρίνονται στὰ Γράμματα κοσμεῖ συνεχῶς τὴν Μακεδονικὴν ζωὴν.

Στὰ 500 ἐγεννήθη στὴν Θεσσαλονικὴν ὁ Πέτρος μάγιστρος καὶ πατρικίος, ὁ

Ἰλλυριός, ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Προκόπιος. Ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν χρησιμοποιοεῖ καὶ σὲ διπλωματικὰ ἀποστολὰς στὸν πάπαν Βιγίλιον καὶ στὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Χοσρόην⁴⁵.

Ὁ Λέων ὁ φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (840-843), εἶναι μεγάλη πνευματικὴ μορφή, στὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ στροφὴ πρὸς τίς θετικὰς ἐπιστῆμες κατὰ τὸν Θ' αἰ. Ὁ χαλίφης Al-Mamoun προσφέρει μεγάλες ποσότητες χρυσοῦ στὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον, γιὰ νὰ ἐπιτρέψῃ στὸν Λέοντα νὰ ἀπέλθῃ στὴν Βαγδάτην, ἀλλὰ συναντᾷ τὴν ὑψηλόφρονα ἄρνησιν τοῦ αὐτοκράτορος («*Ἄλογον τὸ οἰκεῖον δοῦναι ἑτέροις καλὸν καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔκδοτον ποιῆσαι τοῖς ἔθνεσι, δι' ἧς τὸ Ρωμαίων Γένος θαυμάζεται τε καὶ τιμᾶται παρὰ πάνσιν*»)⁴⁶.

Τὸ β' ἡμισυ τοῦ IB' αἰ. μία ἄλλη σημαντικὴ πνευματικὴ μορφή θὰ κυριαρχήσῃ στὴν Θεσσαλονικὴν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος (1175-1194), στὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ ἀναγέννησις τῶν κλασικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν IB' αἰ. καὶ γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὴν ἐπίρρειαν τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀντιπαθεῖ τὸ Βυζάντιον, θὰ γράψῃ ὅτι τὸ Ἔθνος χρεωστεῖ νὰ ἀνεγείρῃ εἰκόνας στὸν σοφὸν αὐτὸν ἱεράρχην⁴⁷.

Μία μεγάλη πνευματικὴ κίνησις, ποὺ ἔχει σημαντικὴν ἐπίδρασιν στὴν περαιτέρω πολιτιστικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκοκρατίας, θὰ καλλιεργηθῇ στίς ἀρχὰς τοῦ ID' αἰ. καὶ ὀφείλεται κυρίως στὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Γρηγόριον Παλαμᾶν⁴⁸. Ὁ Ἠσυχασμὸς ἀναδεικνύεται σ' ἓνα πνευματικὸν κίνημα τεραστίας σημασίας γιὰ τὸ Ἔθνος. Διότι ὄχι μόνον τὸ ἐνισχύει μὲ τὴν ἐμπειρίαν τῆς θεώσεως ἀπὸ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἐξοπλίζει μὲ ἄποψι σαφῆ ἐναντι τῆς λατινόφρονος σχολαστικῆς Θεολογίας. Ἔτσι ἡ πνευματικὴ αὐτὴ κίνησις θὰ ἀνα-

δείξη μίαν σειράν μορφῶν κατὰ τὸν ΙΔ' αἰ., ὅπως τὸν Κωνσταντῖνον Ἀρμενόπουλον, τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν, τὸν ἀνεπιόν του Νεῖλον Καβάσιλαν, τὸν Ἰσίδωρον Γλαβᾶν, τὸν Συμεῶν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης.

Δύο ἀκόμη μεγάλης καὶ διεθνοῦς σημασίας γεγονότα ποὺ ἀναδεικνύονται στὴν Μακεδονίαν καὶ προέρχονται ἀπ' αὐτὴν πρέπει νὰ ἐπισημανθοῦν.

Ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν τέκνα ἀξιωμα-

ἦταν φυσικὸν, καὶ οἱ δύο μορφές γραφῆς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς ἐποχῆς. Ἡ μικρογράμματος γραφή, γιὰ νὰ διαμορφωθῆ ἢ γλαγολιτικὴ σλαβικὴ γραφή, καὶ ἡ μεγαλογράμματος γραφή, γιὰ νὰ δημιουργηθῆ ἢ Κυριλλικὴ γραφή⁴⁹.

Τεραστίας σημασίας εἶναι ἡ διείσδυσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέσῳ τῆς Ὁρθοδοξίας στοὺς Σλαβικοὺς λαούς.

Μέγιστον κατόρθωμα εἶναι ἡ δημι-

Ἡ Μακεδονία ὑπῆρξεν ὁ προμαχὼν τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐθραύσθησαν οἱ ἐπιδρομεῖς, ἐξεδιώχθησαν ἢ ἀπερροφήθησαν. Ἀλλὰ ἡ Μακεδονία δὲν ἦταν μόνον προπύργιον καὶ ἀμυντήριον. Ἦταν δημιουργὸς καὶ μεταλαμπαδευτῆς πολιτισμοῦ. Τὰ ἀποκεείμενα σὲ αὐτὴν μνημεῖα τέχνης, ἀλλὰ καὶ τὰ Γράμματα ποὺ ἐκαλλιεργήθησαν καὶ οἱ πνευματικὲς μορφές ποὺ ἀνεδείχθησαν καὶ τὰ πνευματικὰ κέντρα ποὺ ἐδημιουργήθησαν μαρτυροῦν γι' αὐτὴν τὴν ἐπίδοσιν. Μίαν ἐπίδοσιν γνωστὴν καὶ οἰκείαν στὸν Ἑλληνισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἀρκεῖται μόνον στὸν ρόλον τοῦ προμάχου τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ στὴν δημιουργίαν πολιτισμοῦ, κατόρθωμα ἐλευθερίας. Καὶ αὐτὸ τὸ ἀπέδειξε καὶ τὸ Βυζάντιον, καὶ ἰδιαίτερος ἡ Βυζαντινὴ Μακεδονία.

τούχου, δρουγγαρίου, τοῦ Βυζαντίου, οἱ ἀδελφοὶ Κωνσταντῖνος (κατόπιν Κύριλλος) καὶ Μεθόδιος, οἱ ὅποιοι εἶχαν δράσει προηγουμένως καὶ σὲ ἄλλες διπλωματικὲς ἀποστολές στὴν Ἀνατολίην, θὰ ἀπαντήσουν στὴν πρόσκλησιν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σλάβων τῆς Μοραβίας Ρατισλάβου καὶ θὰ μεταβοῦν στὴν χώραν του (στὰ μέσα τοῦ Θ' αἰ.), γιὰ νὰ κηρύξουν τὸν Χριστιανισμόν στὴν γλώσσάν των. Ἐκεῖ θὰ δημιουργήσουν ἀλφάβητον γιὰ τὴν γλώσσάν των, καὶ ἔτσι οἱ Σλάβοι θὰ εἰσέλθουν στὴν ἱστορίαν, ἐφ' ὅσον θὰ ἔχουν γραπτὰ μνημεῖα στὴν γλώσσάν των. Ἐχρησιμοποιοῦνται, ὅπως

ουργία στοὺς κόλπους τῆς Μακεδονίας τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους⁵⁰. Οἱ μονές στὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν, καὶ ἰδιαίτερα οἱ μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὑπῆρξαν κέντρα παιδείας. Ἡ δημιουργία των ἀποτελεῖ σταθμὸν στὴν ἱστορίαν τῆς Μακεδονίας μὲ σημαντικὲς ἐπιπτώσεις στὸν πολιτισμὸν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, σὰν ἀπὸ παιδευτικὸν ὄργανον, ἐκκινοῦν ταπεινοὶ μοναχοί, γιὰ νὰ μεταλαμπαδεύσουν παιδείαν σὲ ὅλην τὴν περιοχὴν. Εἶναι μία ἀνεκτίμητη κληρονομία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους μὲ τοὺς θησαυρούς, τὰ ἔργα τε-

χνης, τὰ κειμήλια, ἀλλὰ κυρίως τὴν συνεχιζομένην ἀκόμη κατὰ θαυμαστὸν τρόπον καθημερινὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ἡ Μακεδονία ὑπῆρξεν ὁ προμαχὼν τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐθραύσθησαν οἱ ἐπιδρομεῖς, ἐξεδιώχθησαν ἢ ἀπερροφήθησαν⁵¹. Ἀλλὰ ἡ Μακεδονία δὲν ἦταν μόνον προπύργιον καὶ ἀμυντήριον. Ἦταν δημιουργὸς καὶ μεταλαμπαδευτῆς πολιτισμοῦ. Τὰ ἀποκειμενα σὲ αὐτὴν μνημεῖα τέχνης, ἀλλὰ καὶ τὰ Γράμματα ποῦ ἐκαλλιεργήθησαν καὶ οἱ πνευματικὲς μορφές ποῦ ἀνεδείχθησαν καὶ τὰ πνευματικὰ κέντρα ποῦ ἐδημιουργήθησαν μαρτυροῦν γι' αὐτὴν τὴν ἐπίδοσιν. Μίαν ἐπίδοσιν γνωστὴν καὶ οἰκείαν στὸν Ἑλληνισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἀρκεῖται μόνον στὸν ρόλον τοῦ προμάχου τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ στὴν δημιουργίαν πολιτισμοῦ, κατόρθωμα ἐλευθερίας. Καὶ αὐτὸ τὸ ἀπέδειξε καὶ τὸ Βυζάντιον, καὶ ἰδιαίτερος ἡ Βυζαντινὴ Μακεδονία.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Ἐνταῦθα ἀναπτύσσεται εὐρύτερον ἡ γενομένη κατὰ τὸ Διεθνὲς Συμπόσιον «Χριστιανικὴ Μακεδονία. Θεσσαλονίκη-Παραδουνάβιες χώρες. Σημερινὴ Ρουμανία» ἐν Θεσσαλονίκῃ 14-16 Ὀκτωβρίου 2010 ἀνακοίνωσίς μου. Ἀνάλογον θέμα εἶχα διαπραγματευθῆ κατὰ τὸ Β' Διεθνὲς Συνέδριον «Ὁ Βόρειος Ἑλληνισμός». Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, 17-20 Δεκεμβρίου 1992 «Κέντρα παιδείας εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τοὺς πρώτους Βυζαντινοὺς χρόνους».

1. Μίαν συνοπτικὴν παρουσίαν τῆς ζωῆς καὶ ιστορίας τῆς Θεσσαλονίκης ἰδὲ προχειρῶς εἰς τὸν τόμον τῆς «Νέας Ἑστίας», ἔτος ΝΘ', Χριστούγεννα 1985, «Ἀφιέρωμα στὴ Θεσσαλονίκη».
2. Jean Michel Carrié, Jean Louis Ferrary, John Scheid ἐν: *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. Στ', <Ἀθῆνα 1976>, σελ. 139. Σχετικὴ βιβλιογραφία εἰς σελ. 619.
3. Σπύρου Βρυώνη, «Ἡ Χερσόνησος τοῦ Αἵμου. Διοικητικὴ Ὄργανωσις». Ἐν: *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. Ζ', <Ἀθῆνα 1978>, σελ. 428. Σχετικὴ βιβλιογραφία εἰς σελ. 481. Καὶ Παναγ. Γ. Νικολοπούλου, «Μακεδονία ἢ Βυζαντινὴ Κοινωνικὲς Τομεές», τόμ. Γ' (1991), σελ. 299-300.

4. Π. Γ. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 300.
5. Ernest Honigmann, *Le Synekdemos d'Hiéroclès et Opusculum Géographique de Georges de Chypre*. Bruxelles (Corpus Bruxellemse Historiae Byzantinae. Forma Imperii Byzantini-Fasciculus I, 193 σελ. 14-16.
6. Ernest Honigmann, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 14-15, 15-16.
7. Διον. Ἀ. Ζακυθνοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324-1071*, Ἐν Ἀθῆναις 1972, σελ. 214-215.
8. Π. Γ. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 300.
9. Παν. Κ. Χρήστου, «Θεσσαλονίκης μητρόπολις. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», *ΘΗΕ*, 6, 1965, σελ. 449.
10. Βλ. ἰδιαίτερος Ἀριστοτέλους Μέντζου, *Τὸ προσκίνημα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης στὰ βυζαντινὰ χρόνια*, Ἀθῆναι (Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. 1. Κέντρον Ἐρεῖνης Βυζαντίου) 1994.
11. Παν. Κ. Χρήστου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 450-451.
12. Αἱ ἐπιστολαὶ ἐν J.-P. Migne, *PG*, τόμ. 52, σελ. 706 (πρὸς Ἀνύσιον), σελ. 706-707 (πρὸς ἐπισκόπους Μακεδονίας). Ἐπὶ τοῦ θέματος ἀνεκοίνωσα ἀναλυτικώτερον κατὰ τὸ Χρυσοστομολογικὸν Συνέδριον ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου καὶ προσεπάθησα νὰ ταυτίσω τὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκόπων μὲ συγκεκριμένους ἐπισκοπὰς. Περὶ τοῦ Ἀνυσίου βλ. περαιτέρω.
13. Περὶ τοῦ Ἰννοκεντίου Α' Ρώμης βλ. B. Studer, «Innocenzo I papa». Ἐν: *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane, diretto da Angelo Di Bernardino*. F.-O. Marietti 1820. Institutum Patristicum Augustinianum Roma. Genova-Milano 2007, σελ. 2564.
14. Ἡ Μαξιμῖνος, ὁ ὁποῖος μετέσχε τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, βλ. Γεωργ. Ἀχ. Στογιόγλου, «Σερρῶν καὶ Νιγρίτης, Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, τόμ. 11, Ἀθῆναι 1967, σελ. 115.
15. Μὲ ἐρωτηματικὸν μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων Σεραπίωνος (402) καὶ Φριτίλα (431). Ἐμμ. Ἰ. Κωνσταντινίδου, «Ἡρακλείας Μητρόπολις», *ΘΗΕ*, τόμ. 6 (1965), σελ. 61.
16. Μετασχόντα τῆς ἐν Σεραδικῇ Συνόδου (342/343), ἀπίθανον νὰ ταυτίζετα πρὸς τὸν ἡμέτερον. Πρβλ. Ἐμμ. Ἰ.Κ. (Κωνσταντινίδου), «Δόβηρος», *ΘΗΕ*, τόμ. 5 (1964), σελ. 130.
17. Κατὰ τὴν Νοτιίτια τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν δύο Μακεδονίας: Ἡ ἀπεριλαμβάνει τὰς πόλεις τῆς Θεσσαλονίκης μὲ 5 ἐπισκοπὰς, Κίτρος, Βέρροια, Δραγουβιτῖα, Σερβία, Κασάνδρα. Ἡ β' Φιλίππων μὲ 6 ἐπισκοπὰς, Πολύστυλος, Βελέκεια, Χριστούπολις, Σμόλαινα, Καισαρόπολις, Ἀλεκτρούπολις. Ἐπίσης ἀναφέρεται ἡ αὐτόνομος πόλις τῶν Σερρῶν.
18. Διον. Ἀ. Ζακυθνοῦ, *Ἡ Βυζαντινὴ Ἑλλάς 392-*

- 1204, Έν Αθήναις 1965, σελ. 29-31.
19. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 200. Η κατά παράδοσιν χρονολογία τής άποσπάσεως του Ίλλυρικού (μετά τής Καλαβρίας και τής Σικελίας) άνάγεται εις τά έτη 732/33. Ο V. Grumel ύπεστήριξε τó έτος 754, άλλ' ó Μ. V. Anastos άντέτεινε και έπανέφερεν ώς όρθόν τά κατά παράδοσιν έτη 732/733 (βλ. Δ. Α. Ζακυθηνού, αυτόθι).
20. Ernest Honingmann, ένθ' άνωτ.
21. Με έμφανές χαρακτηριστικόν τήν δεινήν ήτταν τήν όποίαν ύπέστησαν οι Βυζαντινοί με τόν Ουάλλην εις τήν μάχην τής Άδριανουπόλεως (9 Αυγούστου 378). Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 53.
22. Διον. Α. Ζακυθηνού, αυτόθι.
23. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 110-111.
24. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 134.
25. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 249-250.
26. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 268-269.
27. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 433-434.
28. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 456-457.
29. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 439.
30. Εύσταθίου άρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, *Ιστορία τής άλώσεως τής Θεσσαλονίκης ύπό τών Νορμανδών* (1185). Έκδοσις: S. Kyriakidis, *Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica*. Palermo (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici: Testi e monumenti, Testi 5) 1961.
31. Χρύσας Μαλτζέου, «Λατινοκρατούμενη Έλλάδα, Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις». Έν: *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, τόμ. Θ', <Αθήναι 1979>, σελ. 248. Σχετική βιβλιογραφία εις σελ. 463-465.
32. Donald Nicol, «Άπó τήν άλωση ώς τήν άνάκτηση τής Κωνσταντινουπόλεως». Έν: *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, ένθ' άνωτ., σελ. 98. Σχετική βιβλιογραφία εις σελ. 461-462.
33. Άγγελικής Λαΐου, «Οί Σέρβοι στη Χερσόνησο του Αΐμου». Έν: *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, ένθ' άνωτ., σελ. 178-183. Σχετική βιβλιογραφία εις σελ. 462.
34. Άποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*. Α'. Άρχές και διαμόρφωση του. Έκδοση Β'. Συμπληρωμένη και ένημερωμένη. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 131 κ. έξ.
35. Άπ. Ε. Βακαλοπούλου, ένθ' άνωτ., σελ. 251 κ. έξ.
36. Ι. Κ. Χασιώτη, «Η Θεσσαλονίκη τής Τουρκοκρατίας». *Νέα Έστία*, έτος ΝΘ' (1985), σελ. 161-171.
37. Σημαντικώτατη πηγή για τó τεράστιον και ύψίστης σημασίας αυτό έργον του Ίουστινιανού είναι τó σύγγραμμα του Προκοπίου «Περί τών κτισμάτων». Βλ. Δ. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 70.
38. Η λεγομένη μακεδονική αναγέννησις, ή όποία έμφανίζεται κατά τόν Θ-Γ' αι. με άπαρχές κατά τόν Ζ'-Η' αι. Βλ. Μανόλη Χατζηδάκη, «Η μεσοβυζαντινή τέχνη», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, Έκδοτική Αθηνών, τόμ. Η', Αθήναι 1979, σελ. 283.
39. Του μακαρίου Θεοδορίτου επισκόπου Κύρρου *Εκκλησιαστικής Ιστορίας λόγος ε'*, κεφ. ιζ' (PG, τόμ. 82, στλ. 1232).
40. Νικολάου Σβορώνου, «Η αναβίωση του Έλληνισμού». *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, ένθ' άνωτ., σελ. 341.
41. Ερμείου Σωζομενού *Εκκλησιαστική Ιστορία*, βιβλίον ζ', κεφ. κε' (PG, τόμ. 67, στλ. 1493) και εις όλον τó κεφάλαιον καταγράφονται τά τής σφαγής τής Θεσσαλονίκης και τής στάσεως του Άμβροσίου.
42. Του μακαρίου Θεοδορίτου ... (PG, τόμ. 82, στλ. 1232).
43. Αυτόθι.
44. Σωζομενός, ένθ' άνωτ. και Θεοδώρητος, ένθ' άνωτ.
45. Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία τών Βυζαντινών. Τόμος Β'. Ιστοριογραφία, Φιλολογία, Ποίηση*. Μετάφραση Ταξιάρχης Κόλιας, Κατερίνα Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής, Ιωάννης Βάσσης. Αθήναι (Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης) 1992, σελ. 90-94.
46. Πρβλ. Διον. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 230. Τó χωρίον άπό «Τά μετά τόν Θεοφάνην», σελ. 190.
47. Βλ. συνοπτικώς Κωνστ. Μπόνη, «Ευστάθιος ó Κατάφλωρος» *ΘΗΕ*, τόμ. 5, Αθήναι 1964, στλ. 109-1095.
48. Τήν σημασίαν του Άγίου Όρους εξάγει και ó Δ. Α. Ζακυθηνός, ένθ' άνωτ., σελ. 458-460. Τήν βιβλιογραφίαν, έλληνικην και ξένην, συνεκέντρωσεν ó Ι. Doens, *Bibliographie de la Sainte Montagne de l'Athos. Le Millénaire du Mont Athos*, τόμ. Β', σελ. 337-495.
49. Περί του Κυρίλλου και του Μεθοδίου και του θέματος του εκχριστιανισμού και του έκπολιτισμού τών Σλάβων βλ. άνάλυτικώς Δ. Α. Ζακυθηνού, ένθ' άνωτ., σελ. 236-238. Επίσης Konstantin G. Bonis, *Die Slawenapostel Kyrillos und Methodios und die Basilika des hl. Demetrios von Thessalonike*. Athen 1969.
50. Βλ. ύποσημ. 48.
51. Σπύρου Βρυώνη, «Η Χερσόνησος του Αΐμου». *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*. Έκδοτική Αθηνών, τόμ. Ζ', Αθήναι 1978, σελ. 427.

(συνεχίζεται)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Όμότ. Καθηγ. Πανεπ. Αθηνών

ΠΑΡΟΡΜΗΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ο ΥΠΟΥΛΟΣ ΕΧΘΡΟΣ¹

Τὸ θέμα τῆς παρορμητικότητας παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, ὅσο δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ φαντασθεῖ κάποιος ποὺ δὲν ἔχει ἤδη προβληματισθεῖ πάνω σὲ αὐτό. Πρὶν ὅμως μπούμε στὴ συζήτηση τοῦ θεματός μας, ἐπιβάλλεται νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ ἀναγκαία εἰσαγωγικὴ ἀποσαφήνιση τῶν ὄρων. Γιατὶ δὲν μπορούμε βέβαια νὰ συζητάμε ἐδῶ γιὰ τὴν παρορμητικότητα, ἂν δὲν ἔχουμε πρῶτα πλήρως ξεκαθαρίσει στὸ μυαλό μας τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτή, ποιὲς οἱ προεκτάσεις καὶ οἱ συνέπειές της.

Ἄς ἀρχίσουμε μὲ τὴν ἔννοια τῆς παρόρμησης, μὲ τὴν ὁποία προφανῶς συνδέεται ἡ παρορμητικότητα. Παρόρμηση εἶναι, μὲ δυὸ λόγια, ἡ ἔντονη ἐσωτερικὴ ὄθνηση ποὺ νιώθουμε νὰ κάνουμε κάτι, ὀτιδίποτε.

Παρορμητικότητα, τώρα, εἶναι τὸ πέρας ἀπὸ τὴν παρόρμηση –τὴν ἐσωτερικὴ αὐτὴ ὄθνηση– στὴν πράξη χωρὶς τὴν παραμικρὴ σκέψη, ἐν πλήρει ἀδυναμίᾳ στάθμισης τῶν ἐνδεχόμενων συνεπειῶν τῆς πράξης μας.

Ἄλλιῶς, παρορμητικότητα εἶναι ἡ πλήρης ἀδυναμία τοῦ ἀτόμου νὰ ἀντισταθεῖ σὲ παρορμήσεις γιὰ πράξεις παράλογες ἢ καὶ βλαπτικές, εἴτε γιὰ τὸ ἴδιο εἴτε γιὰ τρίτους.

* * *

Αὐτὸ ποὺ ἀσφαλῶς μπορούμε νὰ ὑποψιασθοῦμε, μετὰ τὴν εἰσαγωγικὴ αὐτὴ ἀποσαφήνιση τῶν ὄρων, εἶναι ὅτι

ἡ παρορμητικότητα, ἂν μὴ τι ἄλλο, εἶναι κάτι πολὺ ἐπικίνδυνο. Καὶ πράγματι, ἡ παρορμητικότητα συνδέεται μὲ πολλὰ διαταραχὲς ἢ προβληματικὲς καταστάσεις. Ἡ σύνδεση αὐτὴ εἶναι, πρωτίστως, λογικὴ, ἀποδεικνύεται δὲ περαιτέρω καὶ μὲ πλῆθος ἐρευνῶν. Ἀξίζει μάλιστα νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὶς περισσότερες περιπτώσεις οἱ ἔρευνοι δὲν ἔρχονται παρὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν αὐτὸ ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως θὰ εἰκάσαμε λογικά, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ κατανοοῦμε καὶ συμφωνοῦμε τί ἐστὶ παρορμητικότητα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ δηλαδὴ ποὺ κατανοοῦμε καὶ συμφωνοῦμε τί ἐστὶ παρορμητικότητα, οἱ ἔρευνοι ἔρχονται ἀπλῶς νὰ πιστοποιήσουν, θὰ λέγαμε, τὸ «ὅπερ ἔδει δείξει». Ἔτσι, ἡ παρορμητικότητα ἔχει ἀποδεδειγμένα συνδεθεῖ:

– μὲ τὴ γνωστή μας στὴν ψυχολογικὴ ὀρολογία ὡς ΔΕΠ-Υ (Διαταραχὴ Ἑλλειμματικῆς Προσοχῆς καὶ Ὑπερκινητικότητας)· καὶ βέβαια εἶναι ἀπολύτως λογικὸ νὰ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὴν παρορμητικότητα καὶ τὴ ΔΕΠ-Υ· γιατί πῶς μπορεῖ νὰ διατηρήσει προσπλωμένη τὴν προσοχή του σὲ κάτι ἓνα παιδί ποὺ ἀδυνατεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴν ὅποια παρόρμηση συμβεῖ νὰ τοῦ γεννηθεῖ;

– μὲ τὴ Διαλείπουσα Ἑκρηκτικὴ Διαταραχὴ, δηλαδὴ τὴν ἐπιθετικότητα καὶ τὴν ἐκδήλωση βίαιης συμπεριφορᾶς (λογικὸ, ἂν κάποιος ἀδυνατεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴν ὀργὴ καὶ τὴν παρόρμηση ποὺ νιώθει γιὰ τὴν ἀσκηση βίας).

– μὲ τὴν αὐτοκαταστροφικὴ συμπε-

1 Σμειῶση συγγραφῶς: Τὸ κείμενο βασίζεται στὸ κείμενο εἰσηγήσεως μὲ θέμα «Αὐθορμητισμὸς καὶ παρορμητικότητα: Ἐχθροὶ ἢ χαρίσματα;» στὸ πλαίσιο συναντήσεως στοργουλιῆς τραπέζης τοῦ Σεμιναρίου τῆς Νέας Οἰκογένειας μὲ εὐρύτερο τίτλο: «Αὐθορμητισμὸς καὶ παρορμητικότητα στοὺς νέους: Αὐτονόητες, δημιουργικὲς ἢ καταστροφικὲς δυνάμεις;», στὶς 11 Μαρτίου 2018, στὴν Αἴθουσα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρύτση 14 στὴν Ἀθήνα.

ριφορά, μέχρι του σημείου τῆς αυτοκτονίας (λογικό, ἂν κάποιος ἀδυνατεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴν παρόρμηση νὰ κάνει κακὸ στὸν ἑαυτό του, μετὰ τὴν ὅποια ἀπογοίτευση καὶ ἀπελπισία)· εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ἀναφέρονται ποσοστὰ παρορμητικότητας μεταξύ 40% καὶ 80% σὲ ἄτομα μὲ αυτοκτονικὴ συμπεριφορὰ, ἢ δὲ παρορμητικότητα ἀναγνωρίζεται ὡς παράγων αυτοκτονικῆς συμπεριφορᾶς ἀπὸ τὸν J. J. Mann καὶ τοὺς συνεργάτες του², τὴν American Association of Suicidology, τὸ ἴδρυμα American Foundation for Suicide Prevention and the Substance Abuse καὶ τὴ Mental Health Services Administration.

– ἐπίσης, μὲ τὴν κλεπτομανία (λογικό, ἂν κάποιος ἀδυνατεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴν παρόρμηση νὰ κάνει δικό του κάτι ποὺ βλέπει καὶ τοῦ ἀρέσει).

– μὲ τὴ βουλιμία, τὴν ὑπερφαγία καὶ τὴν παχυσαρκία (λογικό, ἂν ἀδυνατεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴν παρόρμηση γιὰ φαγητό)· στὴν ψυχολογικὴ ὁρολογία ὑπάρχει μάλιστα ὁ ὅρος «πολυπαρορμητικὴ βουλιμία» (“multi-impulsive bulimia”), τὸν ὁποῖο εἰσήγαγε ὁ Lacey³.

– ἀκόμα, μὲ τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ ἄλκοὸλ ἢ ἄλλες οὐσίες (καὶ αὐτό, ἀσφαλῶς, δὲν μᾶς ἐκπλήσσει).

– μὲ τὴ μικρὴ ἡλικία τῆς πρώτης σεξουαλικῆς ἐπαφῆς, συχνὰ τόσο μικρὴ, ὥστε νὰ γεννῶνται πολλὰ προβλήματα (λογικό καὶ αὐτό – δὲν νομίζουμε ὅτι χρειάζεται νὰ ἐξηγήσουμε τὸ γιατί).

– σὲ μεγαλύτερη ἡλικία, μὲ τὴ συ-

ζυγικὴ ἀπιστία (ἐπίσης λογικό καὶ ἀναμενόμενο).

– μὲ τὴν κακὴ διαχείριση τῶν οικονομικῶν (δὲν χρειάζοταν ἀσφαλῶς νὰ περιμένουμε νὰ τὸ πιστοποιήσει αὐτὸ σχετικὰ πρόσφατη ἔρευνα ἀπὸ τὸ University College τοῦ Λονδίνου· ὅλοι μας θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναλογισθοῦμε πόσο θὰ εἶχαν ἐκτροχιασθεῖ τὰ δικά μας οικονομικά, ἂν ἀδυνατούσαμε νὰ ἀντισταθεῖμε σὲ κάθε παρόρμηση ποὺ μπορεῖ νὰ νιώσουμε νὰ ἀγοράσουμε κάτι).

Παλαιότερες μελέτες συνέδεαν ἀκόμη τὴν παρορμητικότητα:

– μὲ τὸν παθολογικὸ τζόγο, ὁ ὁποῖος βέβαια μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ὡς εἰδικὴ κατηγορία στὸ πλαίσιο τῶν ἐξαρτήσεων, καὶ

– μὲ τὴν τριχοτιλλομανία, ποὺ ὅμως εἶναι ὀρθότερο νὰ προσεγγίζεται ὡς ψυχαναγκαστικοῦ τύπου διαταραχὴ.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε ἓνα ἀκόμα βῆμα παραπέρα καὶ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ παρορμητικότητα ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνο χαρακτηριστικὸ σύμπτωμα ὅλων αὐτῶν τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν καὶ προβληματικῶν καταστάσεων. Ἴσως νὰ εἶναι κάτι παραπάνω. Ἴσως νὰ εἶναι μιὰ κοινὴ αἰτία ὅλων αὐτῶν. Καὶ ὅπως λέμε γενικὰ ὅτι «ἐνός κακοῦ μύρια ἔπονται», ἔτσι καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ παρορμητικότητα μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ἓνα κακό, τοῦ ὁποῖου ἔπονται μύρια ἄλλα. Αὐτὸ ἀναδεικνύει τὴ σημασία τοῦ θέματος ποὺ καλούμαστε νὰ συζητήσουμε.

* * *

Μιὰ εὐλόγη ἀπορία θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἡ παρορμητικότητα, ποὺ εἶδαμε καὶ τί ἀκριβῶς εἶναι καὶ ποιὲς οἱ προεκτάσεις καὶ οἱ παρενέργειές της, θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἀποτελεῖ χάρισμα; Νομίζω ὅτι στὴν ἀπάντησή μας πρέπει νὰ εἴμαστε ἀπολύτως σαφεῖς καὶ κατη-

2 J. J. Mann, C. Waternaux, G. L. Haas, K. M. Malone, “Toward a clinical model of suicidal behavior in psychiatric patients”, *American Journal of Psychiatry* 156 (1999), σελ. 181-189.

3 J. H. Lacey καὶ C. Evans, “The Impulsivist: A multi-impulsive personality disorder”, *The British Journal of Addiction* 81:5 (Οκτ. 1986), σελ. 641-649.

γορηματικοί: "Όχι, σὲ καμμία περίπτωση! Τούλάχιστον ἔτσι ὅπως χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος στὴν ψυχολογικὴ ὁρολογία, ἡ παρορμητικότητα εἶναι πάντα καὶ μόνον ἐχθρός. Ἀλλὰ εἶναι ὕπουλος ἐχθρός. Καὶ εἶναι ὕπουλος ἐχθρός, γιατί συχνὰ τὴ συγχέουμε μὲ πράγματα ποὺ εἶναι ἀνώδυνα, ἢ καὶ θετικά, ἀκόμη καὶ χαρίσματα. Καὶ ἔτσι, ἀντὶ νὰ φροντίζουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε αὐτὸν τὸν ἐχθρό, ποὺ εἶναι ἡ παρορμητικότητα, εἴτε κάνουμε ὅτι δὲν τὸν βλέπουμε, εἴτε, ἀκόμα χειρότερα, τὸν καλλιεργοῦμε καὶ τὸν ἐκτρέφουμε.

* * *

Μιὰ πρώτη τέτοια σύγχυση ποὺ κάνουμε συχνὰ εἶναι ἀνάμεσα στὴν πα-

διαφορετικά.

Καὶ ἰδοὺ τί ἐννοοῦμε, ὅταν μιλάμε γιὰ σύγχυση: Ἐνας γονιὸς ποὺ ἔχει ἓνα παρορμητικὸ παιδί μπορεῖ εὐκόλα νὰ πέσει στὴν παγίδα νὰ λέει, καὶ στὸν ἑαυτό του καὶ στοὺς ἄλλους: Τὸ παιδί μου εἶναι αὐθόρμητο! Ἔ καί; Τόσο κακὸ εἶναι αὐτό; Μπορεῖ, ἀσφαλῶς, νὰ δημιουργεῖ κάποιες δυσκολίες καὶ νὰ μὲ φέρνει κάποτε σὲ ἀμυχανία. Ἀλλὰ ὁ καθένας δὲν θὰ ἠθελε νὰ ἔχει δίπλα του ἓναν ἄνθρωπο αὐθόρμητο καὶ ἀληθινό; Τὸ ἀντίθετο εἶναι αὐτὸ ποὺ σπληντεῖ ὁ Μέγας Βασίλειος, «τὸ τοῦ πολυπόδος δολερὸν καὶ ἐπίπλοκον». Γιατὶ ὑπάρχουν, ἀλήθεια, ἄνθρωποι ποὺ μοιάζουν μὲ τοὺς «πολύποδες», τὰ χταπόδια.

Τούλάχιστον ἔτσι ὅπως χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος στὴν ψυχολογικὴ ὁρολογία, ἡ παρορμητικότητα εἶναι πάντα καὶ μόνον ἐχθρός. Ἀλλὰ εἶναι ὕπουλος ἐχθρός. Καὶ εἶναι ὕπουλος ἐχθρός, γιατί συχνὰ τὴ συγχέουμε μὲ πράγματα ποὺ εἶναι ἀνώδυνα, ἢ καὶ θετικά, ἀκόμη καὶ χαρίσματα. Καὶ ἔτσι, ἀντὶ νὰ φροντίζουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε αὐτὸν τὸν ἐχθρό, ποὺ εἶναι ἡ παρορμητικότητα, εἴτε κάνουμε ὅτι δὲν τὸν βλέπουμε, εἴτε, ἀκόμα χειρότερα, τὸν καλλιεργοῦμε καὶ τὸν ἐκτρέφουμε.

ρορμητικότητα καὶ τὸν αὐθόρμητισμό. Οἱ δύο αὐτὲς λέξεις ἐτυμολογικὰ θὰ μποροῦσαν νὰ σημαίνουν περίπου τὸ ἴδιο πράγμα. Ὑπάρχουν μάλιστα στὸ διαιδίκτυο κείμενα ποὺ ἐμφανίζουν τοὺς δύο ὅρους ὡς συνώνυμους⁴. Ὅμως στὴν πράξη οἱ δύο λέξεις χρησιμοποιοῦνται

Αὐτά, γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος, δίπλα σ' ὅποια πέτρα κάτσουν παίρνουν καὶ τὸ χρῶμά της. Ἐτσι ὑπάρχουν καὶ ἄνθρωποι «ἄλλοι καὶ ἄλλοι ῥαδίως γινόμενοι, σωφροσύνην τιμώντες μετὰ σωφρόνων, ἀκόλαστοι δὲ ἐν ἀκόλαστοις, πρὸς τὴν ἐκάστου ἀρέσκειαν τὰς γνώμας μετατιθέμενοι»⁵. Τέτοιους ἀνθρώπους θὰ θέλαμε

4 Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸ κείμενο τῆς Ἑλένης Σίγκου στὴ διεύθυνση: <https://www.parentshelp.gr//το-παρορμητικό-παιδί>.

5 Βασιλείου Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, ed. S. Giet, Ὁμιλία Ζ', 3.39-48 (=

δίπλα μας; άνθρωπος που κάθε κίνηση, κάθε λόγος, κάθε χαμόγελό τους θα ήταν καρπός ύπολογισμού, θα είχε κάτι το ψεύτικο και το επίπλαστο; Χίλιες φορές καλύτερος ο παρορμητικός άνθρωπος.

Αυτό που συχνά δεν κατανοούμε είναι πώς άλλο πράγμα είναι ο πηγαίος αυθορμητισμός, και άλλο η παρορμητικότητα. Αυθόρμητος είναι, έστω, αυτός που δεν φιλτράρει τα πάντα· που αποπνέει κάτι το γνήσιο, το πηγαίο, το αληθινό. Και αυτό έχει όπωσδήποτε κάτι το καλό. Παρορμητικός, αντίθετα, είναι αυτός που δεν μπορεί να φιλτράρει τίποτα. Προφανώς, έτερον έκατερον. Και η διαφορά δεν είναι μόνο διαφορά βαθμού. Ακόμα κι αν δοῦμε τὸν αυθορμητισμὸ ὡς κάτι προβληματικό, και πάλι, ὁ αυθόρμητος ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὸν παρορμητικό, ὅσο ὁ ἄνθρωπος που ἀγαπᾷ νὰ μένει πολλές ὥρες στὸ κρεβάτι διαφέρει ἀπὸ τὸν κατάκοιτο.

* * *

Μια ἄλλη σύγχυση που κάνουμε εἶναι ἀνάμεσα στὴν παρορμητικότητα και τὴν ταχύτητα.

Ἐννοοῦμε τὸ ἐξῆς: Στὴν ψυχολογικὴ ὀρολογία, τὰ «παρορμητικά» παιδιά ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τὰ «στοχαστικά» παιδιά. Καὶ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κάποιος: Καλὰ εἶναι, ἀσφαλῶς, τὰ «στοχαστικά» παιδιά. Τί τύχη ὅμως μπορούν νὰ ἔχουν στὴν ἐποχὴ μας; Ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τῆς ταχύτητας, σὲ μιὰ περίοδο τῆς ἱστορίας, ὅπως ἔγραφε χαρακτηριστικὰ ὁ Σκωτσέζος ψυχίατρος Ronald David Laing, «*πὸν ἡ ἀλλαγὴ ἔχει προσλάβει τέτοια ταχύτητα, ὥστε ἀρχίζουμε νὰ βλέπουμε τὸ παρόν, ὅταν αὐτὸ ἦδη ἀπομακρύνεται*»⁶. Τί τύχη μπορεί νὰ ἔχει σὲ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τῆς ταχύτητας ἓνα παιδί «στοχαστικό», μαθημένο νὰ ζυγίζει και

νὰ μετρᾷ προσεκτικὰ και σχολαστικὰ τὰ πάντα, πρὶν κάνει ὀτιδήποτε; Χίλιες φορές καλύτερα τὸ παρορμητικό παιδί.

Και ὁμως, και ἐδῶ λανθάνει μιὰ σύγχυση. Θυμηθῆτε τὴ σοφὴ συμβουλὴ τοῦ Ἰσοκράτη στὸν νεαρὸ Δημόνικο: «*Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα*»⁷, δηλαδή: Νὰ σκέφτεσαι και νὰ παίρνεις τὶς ἀποφάσεις σου ἀργά, ἀλλὰ νὰ κάνεις *γρήγορα* πράξη αὐτὸ που ἀποφάσεις. Ὁ Ἰσοκράτης, ἀσφαλῶς, τὸ ἔλεγε αὐτό, γιὰ νὰ τονίσει τὴ σημασία τῆς σκέψης πρὶν τὴν ὀποια ἀπόφαση και πράξη. Σύμφωνα μὲ αὐτό, ἡ ταχύτητα ἀφορᾷ τὴν ὕλοποίηση, ὄχι τὴ σκέψη· στὴ σκέψη πρέπει νὰ δίνουμε τὸν χρόνο της. Ἄς δεχθοῦμε ὅτι στὴν ἐποχὴ μας, τὴν ἐποχὴ τῆς ταχύτητας, ὄχι μόνο ἡ ὕλοποίηση, ἀλλὰ ἀκόμα και ἡ σκέψη πρέπει νὰ εἶναι γρήγορη. Ἔστω. Δὲν βλέπουμε ὁμως μὲ ποια λογικὴ θὰ μπορούσε νὰ ὕποστηρίξει κάποιος ὅτι ἡ σκέψη θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀνύπαρκτη. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν σκέτη ἀνοησία νὰ τὸ ποῦμε. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ παρορμητικότητα: ἀνύπαρκτη σκέψη πρὶν τὴν πράξη...

* * *

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα προκύπτει, ἰδιαιτέρα μάλιστα στὴν ἐποχὴ μας, ἀπὸ τὴ δεδομένη σύνδεση τῆς παρορμητικότητας μὲ τὴ νεότητα.

Ἐπιτρέψτε μου ἐδῶ νὰ διηγηθῶ κάτι τὸ ὀποῖο νομίζω θὰ βοηθήσει νὰ καταλάβουμε αὐτὸ που θέλω νὰ πῶ. Θυμᾶμαι, ἀπὸ τὴ θητεία μου στὴ Μέση Ἐκπαί-

ed. J.-P. Migne, PG 29, 155 C).

6 R. D. Laing, *The Politics of Experience and the Bird of Paradise*, Penguin, Harmondsworth 1967, "Introduction", σελ. 1: "We live in a moment of history where change is so speeded up that we begin to see the present only when it is already disappearing". Σημειωτέον ὅτι ὁ Laing τὸ ἔγραφε αὐτὸ τὸ 1967. Σκεφθῆτε τί θὰ ἔγραφε σήμερα...

7 Ἰσοκράτους, *Πρὸς Δημόνικον*, eds. G. Mathieu και É. Brémond, 34.3-4.

δευση, έναν καλό συνάδελφο, ό όποίος κάποτε, έξοργισμένος από συγκεκριμένες συμπεριφορές συγκεκριμένων παιδιών, μπήκε όρμητικά στο γραφείο τών Καθηγητών λέγοντας: «Όταν ήμουν έγώ μαθητής στην ήλικία τους, τέτοια πράγματα δέν γίνονταν· έκτός από μία φορά». Περιττό νά πώ ότι όλοι μας σωπάσαμε, νά ακούσουμε τί είχε γίνει εκείνη τή μία φορά. Ό συνάδελφος σαν νά τó κατάλαβε, και συνέχισε: «Εκείνη τή μία φορά, ένας μαθητής είχε βάλει τρικολοποδιά σέ μιá καθηγήτρια, ή όποία είχε πέσει από τίσ σκάλες. Η καθηγήτρια ήταν έγκυος, και είχε χάσει τó παιδί. Είχε γίνει μεγάλη φασαρία. Ό άνδρας της είχε έρθει φωνάζοντας στο σχολείο»... «Όλοι παγώσαμε. Ξαφνικά συνειδητοποιήσαμε ότι, όσα έξοργιστικά και άν βλέπαμε γύρω μας, αυτά δέν ήταν τίποτα μπροστά σέ αυτό τó ένα περιστατικό, εκείνης τής έποχής πού ό συνάδελφος θυμόταν ως... πολύ καλύτερη από τή δική μας.

Τό συγκεκριμένο αυτό περιστατικό είναι τυπικό περιστατικό – άπότοκος παρορμητικής συμπεριφοράς ένός έφηβου. Τέτοια περιστατικά είναι φυσικό νά συνέβαιναν πάντοτε, ακόμα και στις πιό «είδυλλιακές» έποχές, γιατί ή παρορμητικότητα άπαντá συχνά στην παιδική και έφηβική ήλικία. Και δέν είναι δύσκολο νά καταλάβουμε γιατί συμβαίνει αυτό. Στην έφηβική ήλικία υπάρχουν δύο σαφώς έπιβαρυντικοί παράγοντες: Και οί παρορμήσεις είναι περισσότερο έντονες και πιεστικές, και τά κριτήρια, πού θά επέτρεπαν τήν αντίσταση σέ αυτές, δέν είναι άκόμη τελείως διαμορφωμένα και ισχυρά. Προϊούσης τής ήλικίας, και ή ένταση τών παρορμήσεων άμβλύνεται, και ή ικανότητα αντίστασης σέ αυτές καλλιεργείται και αναπτύσσεται. Άν θέλαμε νά τó δούμε αυτό μέσα από μιá παρομοίωση, οί έφηβοι μοιάζουν

μέ αυτοκίνητα πού τρέχουν μέ πολύ μεγάλη ταχύτητα, και τών όποίων τά φρένα δέν πιάνουν καλά. Όταν μεγαλώνουν, και οί ταχύτητες πέφτουν, και τά φρένα αρχίζουν νά πιάνουν καλύτερα.

Και όμως, ύπάρχει κάτι τó περαιτέρω έπιβαρυντικό στην έποχή μας, και αυτό ίσως ήταν πού έκανε τόν συνάδελφο νά βλέπει τή δική μας έποχή ως πολύ πιό δύσκολη από τήν έποχή πού ό ίδιος ήταν μαθητής, κι ως είχε νά θυμηθεί από τότε ένα τόσο ανατριχιαστικό περιστατικό. Αυτό τó περαιτέρω έπιβαρυντικό σήμερα είναι ό τρόπος μέ τόν όποίο ή έποχή μας έξαιρει και άποθεώνει τή νεότητα. Μοιάζουμε νά έχουμε πάει από τó ένα άκρο στο άλλο. Κάποτε οί άνθρωποι έπείγονταν νά αφήσουν πίσω τους όλα τά συνυφασμένα μέ τήν παιδική και έφηβική ήλικία χαρακτηριστικά, σαν αυτά νά ήταν μίasma. Είχαμε παιδιά μικρομέγαλα. Σήμερα, πού ή έποχή μας άποθεώνει τή νεότητα, έχουμε τó αντίστροφο. Έχουμε ένήλικες πού παλιμπαιδίζουν. Έχουμε άκόμη και μεσήλικες πού αγαπάνε νά ντύνονται όπως οί έφηβοι, νά ακούνε τίσ μουσικές πού ακούνε οί έφηβοι, νά βλέπουν τίσ ταινίες πού βλέπουν οί έφηβοι. Χαρακτηριστικά τής παιδικής και τής έφηβικής ήλικίας, πού κάποτε οί άνθρωποι έπείγονταν νά αφήσουν πίσω τους –και ένα από αυτά είναι οί διάφοροι παρορμητισμοί–, σήμερα πολλοί έπείγονται νά τά αναδεικνύουν και νά τά έκτρέφουν και τά φυλάνε ως κόρην όφθαλμού, σαν εκείνους τούς ανθρώπους για τούς όποιους γράφει ό άγιος Γρηγόριος Νύσσης ότι «*έν σπουδῇ τά πάθη παρ' έαυτοίς τηρούσιν, ώσπερ δεδουκότες μη τó κακόν άπολέσωσιν*»⁸, δη-

8 Γρηγορίου Νύσσης, *Έξήγησις του Άσματος τών Ασμάτων*, ed. H. Langerbeck, εν *Gregorii Nysseni Opera*, vol. 6, 58.19-20 (= ed. J.-P. Migne, PG 44, 800 A).

λαδί, κρατᾶνε γερά τὰ πάθη μέσα τους, σὰν νὰ φοβοῦνται μὴ χάσουν τὸ κακό... Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ γίνει ἀντιληπτὸ πόσο δυσχεραίνει αὐτὸ τὴν ὑπέρβαση καὶ ἀντιμετώπιση τῶν παρορμητισμῶν τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας.

* * *

Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε καὶ ἄλλα, γιὰ ἄλλες συγχύσεις ποὺ κάνουμε. Ἀλλὰ εἶναι ἴσως ὥρα νὰ περάσουμε στὰ πραγματικά κρίσιμα ἐρωτήματα: Τί μπορούμε νὰ κάνουμε, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὴν παρορμητικότητα; Πῶς πρέπει νὰ φερόμαστε σὲ ἓνα παρορμητικὸ παιδί;

Φοβοῦμαι ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπιτείνουμε τὴν ἀπορία ἔτι περαιτέρω, ἀναφερόμενοι ἀρχικὰ σὲ κάτι ποὺ ΔΕΝ μπορούμε νὰ κάνουμε. Αὐτὸ εἶναι ἡ τιμωρία, ἡ ὁποία μοιάζει νὰ μὴν ἔχει τὸ παραμικρὸ ἀντίκρισμα σὲ ἓνα παρορμητικὸ παιδί. Δὲν ἀρνούμαστε ἀσφαλῶς τὴν παιδαγωγικὴ ἀξία τῆς ποινῆς. Καὶ ὅταν μιλάμε γιὰ ποινὴ καὶ τιμωρία, δὲν ἐννοοῦμε βεβαίως νὰ ξυλοφορτώνει ὁ γονιὸς τὸ παιδί· ἐννοοῦμε μιὰ εὐρεία γκάμα παιδαγωγικῶν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα ὁ γονιὸς εἶναι λογικὸ καὶ ἐπιβεβλημένο νὰ ἀξιοποιεῖ, γιὰ νὰ μπορέσει τὸ παιδί νὰ σταθεῖ αὐριο στὴν κοινωνία. Ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν «πιάνουν» σὲ ἓνα παρορμητικὸ παιδί. Γιατί; Ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθοῦμε τί ἐπιδιώκουμε μὲ τὴν τιμωρία. Μακροπρόθεσμα, βεβαίως, πολλὰ καὶ πολὺ οὐσιαστικά πράγματα. Ἐντελῶς βραχυπρόθεσμα, ὅμως, ἐπιδιώκουμε τὸ ἐξῆς ἀπλό: νὰ συνδέσει τὸ παιδί τὴ συγκεκριμένη πρᾶξη μὲ τὴν τιμωρία ποὺ ἀκολουθεῖ, ὥστε νὰ μὴν ξανακάνει αὐτὴ τὴν πρᾶξη, ἀναλογιζόμενο ὅτι αὐτὴ ἐπιφέρει ὡς συνέπεια τὴν τιμωρία. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει κανένα νόημα νὰ τὸ προσπαθοῦμε μὲ ἓνα παρορμητικὸ παιδί. Γιατί εἶδαμε ὅτι τὸ παρορμητικὸ παιδί ἐξ ὀρισμοῦ ἀδυνατεῖ νὰ ἀναλογισθεῖ τὶς συνέπειες τῆς

πρᾶξης του. Τί νόημα ἔχει λοιπὸν ἐμεῖς νὰ παλεύουμε νὰ τὸ σωφρονίσουμε, ἐπισηύοντας ὡς συνέπεια τῶν πρᾶξεῶν του τὴν τιμωρία; Κάθε τέτοια προσπάθεια εἶναι καταδικασμένη νὰ πέφτει στὸ κενό.

Τί λοιπὸν μπορούμε νὰ κάνουμε;

Κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, δὲν πρέπει νὰ παραλείψουμε νὰ ἀναφερθοῦμε, κατὰ πρῶτον, σὲ ἓνα φάρμακο πνευματικό. Ὁ ἀββᾶς Δωρόθεος γράφει πολὺ σοφὰ ὅτι, προκειμένου μὲν περὶ τῶν σωματικῶν ἀσθενειῶν, ὅταν τὰ πράγματα δὲν πηγαίνουν καλά, μπορούμε νὰ λέμε εἴτε ὅτι ὁ γιατρὸς ἦταν ἄπειρος καὶ δὲν χορήγησε τὴ σωστὴ φαρμακευτικὴ ἀγωγή, εἴτε ἀκόμα ὅτι τὰ φάρμακα ἦταν ληγμένα καὶ δὲν ἔκαναν τὴ δουλειά τους. Στὰ τῆς ψυχῆς ὅμως δὲν μπορούμε νὰ τὰ λέμε αὐτά. Δὲν μπορούμε νὰ λέμε ὅτι ὁ γιατρὸς ἦταν ἄπειρος καὶ δὲν ἔδωσε τὰ σωστὰ φάρμακα. Γιατί, γράφει ὁ ἀββᾶς Δωρόθεος, «ὁ Χριστὸς ἐστὶν ὁ ἰατρὸς τῶν ψυχῶν ἡμῶν, καὶ πάντα γινώσκει, καὶ ἀρμόδιον ἐκάστῳ πάθει παρέχει τὸ φάρμακον», χορηγεῖ δηλαδὴ τὸ σωστὸ φάρμακο γιὰ κάθε ἀρρώστια. Οὔτε πάλι τὰ φάρμακα μπορούν νὰ εἶναι ληγμένα. Γιατί, γράφει ὁ ἀββᾶς Δωρόθεος, φάρμακα εἶναι οἱ ἐντολὲς τοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτές «οὐδέποτε παλαιοῦνται, ἀλλ' ὅσον ἐνεργοῦνται, τοσοῦτον ἀνανεοῦνται»⁹. Καὶ πρῶτη καὶ βασικὴ ἐντολὴ εἶναι ἡ «καινὴ» ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ: ἡ ἀγάπη.

Ἡ ἀγάπη, λοιπόν, εἶναι τὸ πρῶτο καὶ βασικὸ φάρμακο καὶ γιὰ τὴν παρορμητικότητα. Δὲν πρέπει νὰ διστάζουμε νὰ λέμε τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους. Ὁ γονιὸς ποὺ ἔχει ἓνα παρορμητικὸ παιδί ἔχει μπροστά του ἓνα πρόβλημα· ἓνα δυσεπίλυτο πρόβλημα. Αὐτὸ δὲν πρέπει οὔτε νὰ τὸ ὑποτιμᾶμε, οὔτε, πολὺ περισσότερο, νὰ τὸ ὠραιοποιοῦμε

⁹ Δωροθέου ἀββᾶ, *Διδασκαλία διάφοροι*, Δι-δ. ΙΑ', α', ed. J.-P. Migne, PG 88, 1736 BC.

και να τὸ συγκαλύπτουμε. Τὸ χειρότερο ὅμως ποὺ θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἕνας γονιὸς σὲ τέτοια περίπτωση εἶναι νὰ ἐγκλωβισθεῖ στὸ ἄγχος τῶν ἐπιδόσεων τοῦ παιδιοῦ του καὶ νὰ τὸ φέρει συνεχῶς ἀντιμέτωπο μὲ τὴν ἀποδοκιμασία, τὴν ὁποία εἶναι φυσικὸ αὐτὸ νὰ εἰσπράττει ὡς ἀπόρριψη.

Εἶναι σημαντικό νὰ καταλάβουμε ὅτι τὰ παρορμητικὰ παιδιὰ δὲν γνωρίζουν λιγώτερο ἀπὸ τὰ ἄλλα τί εἶναι τὸ καλὸ καὶ

τὴν ἐπιδοκιμασία καὶ τὴ διάκριση. Καὶ ἕνα παιδί ποὺ καταλαβαίνει σήμερα ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ διακριθεῖ σὲ αὐτὰ ποὺ οἱ ἄλλοι τοῦ ζητᾶνε κινδυνεύει αὐριο νὰ ἀναζητήσει τὴ διάκριση... ἄλλου – καὶ ὁ Θεὸς νὰ φυλάει ποὺ θὰ τὴν ἀναζητήσει. Νομίζουμε δὲν χρειάζεται νὰ ποῦμε τίποτα παραπάνω ἐπ’ αὐτοῦ – ἀντιλαμβάνεσθε ἀσφαλῶς τί ἐννοοῦμε...

Δεύτερον, ἕνα παιδί ποὺ καταλαβαίνει σήμερα ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ διακριθεῖ

Ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ πρῶτο καὶ βασικὸ φάρμακο καὶ γιὰ τὴν παρορμητικότητα. Δὲν πρέπει νὰ διστάζουμε νὰ λέμε τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους. Ὁ γονιὸς ποὺ ἔχει ἕνα παρορμητικὸ παιδί ἔχει μπροστά του ἕνα πρόβλημα· ἕνα δυσεπίλυτο πρόβλημα. Αὐτὸ δὲν πρέπει οὔτε νὰ τὸ ὑποτιμάμε, οὔτε, πολὺ περισσότερο, νὰ τὸ ὠραιοποιοῦμε καὶ νὰ τὸ συγκαλύπτουμε. Τὸ χειρότερο ὅμως ποὺ θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἕνας γονιὸς σὲ τέτοια περίπτωση εἶναι νὰ ἐγκλωβισθεῖ στὸ ἄγχος τῶν ἐπιδόσεων τοῦ παιδιοῦ του καὶ νὰ τὸ φέρει συνεχῶς ἀντιμέτωπο μὲ τὴν ἀποδοκιμασία, τὴν ὁποία εἶναι φυσικὸ αὐτὸ νὰ εἰσπράττει ὡς ἀπόρριψη.

τί τὸ κακό. Ἐξ οὗ καὶ ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι μετὰ ἀπὸ ἕνα ἐπεισόδιο ποὺ εἶναι ἀπότοκος παρορμητικῆς συμπεριφορᾶς τὰ παρορμητικὰ παιδιὰ κατὰ κανόνα ἐκδηλώνουν ἔντονες τύψεις καὶ ἐνοχές. Καταλαβαίνουν δηλαδὴ ὅτι ἔχουν κάνει κάτι κακό. Ἀλλὰ τὸ καταλαβαίνουν, θὰ λέγαμε, κατόπιν ἐορτῆς.

Ἐν τούτοις, ἂν τὰ παρορμητικὰ παιδιὰ εἰσπράττουν συστηματικὰ τὴν ἀποδοκιμασία καὶ τὴν ἀπόρριψη, τότε κινδυνεύει νὰ πυροδοτηθεῖ μέσα τους μιὰ ὀλέθρια ἀλυσιδωτὴ ἀντίδραση, μὲ καταστροφικὲς συνέπειες. Καὶ αὐτὸ μὲ δύο τρόπους:

Πρῶτον, ὅλα τὰ παιδιὰ λαχταροῦν

σὲ αὐτὰ ποὺ οἱ ἄλλοι τοῦ ζητᾶνε εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ στραφεῖ αὐριο στὴν παραβατικότητα, σὲ μιὰ ὑποδυνειδίχτη προσπάθεια νὰ παρηγορήσει καὶ νὰ καθισυχάσει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ σκεπτικὸ: «Δὲν εἶμαι καλὸς στὰ μαθηματικά, δὲν εἶμαι καλὸς στὰ φιλολογικά, γενικὰ δὲν εἶμαι καλὸς σὲ αὐτὰ ποὺ οἱ ἄλλοι μοῦ ζητᾶνε· ὄχι ὅμως γιατί δὲν μπορῶ, ἀλλὰ γιατί ΔΕΝ ΘΕΛΩ!». Εἶναι μεγάλη ψυχικὴ ἀνακούφιση ὁ λόγος αὐτός. Μόνο ποῦ, ἂν φθάσουμε στὸ σημεῖο νὰ τὸ πει τὸ παιδί αὐτό, τότε ἡ παραβατικὴ ἔχει παύσει νὰ εἶναι ἀπλῶς μιὰ παρενέργεια τῆς παρορμητικότητάς του, καὶ ἔχει γί-

νει έπιλογή, σωσίβιο για έναν ταραγμένο ψυχικό κόσμο. Καί άλλοίμοно, αν φθάσουμε εκεί!

Ό γονιός λοιπόν που έχει ένα παρορμητικό παιδί πρέπει, πριν και πάνω απ' όλα, να το αγκαλιάζει με αγάπη. Να έπιδοκιμάζει ακόμη και την παραμικρή βελτίωση. Να μη νιώσει το παιδί απόρριψη. Δεν είναι τυχαίο ότι ένα από τα πρώτα πράγματα που συμβουλεύουν οι ψυχολόγοι είναι να βρούμε κάτι στο οποίο το παρορμητικό παιδί να μπορεί να είναι καλό, κάτι στο οποίο να μπορεί να άντεπεξέλθει με έπιτυχία, ώστε να εισπράττει την έπιδοκιμασία και την αυτοεπιβεβαίωση. Και τότε, σιγά σιγά αλλά σταθερά, το πρόβλημα μπορεί να περιορισθεί.

Κατά τα λοιπά, για να αντιμετωπίσουμε την παρορμητικότητα, πρέπει, λογικά, να κάνουμε ένα από τα εξής δύο: είτε, πρώτον, να φροντίσουμε να αμβλύνουμε την ένταση των παρορμήσεων, είτε, δεύτερον, να καλλιεργήσουμε και να ενισχύσουμε την ικανότητα αντίστασης σε αυτές.

Αυτό το δεύτερο, ή καλλιέργεια και ενίσχυση της ικανότητας αντίστασης στις παρορμήσεις, δεν μπορεί να γίνει παρά με την παιδεία. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο αυτό που έχουν αναδείξει οι έρευνες: ότι ή παρορμητικότητα είναι πολύ συχνότερη σε άτομα νεαρής ηλικίας, *χαμπλοϋ μορφωτικού έπιπέδου*. Αυτό δεν μπορεί να σημαίνει παρά ένα και μόνο: ότι ή παιδεία αποτελεί, μέχρι ενός σημείου, αντίδοτο στην παρορμητικότητα. Και αυτό, ασφαλώς, γιατί αποτελεί το καλύτερο ανάχωμα απέναντι σε μια έντονη και πιεστική παρόρριψη. Σημειώστε δέ ότι, όταν μιλάμε για παιδεία, έννοούμε την πνευματική, ψυχική, ήθικη και θρησκευτική καλλιέργεια. Όλα αυτά. Και το καθένα έχει τη σημασία του.

Το άλλο που, λογικά, θα μπορούσαμε να κάνουμε, είναι να αμβλύνουμε την ένταση της παρόρριψης. Δηλαδή τί; θα πείτε· να φορτώνουμε το παιδί με φαρμακευτική αγωγή; Δεν έννοούμε αυτό. Είναι αλήθεια ότι ή παρορμητικότητα, σε άκραίες περιπτώσεις, αντιμετωπίζεται φαρμακευτικά με σταθεροποιητές του συναισθήματος, με αντικαταθλιπτική και άγχολυτική αγωγή. Αυτό δεν το περιφρονούμε. Απλώς, δεν είναι αυτό που έννοούμε εδώ. Υπάρχουν τρόποι, ακόμη και τεχνικές, που μπορούν να όδηγήσουν στην αμβλυνση της έντασης της παρόρριψης.

Θα μπορούσε κάποιος να φέρει στο μυαλό, για παράδειγμα, τη συμβουλή του φιλοσόφου Αθηνόδωρου στον αυτοκράτορα Αύγουστο. Ό Αθηνόδωρος ήταν Έλληνας φιλόσοφος, που έζησε επί μακρόν στην αύλη του Ρωμαίου αυτοκράτορα Όκταβιανού Αύγουστου ως πολύτιμος σύμβουλος και συνεργάτης του. Όταν λόγω γήρατος ήλθε ή ώρα να εγκαταλείψει την αύλη και να αποσυρθεί στο σπίτι του, ή τελευταία συμβουλή που έδωσε στον αυτοκράτορα ήταν:

– Καίσαρα, όταν είσαι όργισμένος, να μη λές ή κάνεις τίποτα, πριν διεξέλθεις από μέσα σου ένα προς ένα τα είκοσι τέσσερα γράμματα της αλφαβήτου.

Ό Πλούταρχος, που μας παραδίδει αυτό το περιστατικό, σημειώνει ότι ό Αύγουστος εκτίμησε τόσο πολύ τη σοφία αυτής της συμβουλής, ώστε έπιασε με θέρμη το χέρι του γέροντα φιλοσόφου και του είπε τρυφερά:

– Είσαι ακόμα εδώ, κι όμως ήδη μου λείπεις¹⁰.

10 Πλουτάρχου, *Βασιλέων άποφθέγματα και στρατηγών*, ed. W. Nachstädt, 207 C 3-8: «Αθηνόδωρω δέ τῷ φιλοσόφῳ διὰ γήρας εἰς οἶκον ἀφεθῆναι δεηθέντι συνεχώρησεν. Ἐπει δ' ἀσπασάμενος αὐτόν ὁ Αθηνόδωρος εἶπεν “Όταν όργισθῆς,

Δέν είναι δύσκολο νά καταλάβουμε τή σημασία τῆς συμβουλῆς τοῦ Ἀθηνόδωρου: Ἡ πρακτική ποῦ πρότεινε στὸν Αὐγουστο ἐξασφάλιζε τὴ χρονικὴ ἐκείνη «παύση» ποῦ θὰ μπορούσε νά ἀποδυναμώσει τὴν παρόρμηση, νά τὴν κάνει λιγώτερο ἔντονη καὶ πιεστική, ὥστε αὐτὴ νά μπορέσει νά περάσει ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ νοῦ, καὶ νά μὴν κάνουμε ὅ,τι κάνουμε ὑπὸ τὸ κράτος τῆς παρόρμησης. Ἄν, γιὰ παράδειγμα, κυριευμένος ἀπὸ τὴν ὀργή, νιώθω τὴν παρόρμηση νά δώσω στὸν ἄλλο γροθιά, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀρχίσω ἀπὸ μέσα μου: α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ... ἴσα μὲ τὸ ω, ἔ τότε κι ἐγὼ θὰ γλιτώσω τὴ γροθιά ποῦ θὰ ῥιχνα, κι ὁ ἄλλος τὴ γροθιά ποῦ θὰ ῥωγε.

Κλείνοντας, ἐπιβάλλεται νά ἀναφέρουμε μία ἀκόμη διάσταση τῆς παρορμητικότητας, τὴν ὁποία εἶναι χρήσιμο νά μὴν παραβλέπουμε: μιὰ διάσταση... νευροβιολογική. Συγκεκριμένα, ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ παρορμητικότητα συνδέεται σαφῶς μὲ μειωμένη δραστηριότητα τοῦ σεροτονινεργικοῦ συστήματος. Ἡ σεροτονίνη εἶναι ἓνας νευροδιαβιβαστὴς τοῦ ἐγκεφάλου. Δέν εἴμαστε ἀσφαλῶς ἐιδικοί, γιὰ νά ἐκτιμήσουμε αὐτὸ τὸ δεδομένο στὶς λεπτομέρειές του. Ἄλλὰ εἴμαστε ἀρκετὰ νοήμονες, γιὰ νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι αὐτὸ σημαίνει κάτι πολὺ ἀπλό: ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν παρορμητικότητα μπορεῖ νά κρύβονται, σὲ ἓναν βαθμὸ, ἀκόμη καὶ παθοφυσιολογικὰ αἷτια.

Εἶναι χρήσιμο νά μοιρασθοῦμε ἐδῶ ἓναν εὐλογο προβληματισμὸ ποῦ ἐγείρεται: Εἶδαμε ὅτι ἡ παρορμητικότητα μπορεῖ νά ὀδηγεῖ σὲ πράγματα καὶ καταστάσεις ποῦ ἐμφανίζουν ἔντονη ἠθικὴ ἀπαξία. Καὶ αἴφνης συνειδητοποιοῦμε

ὅτι πίσω ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μπορεῖ νά ὑπάρχει κάτι τὸ ὀργανικό, μιὰ διάσταση παθοφυσιολογική. Αὐτὸ μᾶς διδάσκει, ἂν μὴ τι ἄλλο, πόσο μετρημένοι πρέπει νά εἴμαστε στὶς ἠθικές μας κρίσεις, καὶ κυρίως ἐπικρίσεις. Πολὺ σωστὰ γράφει ὁ Ἰσαὰκ ὁ Σύρου: «*Φυλάξου, νά μὴ μεμφθεῖς ἢ ἐλέγξεις κάποιον σὲ κάτι· γιατί ἔχουμε κριτὴ ἀπροσωπὸληπτο στὸς οὐρανοὺς*»¹¹. ἄλλοῦ, μάλιστα, ὁ ἴδιος συγγραφέας γίνεται ἀκόμα πιὸ αὐστηρός: «*Τὴν ἡμέρα ποῦ θὰ ἀνοίξεις τὸ στόμα σου καὶ θὰ πεῖς κάτι ἐναντίον κάποιου, νά θεωρεῖς τὸν ἑαυτὸ σου νεκρὸ γιὰ τὸν Θεὸ καὶ μάταιο σὲ ὅλα τὰ ἔργα σου*»¹². Ὅσοι ἐπιλέξαμε νά βρισκόμαστε μέσα στὴν Ἐκκλησία, ἴσως μάλιστα νά στρατευθοῦμε κιόλας στὸ χριστιανικὸ ἔργο, τὸ κάναμε αὐτό, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, γιὰ νά παλέψουμε νά ἀνέβουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μας μὲ τὸ πρόσωπο καὶ τὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ μας· ἔπειτα, γιὰ νά ἐργασθοῦμε ἴσως γιὰ τὴ διάδοση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας· ἀλλὰ πάντως ὄχι γιὰ νά μᾶς δίνει αὐτὸ τὸ δικαίωμα νά ἀπαξιῶνουμε καὶ νά καταδικάζουμε ὅλους τοὺς ἄλλους. Ἄνθρωποι περισσό-

11 Ἰσαὰκ Σύρου, *Λόγοι ἀσκητικοί*, Λόγος Ε' 39 <Bedjan Λόγος 5>, ΕΠΕ, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 8Α, σελ. 178-180, 39.1-5: «*Οὗτος ὁ τρόπος ἔστω σοι αἰεὶ, τὸ εὐπροσίγορον καὶ τιμητικὸν εἶναι πρὸς πάντας, καὶ μὴ παροξύνῃς τινὰ ἢ ζηλώσης, μίτε διὰ πίστιν μίτε διὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ τὰ κακά, ἀλλὰ φύλαττε σεαυτὸν, τοῦ μὴ μέμψασθαι ἢ ἐλέγξει τινὰ ἐν τινι· ἔχομεν γὰρ κριτὴν ἀπροσωπὸληπτον ἐν οὐρανοῖς*».

12 Ἰσαὰκ Σύρου, ὁ.π., Λόγος ΝΗ' 17 <Bedjan Λόγος 50>, ΕΠΕ, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 8Β, σελ. 378, 17.5-10: «*Ἐν ἡμέρα, ὅταν ἀνοίξης τὸ στόμα σου καὶ λαλήσης τι κατὰ τινος, λογίζου σεαυτὸν τῷ Θεῷ νεκρὸν καὶ μάταιον ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, κἂν δοκῇ ὅτι ἐν εὐθύτητι καὶ πρὸς οἰκοδομὴν ἠρέθισέ σε ὁ λογισμὸς σου λαλῆσαι. Τίς γὰρ ἀνάγκη καταλῆσαι τινὰ τὴν ἰδίαν οἰκοδομὴν καὶ διορθῶσασθαι τὴν τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ;*».

Καῖσαρ, μηδὲν εἶπης μηδὲ ποιήσης πρότερον ἢ τὰ εἴκοσι καὶ τέτταρα γράμματα διελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν, ἐπιλαβόμενος αὐτοῦ τῆς χειρὸς "Ἐτί σου παρόντος" ἔφη "χρεῖαν ἔχω".

τερο έπιρρεπείς από έμās σέ πτώσεις –και τέτοιοι ασφαλώς είναι εκείνοι που ή ψυχρή γλώσσα τής Ψυχολογίας όνομάζει «παρορμητικά άτομα»– μπορεί να έχουν να επιδείξουν έναν ήθικό άγωνα μεγαλύτερο από τον δικό μας, και τελικά να βρίσκονται πιο ψηλά από μās.

Και μια τελευταία σκέψη, που γεννάται ασφαλώς και από τὰ όσα συζητήσαμε σέ αυτό τὸ κείμενο: Είτε προκειμένου περι τής παρορμητικότητας είτε και προκειμένου περι άλλων προβληματικών καταστάσεων που άπτονται τής ψυχικής υγείας, δέν πρέπει να διστάζουμε να καταφεύγουμε στους κατ' αντικείμενο ειδικούς. Βεβαίως, είναι δύσκολο να διακρίνουμε τον καλό ψυχοθεραπευτή· ένας πολύ επικοινωνιακός ψυχοθεραπευτής, που μπορεί να κάνει και ώραιες όμιλίες, δέν είναι κατ' ανάγκη και ό πιο ικανός στο αντικείμενό του. Άλλά, πέρα από τέτοιες εύλογες επιφυλάξεις, αυτό που συμβαίνει σέ σχέση με την ψυχική υγεία, άκόμα και σήμερα, έγγίζει τὰ όρια του παραλόγου. Μοιάζουμε να κάνουμε αυτό που γράφει ό άγιος Γρηγόριος ό Θεολόγος: "Όση σπουδή θα έπρεπε να δείχνουμε να άποκαλύψουμε τή νόσο μας σέ αυτούς που μπορούν να τή θεραπεύσουν, τόση σπουδή δείχνουμε για ν' άποφύγουμε τή θεραπεία, και γινόμαστε έτσι «άνδραιοι καθ' έαυτών και κατά τής υγείας ήμων έπιστήμονες»¹³.

"Έρχεται έδω στο μυαλό κάτι που γράφει ό Γερμανός νομομαθής, ιστορικός και πολιτικός του 19^{ου} αιώνα Franz von Löhner, που μεταξύ άλλων επισκέφθηκε τήν Όθωμανική αυτοκρατορία, γνώρισε από κοντά τους Τούρκους, τὰ ήθη

και τή λογική τους και καταγράφει τις έντυπώσεις του. Μεταξύ άλλων, λοιπόν, γράφει και τὰ έξης: "Όταν μια Τουρκάλα βρίσκεται κοντά στον θάνατο από μια άρρώστια, ό άνδρας της, όσο κι αν τήν αγαπάει με τρυφερότητα, δέν διανοείται να καλέσει τον γιατρό, παρὰ μόνο αφού συγκαλέσει οικογενειακό συμβούλιο με τὰ άδέλφια και τὰ ξαδέλφια τής γυναίκας του. Σέ αυτό, όλα τὰ άρρενα μέλη τής ευρύτερης οικογένειας καλούνται να άποφανθούν από κοινού πόσα και ποια μέρη του σώματος τής γυναίκας θα έπιτραπεί να δει ή και να άγγίξει ό γιατρός. "Όπως αντίλαμβάνεσθε, τις περισσότερες φορές δέν καλείται γιατρός. Άκόμη όμως και αν τελικά κληθεί, συνήθως βρίσκεται μπροστά σέ μια γυναίκα κουκουλωμένη από τήν κορυφή ως τὰ νύχια, του έπιτρέπεται να πιάσει άπλωσ με τὸ χέρι του τον σφυγμό τής άρρωστης, ενώ άπαγορεύεται ρητώς να έλθει σέ οποιαδήποτε επικοινωνία μαζί της, άκόμη και να τής ζητήσει να του πει πόσο και που πονάει. Και αν αυτός διαμαρτυρηθεί ότι υπό τέτοιες συνθήκες δέν μπορεί να κάνει τή δουλειά του, άρχίζουν τὰ άπαξιωτικά σχόλια και οί ειρωνείες: «Μωρὲ να χαρῶ σπουδές που έκανε ό ντόκτορας εις τās Ευρώπας! Δηλαδή, αν ήταν κτηνίατρος και είχε να ξεετάσει μια άρρωστη άγελάδα, θα περιέμενε αυτή να του πει πόσο και που πονάει;». Και ό von Löhner κλείνει με τὸ έξης καυστικό σχόλιο: «Δέν άρνούμαι πὼς στο έπιχείρημα αυτό υπάρχει μια λογική· αλλά ή λογική αυτή είναι ΤΟΥΡΚΙΚΗ...».

"Ε λοιπόν, αυτή τήν «τούρκικη» λογική, σέ ό,τι άφορᾷ τήν υγεία τής ψυχής μας, πρέπει επί τέλους να τήν άποβάλλουμε!

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

13 Γρηγορίου Ναζιανζηνού, *Άπολογητικός τής εις τον Πόντον φυγής ένεκεν, και αυθις επανόδου εκείθεν μετά τήν του πρεσβιτέρου χειροτονία, εν ᾧ τί τὸ τής ιερωσύνης επάγγελμα* (Λόγος Β'), ed. J.-P. Migne, PG 35, 429 A.

Ο ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΡΩΣ ΣΕ ΒΑΘΙΑ «ΚΡΙΣΗ» ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Τὰ περιοδικὰ *Ακτίνες* τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων (Χ.Ε.Ε.) καὶ *Συζητήσεις* τῆς Ἐνώσεως «Ἑλληνικὸς Πολιτισμός» ἔχουν ἐπὶ μακρὸν ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ θέματα τοῦ Γάμου καὶ τοῦ Ἐρώτα. Ἡ διεθνὴς βιβλιογραφία εἶναι ἀπέραντη. Γιατί, ὅμως, ἡ τόση ἀμφισβήτηση τοῦ γάμου στὴν ἐποχή μας; Χρειάζεται ἐπισήμανση τῶν οὐσιασθεστέρων καὶ μὴ σαφῆς καὶ εἰλικρινῆς τοποθέτησης.

1. Τί εἶναι ὁ «γάμος»;

Γάμος εἶναι ἡ νόμιμη ἔνωση καὶ συμβίωση ζευγαριοῦ, ἡ σύσταση οἰκογένειας μεταξὺ ἑνὸς ἀνδρὸς καὶ μιᾶς γυναίκος. Ὁ θεσμὸς δὲ τοῦ γάμου ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς κοινωνίας. Αὐτὰ εἶναι τὰ γενικῶς παραδεδεγμένα.

Ὁ *θρησκευτικὸς γάμος* εἶναι ἡ νόμιμη ἔνωση ἑνὸς ζευγαριοῦ στὴν Ἐκκλησία μὲ θρησκευτικὴ τελετή. Γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο δὲ Ἐκκλησία, ὁ γάμος εἶναι μυστήριον, καὶ ἡ ἱερολογία του εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς κανονικῆς καὶ νομίμου συστάσεώς του.

Ὁ *πολιτικὸς γάμος* εἶναι ἡ νόμιμη ἔνωση ζευγαριοῦ μὲ ληξιαρχικὴ πράξη στὸ Δημαρχεῖο, ἐνώπιον ἐκπροσώπου τῆς Δημοτικῆς Ἀρχῆς.

Στὴν *ἔγγαμη συμβίωση*, οἱ δύο σύζυγοι ζοῦν μαζὶ νομίμως παντρεμένοι, δηλαδὴ νυμφευμένοι – ἄλλωστε, ἡ λέξη «γάμος» παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *γαμέω*-*ω*, ποῦ σημαίνει «νυμφεύομαι». Ὁ ἀνδρας

εἶναι ὁ νυμφίος ἢ ὁ γαμβρός. Ἡ γυναίκα εἶναι ἡ νύμφη, νυμφευμένη μὲ τὸν ἄνδρα της, ὑπανδρὸς ἢ παντρεμένη.

2. Ἡ προῖστορία τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου

Γενικὴ εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ Γάμου διέρχεται «κρίση» στὴν ἐποχή μας. Ὅμως περὶ τί εἶδους «κρίσης» πρόκειται; Εἶναι κρίση παρακμῆς, ἢ μίπως καὶ κρίση συνειδήσεως τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου περὶ τὸν θεσμὸ τοῦ γάμου; Μίπως, ἀκόμη, εἶναι καὶ κρίση στὶς διάφορες προσπάθειες γιὰ νεώτερες τοποθετήσεις πάνω στὸ θέμα «Γάμος»;

Ὁ Εὐθύμιος Βρυζάκης, στὸ βιβλίο του *Ματιές σὲ σύγχρονα θέματα* (Ἐκδόσεις Συζητήσεις, 1973, σελ. 20-21), γράφει γιὰ τὸ μακρινὸ παρελθὸν τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου: Στὴν αὐγὴ τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ γένος καὶ ἡ πατριαρχικὴ οἰκογένεια ταυτιζόταν μὲ τὸ κοινωνικὸ σύνολο (π.χ. τὸ γένος τῶν Ἑβραίων). Ἡ πατριαρχικὴ οἰκογένεια εἶχε τὸν Πατέρα ὡς ἀρχηγὸ μὲ ἀπόλυτες ἐξουσίες ἐπὶ τῶν μελῶν της γύρω ἀπὸ τὴν «ἔστια», δηλαδὴ τὸν βωμὸ στὸν ὁποῖο ἐλατρεύοντο οἱ δικοὶ της ἐφέστιοι θεοί, μὲ τοὺς τάφους τῶν προγόνων τους μέσα στὸν ἀγρὸ ἰδιοκτησίας τῆς οἰκογένειας καὶ ἀντικείμενο καθημερινῆς ἐκπληρώσεως καθηκόντων ὡς ἱερὰ παρακαταθήκη. Ὁ γάμος γιὰ τὸν ἄνδρα ἦταν ἡ πράξη ποῦ τοῦ ἔδινε τὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ ἔστια δίπλα στὴν ὁποία γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε δὲν θὰ σβήσει. Γιὰ τὴ γυναίκα, ὅμως, σήμαινε ἀποδέ-

σμευση από τη λατρεία τῶν ἐφεστίων θεῶν τῆς πατρικῆς τῆς οἰκογένειας καὶ προσχώρησι στὴ λατρεία τῆς ἐστίας τοῦ συζύγου. Μόνον δὲ ὁ πατέρας τῆς, ὡς ὁ πρωθιερέας τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας, μποροῦσε νὰ τὴν ἀποδεσμεύσει ἀπὸ τὰ καθήκοντα καὶ τὴ συμμετοχὴ τῆς σὲ αὐτήν. Καὶ μόνον ὁ σύζυγος μποροῦσε νὰ τὴ δεχθεῖ στὴ λατρεία τῆς δικῆς του οἰκογένειας, ὅπου ἐφεξῆς θὰ ἐλάμβανε μέρος. Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου, τελετὴ καθαρὰ θρησκευτικὴ, γινόταν πρῶτα στὸ πατρικὸ σπίτι τῆς γυναικός, καὶ ὕστερα στὸ σπίτι τοῦ ἀνδρός τῆς, ἔθιμο ποὺ διατηρεῖται μέχρι καὶ σήμερα σὲ διαφορὲς περιοχὰς τοῦ κόσμου, μὲ ποικίλες παραλλαγές.

Ὁ γάμος ποὺ ἐγίνετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν εἶχε τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ τοῦ συζυγικοῦ δεσμοῦ, διότι ἦταν ἀποτέλεσμα καταναγκασμοῦ. Πάμπολλα δὲ καὶ τὰ συζυγικὰ δράματα. Τραγικώτερα ὅμως τὰ ἐξ αὐτῶν μὴ «ἀποκαλυπτόμενα», περὶ τὰ ὁποῖα δημιουργήθηκαν καὶ ἐκπλήσσοις μυθιστορηματικὲς περιγραφές.

Ὁ γάμος ἄρχισε ὅμως νὰ ὑφίσταται μεταβολές, ὅταν οἱ πατριαρχικὲς οἰκογένειες ἐξελίχθηκαν σὲ εὐρύτερα κοινωνικά σύνολα μὲ τὴν ἔννοια τῆς πολιτείας. Μὲ τὴν προσφορὰ δὲν τῶν παιδιῶν τῆς ὡς μελῶν στὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ σύνολο, οἱ ἀντιλήψεις περὶ οἰκογένειας ἀμβλύνθηκαν ἀκόμη περισσότερο. Καὶ τὰ συμφέροντα τῆς οἰκογένειας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἀποκοῦσαν μεγαλύτερη βαρύτητα ἀπὸ τὴς θρησκευτικὲς δοξασίες, ὥστε νὰ ὑποτάσσουν καὶ τὸν γάμο στὴ σκοπιμότητά τους.

3. Ὑπῆρχε διαζύγιο;

Γιὰ τὴ γυναῖκα, τὸ νὰ ζητήσει διαζύγιο ἦταν ἀδιανόητο. Ἄλλωστε, ἡ ὄλη κοινωνικὴ συγκρότησι καθιστοῦσε τὴ ζωὴ τῆς ἀδύνατη ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς

οἰκογένειας καὶ τῆς ἀνδρικῆς κυριαρχίας. Καὶ ἦταν σὰν σκλάβο, ποὺ κινδύνευε ἀκόμη καὶ νὰ τὴ διώξει ὁ ἀνδρας τῆς ὅ,τι ὦρα ἤθελε. Ὅσο δὲ γιὰ τὸν ἀνδρα, ὁ γάμος δὲν ἀποτελοῦσε κώλυμα γιὰ τὴ συνέχισι τῆς προγαμιαίας ἐρωτικῆς του δραστηριότητας.

*Γενικὴ εἶναι ἡ ἀντίληψι
ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ Γάμου
διέρχεται «κρίσι» στὴν
ἐποχὴ μας. Ὅμως περὶ τί
εἴδους «κρίσις» πρόκειται;
Εἶναι κρίσι παρακμῆς, ἢ
μήπως καὶ κρίσι συνει-
δήσεως τοῦ συγχρόνου
ἀνθρώπου περὶ τὸν θεσμὸ
τοῦ γάμου; Μήπως, ἀκόμη,
εἶναι καὶ κρίσι στὶς διαφο-
ρες προσπάθειες γιὰ νεώ-
τερες τοποθετήσεις πᾶνω
στὸ θέμα «Γάμος»;*

Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἡ «ἐταῖρα» ἦταν θεσμὸς ἀναγνωρισμένος. Καὶ στὸ Βυζάντιο ἡ «παλλακίς» εἶχε δικαιώματα ποὺ τὰ καθώριζε ἡ νομοθεσία τῆς πολιτείας. Σὲ πολλὲς μάλιστα περιπτώσεις ἡ σύζυγος ἔφθανε ὄχι μόνον νὰ ἀνέχεται τὴν ἐξώγαμν δραστηριότητα τοῦ συζύγου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνατρέφει τὰ νόθα ποὺ ἐγεννῶντο ἀπὸ τὴς διαφορὲς περιπέτειές του.

Τὸν 19^ο αἰῶνα, στὸν ἀστικὸ γάμο χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ἡ γκαρσονιέρα ἦταν παραδεκτὴ ὡς συμπλήρωμα τοῦ συζυγικοῦ κοιτῶνα.

4. Ἀπόκτησι τέκνων

Φυσικὴ συνέπεια τοῦ γάμου ἐθεω-

ρξειτο γενικῶς ἢ ἀπόκτηση τέκνων. Ἡ δὲ ἀτεκνία ἀποτελοῦσε ὄνειδος. Καὶ τὸ διαζύγιο γιὰ λόγους στειρότητας ἀποτελοῦσε ἐνέργεια ὄχι μόνον ἐπιτρεπόμενη, ἀλλὰ καὶ ἐπιβαλλόμενη.

Στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*, ἀντιθέτως, ἀναφέρεται ἡ περίπτωση τοῦ Αὐνάν, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὸν μωσαϊκὸ νόμο, «ἔπρεπε νὰ παντρευτεῖ τὴ Θάμαρ, τὴ χῆρα τοῦ ἀδελφοῦ του ὁ ὁποῖος πέθανε ἄτεκνος, γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἀπὸ αὐτὴν τέκνο, τὸ ὁποῖο θὰ πάρει τὴ θέση καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πεθαμένου, ὥστε νὰ μὴ χαθεῖ τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν Ἰσραὴλ».

5. Πὼς φθάσαμε στὴ σημερινὴ κατάσταση

Τὸ «πὼς» φθάσαμε στὴ σημερινὴ κατάσταση, καὶ μάλιστα σὲ μία 25ετία, μᾶς τὸ περιγράφει ὁ Δημήτριος Λιαρομμάτης, διακεκριμένος δικηγόρος καὶ Παρ' Ἀρείῳ Πάγῳ, μὲ τὸ βιβλίον του *Χρειάζεται ὁ γάμος;* (Ἀθήνα 1991) – ἓνα θέμα τὸ ὁποῖο εἶχε συζητηθεῖ μετὰ τὴν ψήφισή τοῦ συντάγματος τὸ 1974, μὲ στόχο τὴν ἀναμόρφωση τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου. Ἐξ αὐτῶν δὲ καὶ ἡ συγγραφὴ τοῦ βιβλίου του.

Γράφοντας γιὰ τί «σοβαρὴ παγκόσμια κρίση στὸν γάμο», ἀπαριθμεῖ πολλοὺς καὶ οὐσιαστικοὺς μετασχηματισμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἀλλοίωσαν τὴν ἀρχικὴ του φυσιογνωμία. Ἐνδεικτικῶς δὲ ἀναφέρει στατιστικὰ στοιχεῖα ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τοῦ κόσμου, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα παρατηρεῖται: α) προσοδευτικὴ μείωση τῶν γάμων, β) αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτόμων ποὺ ζοῦν μόνους, γ) αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτόμων ποὺ ζοῦν σὲ οἰκογένειες μὲ ἓνα μόνον γονεά, δ) αὐξηση τῆς ἡλικίας τῶν ἀτόμων ποὺ ἔρχονται σὲ γάμο, ε) αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκογενειῶν ποὺ μένουν ἄτεκνες, στ) μείωση τῶν γεννήσεων, ζ) αὐξηση τῶν ἐκτὸς γάμου γεννήσεων, η) αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ

τῶν διαζυγίων, θ) αὐξηση τῶν ἐλευθέρων ἐνώσεων, συμβιώσεων ἄνευ γάμου.

Ἐνδεικτικὲς τῶν οὐσιαστικῶν ἀλλαγῶν στὸν θεσμὸ τοῦ γάμου εἶναι οἱ ἀλλεπάλληλες καὶ ριζικὲς μεταρρυθμίσεις στὰ οἰκογενειακὰ δίκαια ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου. Καὶ οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς ἀναφέρονται σὲ ὅλο τὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο.

Οἱ ἀπλῶς διαφαινόμενες πρὸ 25ετίας τάσεις ἐξομοίωσης τῆς «ἔγγαμης συμβίωσης» μὲ τὴν «ἐκτὸς γάμου συμβίωση» ἀποτελοῦν πλέον πραγματικότητα, τὴν ὁποία παρουσίασε ὁ Παναγιώτης Νικολόπουλος, Λέκτωρ Ἀστικοῦ Δικαίου Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ τὸ ἀρθρο του «Σύγχρονες μορφὲς οἰκογενειακῶν συμβιώσεων», *Ἀκτίνες* 752 (Ἰούλιος-Αὐγούστος 2015), σελ. 124-132, ἀπὸ εἰσήγησή του στὴν Ἡμερίδα γιὰ τὴν Οἰκογένεια τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων στὶς 6 Δεκεμβρίου 2014.

Σὲ αὐτὴ τὴν «κρίση τοῦ γάμου», τὰ αἷτια καὶ οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν σὲ τρεῖς βασικὲς κατηγορίες: α) Ἡ γενικὴ κρίση τῶν ἀξιών τοῦ πολιτισμοῦ, 2) οἱ κοινωνικὲς μεταβολὲς τῆς ὁποῖας ἐπέφερε ἡ ἐκβιομηχάνιση καὶ 3) ἡ ἔντονη ἀμφισβήτηση τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας.

Ἡ ἀμφισβήτηση αὐτὴ ἔχει καὶ τὴν «προϊστορία» της. Εἶναι γνωστὴ, π.χ., ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη γιὰ τὸ ἂν ἡ οἰκογένεια θὰ ἔπρεπε νὰ παραμείνει ὡς εἶχε, ἢ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ διαλυθεῖ καὶ νὰ δώσει τὴ θέση της σὲ μιὰ εὐρύτερη οἰκογένεια, τὴν πολιτεία, ὅπως μᾶς ὑπενθύμιζε ὁ Δημήτριος Λιαρομμάτης. Ὅμως, κατὰ τὸν ἴδιο, γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ γάμου προσέλαβε στὴν ἐποχὴ μᾶς τόσο μεγάλες διαστάσεις, ὥστε νὰ ζητοῦν ἀκόμη καὶ τὴν «κατάργηση τοῦ γάμου».

6. Οί κατηγορίες εις βάρος του γάμου

Ὁ χριστιανικός γάμος, ἰδιαίτερος, ἐδέχθη τις περισσότερες ἐπιθέσεις. Καὶ αὐτό, διότι στὸν πολιτισμένο κόσμο, ὅταν γίνεται συζήτηση περὶ γάμου, ὁ πρῶτος ποὺ στοχοποιεῖται εἶναι ὁ Χριστιανισμός. Τοῦ προσάπτονται δὲ συνήθως οἱ ἑξῆς τρεῖς κατηγορίες: α) ὅτι ὑποτίμησε τὸν γάμο ἀπέναντι στὴν ἀγαμία καὶ τὸν διαστρέβλωσε μὲ τὸν ἀσκητισμό, β) ὅτι ὑποτίμησε τὴ γυναῖκα καὶ συνετέλεσε στὴν καταπίεσή της μέσα στὸν γάμο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτόν, καὶ γ) ὅτι ὑποδούλωσε τὴ γυναῖκα στὴ σκλαβιά τῆς μητρότητας καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς, διαιώνίζοντας τὴν καταπίεσή της.

Οἱ κατηγορίες αὐτές, ὅμως, δὲν ἀντέχουν σὲ ἀντικειμενικὴ κριτική. Οὔτε ἡ κατηγορία ὅτι «ὁ γάμος σκοτώνει τὸν ἔρωτα». Οὔτε ὅτι «εἶναι ἀδύνατον δύο ἄνθρωποι νὰ ἔχουν ταυτόσημην ἀντίληψη σὲ ὅλη τους τὴ ζωή». Οὔτε ὅτι «ὁ γάμος περιορίζει τὴ γυναῖκα στὴ ρουτίνα καὶ τὴν υποβάλλει στὴ σκλαβιά τῆς ἀναπαραγωγῆς». Οὔτε ὅτι «ὁ γάμος δημιουργεῖ ἕνα αὐταρχικὸ καὶ καταπιεστικὸ σύστημα, πάνω στὸ ὁποῖο διαμορφώνονται τὸ κράτος καὶ οἱ ἀστικές κοινωνίες». Οὔτε, ἐπίσης, ὅτι «ὁ γάμος δεσμεύει ὑπέρμετρα τὸ άτομο καὶ ἐμποδίζει τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς του. Καὶ εἶναι παράλογο οἱ κατήγοροι τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ στρέφονται ἐναντίον τῶν θεσμῶν, «πρὸς διόρθωση», διῆθεν, «τῶν κακῶς κεμένων».

Οἱ κατηγορίες αὐτές ἀποδεικνύονται μάλιστα ἀπὸ εἰδήμονες καὶ προσχηματικές. Ὅπως, γιὰ παράδειγμα, γιὰ τὸ «*ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα*» (Εφεσ., ε' 33), τὸ ὁποῖο θεωροῦν ὑποδούλωσι τῆς γυναίκας, ἐνῶ πρόκειται γιὰ σεβασμὸ πρὸς τὸν ἄνδρα.

Καταφορὲς γιὰ λάθη καὶ ἀκρότητες στὸν μυστικισμό –ὅπου καὶ πράγμα-

τι ὑπάρχουν κάποιες– γίνονται κυρίως ἀπὸ «ἐχθροὺς τῆς πίστεως». Αὐτοί, προφανῶς, δὲν γνωρίζουν οὔτε «τὴν ἱερότητα τῆς μοναχικῆς ἀφιερώσεως», οὔτε ὅτι γιὰ τὸν μοναχὸ «ἡ ἐν Χριστῷ παρθενία εἶναι μιὰ θυσία ἐνὸς γνησίου ἀγαθοῦ πρὸς χάριν τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀληθινὴ εὐλογία, προκειμένου νὰ πετύχει μιὰ ἄλλη, ἀκόμη μεγαλύτερη, τὴν ὅσο τὸ δυνατόν πληρέστερη ἀφιέρωση στὸν ζῶντα Χριστόν».

Στὰ περὶ παιδοποιίας ἡ πολεμικὴ ἐπικεντρώνεται στὸ «πόσα» παιδιά σὲ μιὰ οἰκογένεια. Εἶναι ὅμως ὁ γάμος μιὰ «παιδοποιτικὴ μηχανή» καὶ μόνον;

Ἔχουν διατυπωθεῖ «ἐπιφυλάξεις» καὶ γιὰ παρερμηνεῖες στὸ «τάδε» ποὺ εἶπε, π.χ., ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅ,τι «δὲν εἶπε», καὶ «γιατί» δὲν τὸ εἶπε...

Δὲν μπορῶ ὅμως –καὶ παρακαλῶ νὰ μὴν μοῦ καταλογισθεῖ «εἰσπίδησις»– νὰ ἀντιπαρέλθω τὸν σεβασμὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὸν ἀγωνιστὴ πιστό. Καὶ ἀντιγράφω ἀπὸ τὴν *Α' Πρὸς Κορινθίους* ἐπιστολή: «*Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλὰ ὁ ἀνὴρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλὰ ἡ γυνὴ. Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μῆτι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, ἵνα σχολάσθε τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἦτε, ἵνα μὴ πειράξη ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν. Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγὴν*» (Α' Κορ., ζ' 4-6).

Ὁ ἅγιος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς περιόριζε τὴ συζυγικὴ συνένωση «στὸν σκοπὸ τῆς παιδοποιίας». Ἄλλως, οἱ σχέσεις τῶν συζύγων θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «ὅπως στὰ ἀδελφία» σὲ ὅλη τους τὴ ζωή. Τόσο ὅμως στὴν *Παλαιὰ* ὅσο καὶ στὴν *Καينὴ Διαθήκη*, δὲν ὑπάρχει καμμία συγκεκριμένη ἀναφορὰ ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἐκκληφθεῖ ὡς ἐντολὴ Θεοῦ γιὰ ἀπεριόριστη τεκνογονία τῶν συζύγων!

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μὲ τὴν Α'

πρὸς Κορινθίους καὶ τὴν Α΄ Πρὸς Τιμόθεον εἰσήγαγε ὀρισμένες διακρίσεις, πέρα ἀπὸ τὴν εὐαγγελικὴ καταγραφὴ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου. Ἀνακηρύσσει τὸν ἄνδρα «κεφαλὴν τῆς γυναῖκος» καὶ ἐπιτάσσει στὴ γυναῖκα νὰ ὑποτάσσεται σὲ αὐτὸν καὶ νὰ τὸν «φοβῆται». Καὶ στὴν Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (ε΄ 22-24) γράφει: «Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ὡς τῷ Κυρίῳ, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐστὶ κεφαλὴ τῆς γυναῖκος, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸς ἐστὶ σωτὴρ τοῦ σώματος. Ἄλλ' ὡσπερ ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί».

Αὐτά, λοιπόν, ἔχουν προκαλέσει ἐκτεταμένες θεολογικὲς συζητήσεις, καὶ μὲ «ἐπεξηγήσεις» ἐνίοτε «ἀμφιλεγόμενες». Προκύπτει, ἐπομένως, γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία –καὶ ὡς «ὀφειλόμενο», πλέον– νὰ ἐπαναποποθετηθεῖ ἅπαξ ἔτι ἐπὶ τῶν θέσεών της μὲ εὐληπτες καὶ εὐχερῶς κατανοητὲς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς παραθέσεις τῶν ὄσων πρὸςβέβη.

7. Ὁ γάμος γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία

Ἀπὸ νομικὴ ἄποψη, πληρέστερος θεωρεῖται ὁ ὀρισμὸς τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν Ἑρέννιο Μοδεστίνου (Modestinus), Ρωμαῖο νομοδιδάσκαλο τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος. Κατ' αὐτόν (ἑλληνιστί), «Γάμος ἐστὶ συνάφεια ἀνδρὸς καὶ γυναῖκος καὶ συγκλήρωσις παντὸς βίου, θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία». Ὁ ὀρισμὸς μάλιστα αὐτὸς ὑπῆρξε θεμελιώδης στὴν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ διαμορφωθείσα ἔννοια τοῦ γάμου.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴν Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ του (ε΄ 22-33) γράφει περὶ τῆς σημασίας τοῦ γάμου, τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῶν καθικόντων τῶν συζύγων μεταξύ τους. Καὶ ἀνάγει τὶς σχέσεις τῶν συζύγων στὸ ὕψος τῆς μυ-

στηριακῆς ἐνώσεως τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν Ἐκκλησία.

Πρόκειται γιὰ ἕναν ὑπέροχο «ὕμνο τοῦ γάμου», μὲ τὸν ὁποῖο ἡ γυναῖκα ἐξυψώνεται καὶ ἀναδεικνύεται ἰσότημ μὲ τὸν ἄνδρα, πρᾶγμα ποὺ καθιστᾶ καὶ ἄνευ περιεχομένου, πλέον, τὶς ποικίλες ἐπικρίσεις ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ γάμου.

8. Στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία

Γιὰ τὴ μητρότητα καὶ τὴν ἀναπαγωγὴ ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος εἶπε: «Ἄν οἱ σύζυγοι δὲν χρησιμοποιοῦν χριστιανικὰ τὸν γάμο, πέφτουν στὴν ἀσέλγεια καὶ τὴν πορνεία». Ἐπίσης, ὅτι «κάθε γυναῖκα ποὺ ἀποφεύγει νὰ γεννήσει ὅσα παιδιὰ μπορεῖ εἶναι ἔνοχος ἰσάριθμων ἀνθρωποκτονιῶν».

Οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὁ Τερτυλλιανός, ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων, καὶ κυρίως ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Αὐγουστίνος, θεωροῦν ὅτι ὁ γάμος εἶναι πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ κατώτερος ἀπὸ τὴν παρθενία, καὶ ἡ σεξουαλικὴ ἐπαφὴ τῶν συζύγων εἶναι μιὰ «συγγνωστὴ ἁμαρτία», ἐφ' ὅσον ἀποβλέπει στὴ γέννηση παιδιῶν. Διαφορετικά, ἐὰν γίνεταί γιὰ χάρι κάποιας ἀμοιβαίας ἱκανοποιήσεως, εἶναι πράξη καθαρὰ ἁμαρτωλὴ καὶ καταδικαστέα.

Ἀποτέλεσμα τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ἡ ὁποία ἔχει διαποτίσει ἔντονα τὴ ρωμαιοκαθολικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ σὲξ καὶ τὸν γάμο, ὑπῆρξε ἡ καθιέρωση τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου. Ἐξ αὐτῆς ὅμως καὶ οἱ διάφορες ἐκτροπές, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχει ἐπιληφθεῖ πλέον καὶ τὸ Βατικανόν.

9. Ὁ Ἔρως καὶ ὁ Γάμος

Ὁ «Ἔρως» ὑμνήθηκε ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων. Στὴν ἑλληνικὴ δὲ μυθολογία παρουσιάζεται ὡς «θεὸς προσωποποιῶν τὴν πρὸς ἔνωση ἀμοιβαίαν ἔλξιν». Ἄνα-

φέρεται και α) ως υἱὸς τῆς οὐράνιας Ἀφροδίτης, β) ως υἱὸς τοῦ Ἄρεως και τῆς Ἀφροδίτης, θυγατρὸς τοῦ Διὸς και τῆς Διώνης, ἀκόμη, γ) ως υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ και τῆς Ἀρτέμιδος, θυγατρὸς τοῦ Διὸς και τῆς Περσεφόνης. Παρουσιάζεται ἀπὸ τοὺς ποιητὲς και τοὺς γλύπτες ὡς ὁ πλέον «περωτὸς θεός». Καὶ παριστάνεται συχνὰ ὡς «παιδίον περωτόν, τὸ ὁποῖον ἀρέσκειται νὰ προξενεῖ τὴν ταραχὴν εἰς τὰς καρδίας, τὰς ὁποίας φλογίζει διὰ τοῦ πυρσοῦ του ἢ τραυματίζει διὰ τῶν βελῶν τῆς φαρέτρας του». Ἄπειροι δὲ και οἱ ἄθλοί του. Ἡ δύναμί του, ὅμως, δὲν εἶναι ἀπεριόριστη, ἀλλὰ συχνὰ μένει και ἀνικανοποίητη.

B

Ὁ «Ἔρωτας» ἀναφέρεται ὡς «ἕνα ἔντονο συναίσθημα ἔλξεως και ἐπιθυμίας μεταξὺ δύο προσώπων, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν πόθο γιὰ σεξουαλικὴ ἐπαφή». Στόν «πλατωνικὸ ἔρωτα» τέτοιος πόθος δὲν ὑπάρχει.

Ὁ «θεῖος ἔρωτας» εἶναι ὑψίστη ἀνάταση καλλιεργημένων πνευματικῶς προσώπων, τὰ ὁποία ἔφθασαν σὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα ἀνατάσεως και πόθου ἀπὸ ἀγάπη «σὺν Θεῷ εἶναι». Περὶ τοῦ «θείου ἔρωτος» ὑπάρχει σχετικὴ ἀφήγησις στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, βιβλίον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπὸ τὸν Σολομώντα. Καὶ ὡς ἕνα «ποίημα-τραγούδι» τῶν αἰσθημάτων ἐνὸς εἰδυλλιακοῦ ἔρωτα μεταξὺ «ἐκείνης» και «ἐκείνου».

Τὸ «Ἔρωτας ἀνίκατε μάχαν» (Σοφοκλέους, Ἀντιγόνη, 781) σημαίνει: Ἔρωτας ἀνίκατε στὴ μάχη. Ὅμως τὸ «ὄς ἐν μαλακαῖς παρειαῖς νεάνιδος ἐννευχεύεις» ἔχει ὀδηγήσει νέους σὲ πρόωρες σεξουαλικὲς ἱκανοποιήσεις, μὲ συνέπειες οὐκ ὀλίγες, ἀκόμη και στὴ δημιουργία ποικίλων προβλημάτων γιὰ ὅλη τὴ μετέπειτα ζωὴ τους.

Γ

Ὁ γάμος, ὁ ὁποῖος παλαιότερα ἦταν συνεταιρισμὸς οἰκογενειῶν, παρὰ ἔνωσι προσώπων, ἐγινε ἀργότερα θεσμὸς κοινωνικός. Μετὰ δὲ τὴ χειραφέτησι τῆς γυναίκας ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται προβλήματα ἄλλης φύσεως, τὰ ὁποία ὅμως δὲν λύνονται μὲ νομοθετήματα. Καὶ τὸ μόνο ποὺ κατάφεραν τέτοια νομοθετήματα ἦταν νὰ ἀποκαλύπτονται περισσότερα και δυσκολότερα τὰ προβλήματά του.

Ἡ κρατούσα ἀντίληψη περὶ γάμου ἐπὶ αἰῶνες ἦταν ὅτι αὐτὸς θὰ ἔπρεπε νὰ στηρίζεται στὴ λογικὴ και τὴν κοινωνικὴ συμβατικότητα. Ἄν δὲ ἐπὶ πλέον ὑπῆρχε και ὁ ἔρωτας, τόσο τὸ καλύτερο, ἐπειδὴ ἢ σύνθεσι αὐτὴ ἐξυψώνει και τὸν γάμο και τὸν ἔρωτα, ἐπειδὴ μὲ τὸν ἔρωτα ὁ γάμος ὀλοκληρώνεται, ἀρτιώνεται και γίνεται κάτι παραπάνω ἀπὸ ἕνα ἀπλὸς συνεταιρισμὸς.

Ὁ ὅρος «γάμος ἀπὸ ἔρωτα» ξεπρόβαλε μὲν μόλις τὸν 19^ο αἰῶνα. Τὸ ὅτι δὲ σήμερα παρουσιάζεται και ὡς «ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ» εἶναι ἐξωπραγματικὸ.

Δ

«Ὁ ρομαντισμὸς στὶς καλὲς στιγμὲς τῆς λογοτεχνίας ὕμνησε τὸ ἐπιθυμητικὸ και τὸ κτητικὸ μέρος τοῦ ἔρωτος, ἀλλὰ ἔμεινε μόνο σὲ αὐτό, και τελικὰ ἔθαψε τὸν ἔρωτα», ὅπως ἀποφαίνεται ὁ Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας και ἐγνωσμένου κύρους φιλόσοφος Γεώργιος Μποζώνης. Ἐκτιμᾷ δὲ ὅτι: «Στὴν παρακμὴ του τὸν ἔκανε φτηνὸ θέαμα τῆς πεζογραφίας, τῆς ποιήσεως και τοῦ κινηματογράφου. Κι ἂν δὲν μποροῦτε νὰ συγκινήσετε τοὺς θεατὰς ἢ τοὺς ἀναγνώστες σας μὲ τὴ μαστοριὰ και τὴν τέχνη σας, κατασκευάζετε τὴ συνταγὴ μὲ τὰ δάκρυα. Ἡ κοπέλλα θὰ πεθάνει ἀπὸ τὸ καταλυτικὸ πάθος της. Ὁ νέος θὰ αὐτοκτονήσει ἀπὸ τὴν προσμονὴ μῆς καρδίας χωρὶς ἐλπίδα.

Το δάκρυ γίνεται το υποκατάστατο της τέχνης, και διώχνει το γνήσιο καλολογικό συναίσθημα. [...] Άφου δὲ τραφίκαμε μὲ τὸν φροῦδισμό, καταλάβαμε τὴ ματαιότητα τοῦ συναίσθηματος καὶ ἀπογυμνώσαμε τὴ φυσικὴ ἔλξη τοῦ ἔρωτος ἀπὸ τὴ γοητεία του. [...] Καὶ ἐκδιώχθηκε καὶ ἀπὸ τὸ λίκνο του».

Ε

Σὲ μιὰ πνευματικὴ θεμελίωση, ὁ ἔρωτας παίρνει ἄλλο νόημα, ἐπειδὴ ἡ εὐθύνη εἶναι ἐκείνη ποὺ καταξιώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὸ ζῶον. Ὁ ἄνδρας ἔχει τὴν εὐθύνη γι' αὐτὴ ποὺ διαλέγει, καὶ ἡ γυναίκα τὴν εὐθύνη γι' αὐτὸν ποὺ ἀποδέχεται. Ὁ ἄλλος δὲν ὑπάρχει γιὰ μένα, ἐπειδὴ μοῦ εἶναι χρήσιμος, ἀλλὰ ἐπειδὴ συμπληρώνει τὴ δική μου ἀτέλεια. Καὶ ἔτσι προκύπτει ἡ «δουαδικότητα» τοῦ νέου καὶ τῆς νέας». Οἱ δύο «γίνονται ἕνα».

Ὁ Χριστιανισμός, κατὰ τὸν Γεώργιο Μποζώνη, «θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ σπουδαιότερο ἐργαστήρι τῆς δουαδικότητας. Ὁ γνήσιος ἔρωτας δὲν χωρίζει, ἀλλὰ ἐνώνει, διότι βλέπει σῶμα καὶ ψυχή, γιὰτὴ ἀναζητᾷ τὴν ὀλοκλήρωση καὶ ἔχει τὴ μεταφυσικὴ του θεμελίωση πάνω σὲ μιὰ πίστι. Ὅμως ὁ Χριστιανισμός δὲν πῆρε στὰ σοβαρὰ τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς πῆρε τὸν γάμο στὰ σοβαρὰ καὶ τὸν θεμελίωσε πνευματικά. Οὔτε καὶ πρόσεξε ὅσο ἔπρεπε τὶς παραβολὲς οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὰ γαμήλια συμπόσια. Οὔτε καὶ τὸ ὅτι τὸ πρῶτο θαῦμα τελέσθηκε σὲ γλέντι γάμου, γιὰ νὰ μὴν ἀμαυρωθεῖ ἡ ὑλικὴ χαρὰ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη οἴνου. Καλλιέργησε ὅμως τὸν ἀσκητισμό, ποὺ ἦταν γιὰ τοὺς λίγους, καὶ τὸν ἐπέβαλε στοὺς πολλούς. Φοβήθηκε τὸν ἔρωτα καὶ τὸν ἄφησε στὸ περιθώριο. [...] Ὁ ἔρωτας πετάχθηκε στὸ καλάθι τῶν ἀχρήστων» («Ἄνδρας καὶ γυναίκα. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ ἔρωτος», περιοδικὸ *Συζήτησις*, Νο-

έμβριος 1973).

«Ὁ ἔρωτας διώχθηκε ἀπὸ τὸ λίκνο τοῦ ὄνειρου. [...] Καὶ ἀπὸ «ἀξία», ἡ ὁποία πολλὰ φορὲς κάνει πιὸ ὁμορφες ἀκόμη καὶ τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς, κατήντησε σὲ καθικοντολογία καὶ σεξουαλικὴ διαφώτιση».

Στὸν χριστιανικὸ ὄμως γάμο, τὴ θέση τοῦ ἔρωτα ὡς «ἀξίας» παίρνει «ἡ ἀγάπη μεταξὺ τῶν συζύγων». Ἡ ὁποία δὲν ζητεῖ πρὸς ἴδιον συμφέρον –ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν ἔρωτα– ἀλλὰ προσφέρει χωρὶς ἀνταπόδοση. Δίνει, χωρὶς νὰ περιμένει ἀμοιβή, διότι δὲν ὑπολογίζει στὴν καταβολὴ ἀντιτίμου, δὲν πιστεύει στὴ συναλλαγὴ» (Γ. Μποζώνη, «Ἄνδρας καὶ γυναίκα. Ἡ δουαδικότης τοῦ ἀνθρώπου», περιοδικὸ *Συζήτησις*, Δεκέμβριος 1970).

10. Γάμος, ἔρωτας καὶ σέξ

Ἡ λέξη «σέξ», ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ «sex» ἔκ τοῦ λατινικοῦ «sexus», ἐκφράζει τὴ διεθνή ὀνομασία τοῦ φύλου, συνδέθηκε δὲ μὲ τὴ γενετήσια ὀρμὴ καὶ ὅ,τι συμπεριλαμβάνεται περὶ τὴν ἐρωτικὴ ἢ τὴ σεξουαλικὴ πράξη.

«Ἄν τὸ σέξ γίνεται μὲ σεξοκεντρικὸ καὶ χωρὶς ἠθικὴ, οὐδεμία σχέση ἔχει μὲ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ εἶναι ἀμάρτημα θανάσιμον. Καὶ ἂν ἀκόμη κατορθώσῃ κανεὶς νὰ εἶναι ἐν τάξει σὲ ὅλα τὰ ἄλλα, αὐτὰ εἶναι δευτερεύοντα» [...] «Διότι ὁ Χριστὸς σὲ θέλει πιστὸν ὀπαδόν του καὶ ὄχι πληρεξούσιον δικηγόρον του», ὅπως ἔγραφε ὁ μακαριστὸς Καθηγητὴς Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης στὸ βιβλίον του (τῆς μεγάλης ἐκείνης σειρᾶς τῶν βιβλίων του) *Ἡ πίστις ὡς βίωμα* (τόμ. Β', «Τὸ σέξ ἐν φόβῳ Θεοῦ», 1981).

Μετὰ ἀπὸ περιγραφὴ γεγονότων ἐκ προσωπικῆς πείρας, ἔγραψε τὰ ἑξῆς: «Τὸ πρῶτο «σόκ» ποὺ ἔπαθα ἦταν ὅταν ἀντελήφθην ὅτι οἱ σεξοκεντρικοὶ δὲν συμβαδίζουν μὲ τὴν πνευματικότητα. [...] Διότι ὁ ἄνθρωπος τοῦ τύπου αὐτοῦ παραμε-

λει συλλήβδην όλους τους κανόνες της ήθικης, χωρίς ίχνος τύψεως συνειδότος. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ένα κύμα πανσεξουαλισμού κατέλαβε την Ευρώπην». Και εξ ὧσων ἀναφέρει ἀπὸ διάφορες χώρες, γράφει: «Αναγκάζομαι καὶ βγάξω τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὸς ὁ σεξοκεντρισμὸς δὲν ὀδηγεῖ σὲ τίποτε τὸ ἀνθρώπινον. Ὁ σεξοκεντρισμὸς ὀδηγεῖ

τισμοῦ». Καὶ ἔγραψε τὸ βιβλίον *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση*, τὸ ὁποῖο εἶναι «μιὰ ὀλοκληρωμένη χριστιανικὴ κοσμοθεωρία» μελέτης τῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ ἄφησε τὰ δέκα βιβλία *Ἡ πίστις ὡς βίωμα*, ἐμπνέοντας ἐλπίδα.

«Ἡ γενεά μας», ἔλεγε ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, «ἔχει τὴν τιμὴν ὅτι ἀντιμετωπίζει τὸ σεξουαλικὸ θέμα παλληκαρι-

«Ἡ γενεά μας», ἔλεγε ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, «ἔχει τὴν τιμὴν ὅτι ἀντιμετωπίζει τὸ σεξουαλικὸ θέμα παλληκαρίσια. Δὲν μπορεῖ ὁμως νὰ τὸ λύσει, χωρὶς νὰ ἐπανορθώσει σφάλματα αἰῶνων. Καὶ πρέπει νὰ ἀνεβοῦμε ὑψηλά! Νὰ ζήσουμε τὴν μέθυσαν ἄλλων ἐκζητήσεων ὑψηλοτέρων! Ἐφαρμόζοντες καὶ τὰ λόγια τοῦ λειτουργοῦ εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν: “Ἄνω σχῶμεν τὰ καρδίας”».

εἰς καταστροφικὰ ἀποτελέσματα. Καὶ ὁ μὲν θρησκευτικὸς σεξοκεντρισμὸς εἶναι παρὰ φύσιν, καὶ τὸν ἀνθρώπον τὸν κάνει ἀνισόρροπον καὶ ἑξαλλόν. Ὁ δὲ ἄλλου τύπου σεξοκεντρισμὸς συμβαδίζει πάντοτε μὲ τὸν ἀθεϊσμόν. Καὶ ἐπομένως σκοτῶνει τὸν ἀνθρώπον».

Ἐπίμετρον

Οἱ ἀναφερόμενοι Εὐθύμιος Βρυζάκης, Δημήτριος Λιαρομάτης, Γεώργιος Μποζώνης καὶ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, προσωπικότητες ὑψηλοῦ κύρους, μελετητὲς ἐντιμότητος καὶ εἰλικρινείας, προσέφεραν στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τὰ βιβλία ἐκ τῶν ὁποίων ἐλίφθησαν τὰ ἀποσπάσματα. Στὸν γάμο ὁμως, τὸν ἔρωτα καὶ τὸ σὲξ ὑπάρχουν πολλὰ προβλήματα χωρὶς εὐκολες λύσεις.

Ὁ ἀείμνηστος Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης ἀσχολήθηκε ἐνδελεχῶς καὶ μὲ τὴ μελέτη «τῶν μεγάλων μεταφυσικῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολι-

σια. Δὲν μπορεῖ ὁμως νὰ τὸ λύσει, χωρὶς νὰ ἐπανορθώσει σφάλματα αἰῶνων. Καὶ πρέπει νὰ ἀνεβοῦμε ὑψηλά! Νὰ ζήσουμε τὴν μέθυσαν ἄλλων ἐκζητήσεων ὑψηλοτέρων! Ἐφαρμόζοντες καὶ τὰ λόγια τοῦ λειτουργοῦ εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν: “Ἄνω σχῶμεν τὰ καρδίας”».

Ὁ Χριστιανισμὸς, βεβαίως, ἔχει «νόμον», περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Χριστὸς εἶπε: «Ἔως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἐν ἧ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται» (Ματθ., ε΄ 18). Τὸ πρόβλημα, ἐπομένως, εἶναι γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους, οἱ ὁποῖοι ἐφαρμόζουμε τὸν χριστιανισμό «κατὰ τὸ δοκοῦν», δηλαδὴ, ὅπως νομίζει ὁ καθένας μας!

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Β. ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ

Καρδιολόγος

Ἰ.Αμ. Καθ. Παθολογίας Παν. Ἀθηνῶν

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

Χωρίς να λείπουν από τις χειμερινές θεατρικές περιόδους, αρχαίες ελληνικές τραγωδίες παρουσιάζονται κυρίως τους θερινούς μήνες στα πλαίσια των Φεστιβάλ Αθηνών και Έπιδαύρου, καθώς και άλλων φορέων (Δήμων, Κ.Θ.Β.Ε., Θ.Ο. Κύπρου κ.ά.).

Πλήθος πνευματικών μηνυμάτων εκπέμπουν τα σφάζομενα θεατρικά έργα των αρχαίων Ελλήνων τραγικών ποιητών Αισχύλου, Σοφοκλή και Εϋριπίδη. Στη μελέτη αυτή περιοριζόμαστε στα πιο σημαντικά.

Υπενθυμίζεται ότι για τους αρχαίους Έλληνες το θέατρο ήταν παιδεία. Ήταν το σχολείο των ενήλικων, των πολιτών.

Τα πνευματικά μηνύματα που εκπέμπουν οι αρχαίες ελληνικές τραγωδίες άρθρώνονται από πρόσωπα των έργων. Λίγα παραδείγματα:

Ο Δαναός στις κόρες του στην τραγωδία του Αισχύλου *Ίκέτιδες* (1012): «Μόνο κράτησε του πατέρα σου αυτή την έντολή, τη σύνεση να την τιμᾷς απ' τη ζωή σου πιο πολύ».

Στην τραγωδία *Χορηφοί* του Αισχύλου ο Πυλάδης πρὸς τὸν Ὀρέστη (902): «Καλύτερα να ἔχεις ἔχθρους ὅλους τοὺς θνητοὺς παρὰ τοὺς θεοὺς».

«Οὔτε τὴν ἀναρχία οὔτε τὴ δεσποτικὴ ἐξουσία συμβουλεύω τοὺς πολίτες μου νὰ δέχονται», λέει ἡ Ἀθηνᾶ στὴν τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου *Εὐμενίδες* (696).

Ἡ Ἰὼ στὴν τραγωδία *Προμηθεὺς Δεσμώτης* τοῦ Αἰσχύλου (686): «... τὰ λόγια

τὰ πλαστὰ ἢ πιὸ ἄσχημη ἀρρώστια πὼς εἶναι λέω».

Στὴν τραγωδία *Ἠλέκτρα* τοῦ Σοφοκλή ἢ Ἠλέκτρα στὴν ἀδελφὴ της Χρυσόθεμη (945): «Πρόσεξε, χωρὶς κόπο βέβαια τί-

*Υπενθυμίζεται ὅτι γιὰ
τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες
τὸ θέατρο ἦταν παιδεία.
Ήταν τὸ σχολεῖο τῶν ἐνη-
λίκων, τῶν πολιτῶν.*

ποτα δὲν ἐπιτυγχάνεται».

«... ἢ πιὸ μεγάλη ἀπὸ τὴς ἀρρώστιες ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἢ ἀνδραντροπία», λέει ἡ Μήδεια στὴν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Εϋριπίδη (471).

Ὁ Θυσέας στὸν Κρέοντα (τραγωδία τοῦ Σοφοκλή *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ*, 1027): «... δὲν μένουν στὸν ἄδικο τὰ δολερὰ κέρδη».

Ὁ Χορὸς στὴς *Βάκχες* τοῦ Εϋριπίδη (444): «καὶ εἶναι σοφία νὰ στέκει ἡ καρδιά καὶ ἡ σκέψη σου μακριὰ ἀπὸ τοὺς κούφιους ἀνθρώπους».

Τὰ πνευματικά μηνύματα εκπέμπονται καὶ ἀπὸ τὴς πράξεις τῶν προσώπων καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἔργου. Αὐτὲς δὲν εἶναι ὅλες θετικές, μὲ ἀξιολογικὰ κριτήρια, ἀλλὰ καὶ ἀρνητικές, ἀλλὰ οἱ συνέπειές τοὺς μᾶς προσφέρουν θετικὰ πνευματικά μηνύματα.

Ἡ Ὄρθόδοξη Χριστιανικὴ θεολογία ἔχει τὴν ἐξήγηση. Τὰ πρόσωπα τῶν τραγωδιῶν ζοῦν καὶ δροῦν στὴ μεταπτωτικὴ περίοδο τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Μὲ τὴν αὐτονομισί μας ἀπὸ τὸν Θεὸ

1 Οἱ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμοὶ εἶναι ἀριθμοὶ τῶν στίχων τοῦ κειμένου. Χρησιμοποιεῖται ἡ μετάφραση τοῦ φιλόλογου Θεόδωρου Γ. Μαυρόπουλου.

Πατέρα συντελέσαμε στη δημιουργία και ἐξάπλωση τῆς βασιλείας τοῦ κακοῦ. Αὐτὴ ἡ κατάσταση διατηρεῖ ἀποικία στὸ ἀόρατο ἀλλὰ ὑπαρκτὸ καὶ οὐσιαστικὸ εἶναί μας. Ὁ καρπὸς τοῦ σαπροῦ δέντρου ποὺ λέγεται ἐγωπάθεια ἔχει τρεῖς κύριους κλάδους: φιλιδονία, φιλαρχία, φιλαργυρία. Καὶ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς πολλὰ παρακλάδια. Τέτοια παρακλάδια - ἐκφάνσεις τῆς ἐγωπάθειάς μας ἐπισημαίνονται στίς ἀρχαίες ἑλληνικὲς τραγωδίες, καθὼς καὶ οἱ συνέπειές τους.

Δὲν ἀρκεῖται στὸν πλοῦτο ποὺ ἔχει συγκεντρώσει ἡ χώρα του, δὲν εἶναι ἰκα-

νοποιημένοι ποὺ ἔχουν ὑποταχθεῖ τόσες χώρες γύρω ἀπὸ τὴν Περσία, ὁ Ξέρξης θέλει νὰ ὑποτάξει καὶ τὴν Ἑλλάδα. «... γιὰ τῶν Ἰώνων τῇ γῆ τράβηξε νὰ τὴν κουρσέψει θέλοντας...», λέει ἡ βασίλισσα Ἄτοσσα διαλεγόμενη μὲ τὸν Χορὸ στὴν τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου *Πέρσαι* (178). Μὲ τέτοιους πολέμους διευρυνόταν ἐδαφικὰ ἡ κυριαρχία φιλόδοξων ἀρχόντων, αὐξανόταν ὁ πλοῦτος ἀρχόντων καὶ πολεμιστῶν μὲ τὴν ἀρπαγὴ καὶ λεπλασία. Αὐξανόταν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων μὲ τὴν αἰχμαλωσία. Οἱ ὑποτελεῖς χώρες πλήρωναν φόρους.

Ἡ στρατιωτικὴ ἰσχύς καὶ ὁ μεγάλος πλοῦτος τῆς χώρας εἶχαν ἐμπνεύσει ἀλαζονεία στὸν Ξέρξη, στοὺς ἄρχοντες καὶ

στρατηγὸς τῆς ἐκστρατείας καὶ στοὺς ὑπηκόους. Τὸ διαπιστώνουμε στὸν λόγο τοῦ Χοροῦ, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ γέροντες Πέρσες προεστούς. Μιλοῦν μὲ καύχησι γιὰ τὸ μεγάλο πλῆθος τοῦ στρατεύματος ποὺ ἔχει ἐκστρατεύει ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος «*ζυγὸ σκλαβιάς νὰ ζώσουν τὴν Ἑλλάδα*» (50). Εἶναι βέβαιοι γιὰ τὸν θρίαμβο: «*Κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στὸ μεγάλο ρεῦμα τῆς ἀνθρωποπλημύρας... γιὰτὶ εἶναι ἀκαταμάχητος τῶν Περσῶν ὁ δυνατὸς στρατὸς κι ὁ λαός*» (86).

Οἱ Πέρσες ἀποδείχθηκαν ἀσεβεῖς. Διαβάζουμε στὴν τραγωδία: «... ὅταν ἐπῆγαν στὴν Ἑλλάδα, δὲν δίσταζαν νὰ βάλουν χέρι ἱερόσυλο σὲ θεῶν ἀγάλματα, νὰ κάψουν ναοὺς· ἀφανίστηκαν οἱ βωμοὶ καὶ τῶν θεῶν οἱ ναοὶ σύριζα ἀπ' τὰ βᾶθρα τους ἀνάκατα ἔχουν ἀνατραπεῖ» (809).

Ἦξι μόνον δὲν ἐπέτυχαν ὁ Ξέρξης καὶ ὁ στρατὸς του νὰ ὑποτάξουν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἔπαθαν μεγάλη πανωλεθρία. Ὁ στόλος κατὰ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας καὶ ὁ στρατὸς κατὰ τὴ φυγὴ του μέσφ Βοιωτίας, Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ Θράκης. Λεῖψανα τοῦ μεγάλου πλῆθους διεσώθηκαν τελικὰ. Καὶ ὁ Ξέρξης ρακέन्दυτος ἐπιστρέφει στὴν πρωτεύουσα τῆς Περσίας, τὰ Σοῦσα. Συντετριμμένος λέει στὸν Χορὸ (1017): «*Βλέπεις τοῦτο ὄω τῆς ἐκστρατείας μου τὸ λείψανο;*».

Συνέπειες τῆς κενοδοξίας, πλεονεξίας, φιλαρχίας, ἀλαζονείας καὶ ἀσέβειας τοῦ Ξέρξη καὶ τῶν Περσῶν: ἦττα, ἐξευτελισμὸς τοῦ ἄρχοντα καὶ τῆς χώρας του, ἀπώλεια τοῦ κύρους του. Ἐξολοθρεύθηκε τὸ ἄνθος τῶν ἀντρῶν τῆς Περσίας καὶ τῶν ὑποτελῶν σὲ αὐτὴ χωρῶν. Γονεῖς ἔχασαν τοὺς γιούς τους, γυναῖκες τοὺς ἄντρες τους, παιδιὰ ἔμειναν ὀρφανά. Ὁ Χορὸς ἐπισημαίνει (584-586): «*Κι ὅσοι μένουν στὴ γῆ τὴν ἀσιατικὴ πιά δὲν ὑπακούουν στοὺς νόμους τῶν Περσῶν καὶ φόρους δὲν πληρώνουν πιά...*».

Στην τραγωδία του Σοφοκλή *Αΐας*, ό πιο γενναίος μετά τον Άχιλλέα Έλληνας αποδεικνύεται πνευματικά εύάλωτος. Έπειδή οί Άτρείδες δέν έδωσαν τά όπλα του Άχιλλέα σ' αυτόν αλλά στον Όδυσσέα, αίσθάνθηκε προσβεβλημένος. Όργίσθηκε και θέλησε να έκδικηθεί τούς Άτρείδες και όλους τούς Έλληνες που πολιορκούσαν την Τροία. Ξεκίνησε νύχτα να σκοτώσει τόν Άγαμέμνονα και τόν Μενέλαο. Η θεά Άθηνά τόν έστρεψε προς τά κοπάδια τών ζώων. Βλέποντάς τα για άνθρωπους, τά κατέσφαξε. Έφερε μερικά ζώα στη σκηνή του, τά έδωσε και τά μαστίγωσε, νομίζοντας ότι έκδικείται τούς Έλληνες. Θέλει να συλλάβει και τόν Όδυσσέα, για να τόν θανατώσει βασανίζοντάς τον. Όταν συνειδητοποίησε την πράξη του, αίσθάνθηκε ντροπή, έπεσε σέ κατάθλιψη. Άπαρηγόρητος από τόν έξευτελισμό του, αποφασίζει να αυτοκτονήσει. Παραπλανή τη σύντροφό του Τέκμησσα, απομακρύνεται και στην παραλία αυτοκτονεί. Άξιοσημείωτο τó γεγονός ότι ή κατάρα τής φυλής μας, ή διχόνοια, δέν είχε λείψει και από τούς πολιορκητές τής Τροίας!

Τραγωδία του Εύριπίδη *Τρωάδες*. Μετά από δεκαετή πολιορκία, ή Τροία άλώθηκε από τούς Έλληνες. Οί νικητές έδειξαν σκληρότητα και άσέβεια. Έσκότωσαν τούς άντρες και τά παιδιά, αϊχμαλώτισαν τες γυναίκες, λεπλάτισαν την πόλη, την πυρπόλησαν. Την κόρη του βασιλέα Πριάμου Πολυξένη την έσφαξαν στον τάφο του Άχιλλέα. Τόν Πρίαμο τόν έσφαξαν στον βωμό του άνακτόρου του. Άρπαξαν τόν μικρό γιο του Έκτορα Άστύνακτα από την άγκαλιά τής μητέρας του Άνδρομάχης και τόν γκρέμισαν από τά τείχη. Από τες κόρες του Πριάμου, ή Άνδρομάχη δόθηκε στον γιο του Άχιλλέα Νεοπτόλεμο, ή Κασσάνδρα στον Άγαμέμνονα. Η βασίλισσα Έκάβη στον Όδυσσέα.

Για τες άσέβειες και τά κακουργήματά τους, ό Ποσειδώνας, προστάτης τής Τροίας, και ή Άθηνά, προστάτης τών Έλλίνων, συμφωνούν να τούς τιμωρήσουν, καθώς θα διαπλέουν τó Αιγαίο επιστρέφοντας στην Ελλάδα. Γνωρίζουμε τó τραγικό τέλος του Άγαμέμνονα (βλ. Αΐσχύλου, *Άγαμέμνων*), τή δεκαετή περιπλάνηση του Όδυσσέα, τó κακό τέλος του Νεοπτόλεμου (βλ. Εύριπίδη, *Άνδρομάχη*), τες περιπέτειες του Μενέλαου (βλ. Εύριπίδη, *Ελένη*).

Η τραγωδία *Τρωάδες* του Εύριπίδη διδάχθηκε στα Μεγάλα Διονύσια τó 415 π.Χ., όταν έμαίνετο ό Πελοποννησιακός Πόλεμος. Με τó αντιπολεμικό αυτό έργο ό ποιητής έστειλε σημαντικά μηνύματα στους συμπατριώτες του Άθηναίους και σέ όλους τούς Έλληνες, έπισημαίνοντας τά δεινά του πολέμου. Άπευθύνεται στη λογική τών θεατών με έπιχειρήματα, και στην καρδιά τους, παρουσιάζοντας την όδύνη τών θυμάτων. Όμως θύματα δέν είναι μόνον οί ήττημένοι. Θύματα του κακού είναι και οί νικητές, που άχαλίνωτοι δείχνουν θηριώδη άγριότητα, δέν φοβούνται ούτε τούς θεούς.

Και αυτή ή τραγωδία έχει πολιτική διάσταση. Όπως φέρθηκαν οί πολιορκητές τής Τροίας, φέρθηκαν και οί Άθηναίοι στη Μήλο, που ήθελε να μείνει ούδέτερη στη διαμάχη τους με τή Σπάρτη. Και έτομαζόνται για έκστρατεία στη Σικελία. Οί Άθηναίοι άγνόησαν τόν Εύριπίδη, παρασύρθηκαν από τόν Άλκιβιάδη, και ή έκστρατεία τους στη Σικελία είχε τραγική κατάληξη.

Τó πάθος τής φιλαρχίας κινεί τούς άνθρωπους σέ ενέργειες που πλήττουν τούς ίδιους τούς δράστες και πολλούς άλλους και, όπως είδαμε στην τραγωδία *Πέρσαι* του Αΐσχύλου, τόν λαό. Για τή φιλαρχία του Άγαμέμνονα ό Εύριπίδης μιλά με τó στόμα του άδελφού του Μενέλαου στην τραγωδία *Ίφιγένεια έν Αύλιδι*

(335-375).

Μετά την αποκάλυψη τῶν ἀκούσιων ἀνοσιουργημάτων του, ὁ βασιλέας τῆς Θήβας Οἰδίποδας αὐτοτυφλώθηκε. Ἄθελά του εἶχε σκοτώσει τὸν πατέρα του Λαίο καὶ εἶχε νυμφευθεῖ τὴ μητέρα του Τοκάστη, ποὺ αὐτοκτόνησε, ὅπως βλέπουμε στὴν τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ *Οἰδίπους τύραννος*. Οἱ γιοί του συμφώνησαν νὰ βασιλεύουν ἐναλλακτικά. Στὸ τέλος ὁμως τοῦ πρώτου χρόνου ὁ Ἐτεοκλῆς δὲν παρέδωσε τὴν ἐξουσία στὸν Πολυνεῖκν. Ἐκεῖνος κατέφυγε στὸ Ἄργος καὶ νυμφεύθηκε τὴν κόρη τοῦ βασιλέα Ἄδραστου. Μὲ ἄλλους ἔξι στρατηγούς ἐξεστράτευσε ἐναντίον τῆς Θήβας, διεκδικώντας τὰ δικαιώματά του στὸν θρόνο. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ Θηβαϊκοῦ μύθου πραγματεύονται οἱ τραγωδίες τοῦ Αἰσχύλου *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* καὶ τοῦ Εὐριπίδου *Φοίνισσαι*.

Φοβισμένη ἀπὸ τὸν κίνδυνο ποὺ ζῶνει τὴ Θῆβα καὶ ἀναστατωμένη ἀπὸ τὴν ἔνοπλη ἀντιπαράθεση τῶν γιῶν της, ἡ Τοκάστη προσπαθεῖ νὰ τοὺς συμφιλιώσει. Οἱ δύο νέοι συναντῶνται μπροστά της. Οἱ συμβουλές καὶ τὰ παρακάλια της δὲν φέρνουν τὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ἐτεοκλῆ νὰ κρατήσει τὴν ἐξουσία καὶ ἡ ἀπόφαση τοῦ Πολυνεῖκν νὰ διεκδικήσει τὰ δικαιώματά του ἔχουν ἀνάψει μέσα τοὺς τέτοιο ἀβυσσαλέο μῖσος, ποὺ ὁ καθένας ἐπιθυμεῖ σφοδρὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἄλλου. Τὸ πείσμα καὶ τὸ μῖσος ἔχουν φυγαδεύσει τὴ λογικὴ. Οἱ Θηβαῖοι νικοῦν, οἱ πολιορκητὲς Ἄργεῖοι ἀποχωροῦν ἡττημένοι. Τὰ δύο ἀδέλφια Ἐτεοκλῆς καὶ Πολυνεῖκν συγκρούονται σὲ σκληρὴ μονομαχία καὶ ἀλληλοεξοντώνονται.

Πέραν τῶν μνημάτων ποὺ ἀφοροῦν στὰ πρόσωπα, ὁ ποιητὴς ἐπισημαίνει τὸν παραλογισμό καὶ τὶς συνέπειες τοῦ ἀδελφοκτόνου Πελοποννησιακοῦ Πολέμου.

Στὸν χῶρο τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν τραγωδιῶν ἔχουμε καὶ ἓναν ἄλλο σφετε-

ριστὴ τοῦ θρόνου. Εἶναι ὁ Λύκος, σφετεριστὴς τοῦ θρόνου τῆς Θήβας. Στὴν τραγωδία τοῦ Εὐριπίδου *Ἡρακλῆς μαινόμενος*, ἡ γυναίκα τοῦ Ἡρακλῆ Μεγάρρα, τὰ παιδιά τους καὶ ὁ πατέρας του Ἀμφιτρώνας ἔχουν προσπέσει στὸν βωμὸ τοῦ Δία (ἄσυλο), διότι ὁ Λύκος θέλει νὰ τοὺς ἐξοντώσει. Ὁ Ἡρακλῆς ἀπουσιάζει, ἐκτελώντας ἄθλο ποῦ τοῦ ἔχει ἀναθέσει ὁ Εὐρυσθέας. Ὁ Λύκος ἐτοιμάζεται νὰ καύσει τοὺς ἰκέτες, ἀλλὰ δὲν προφθαίνει. Καταφθάνει ὁ Ἡρακλῆς καὶ τὸν ἐξοντώνει. Ὅπως σκιαγραφεῖται στὸ ἔργο, ὁ Λύκος δὲν εἶναι μόνον σφετεριστὴς ξένης ἐξουσίας. Εἶναι κακοῦργος, ἀλαζόνας καὶ ἀσεβῆς πρὸς τὸν Δία. Ὅπως βλέπουμε, αὐτὰ τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα ἐπισύρουν τιμωρία.

Στὴν ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς Τροίας ὁ Φιλοκτίτης συμμετεῖχε μὲ ἑπτὰ πλοῖα. Στὸ νησὶ Τένεδος, ὅπου ἐστάθμευσε ὁ στόλος τῶν Ἑλλήνων, ὁ Φιλοκτίτης διέπραξε μιὰ ἀσέβεια. Ὅπως βλέπουμε στὴν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ, ἐπλησίασε τὸ σπιτικὸ φίδι ποῦ κρυφὰ ἐφύλαε τὸ ἱερὸ τῆς Χρύσας. Τὸ φίδι τὸν ἐδάγκασε. Δὲν πέθανε ὁ Φιλοκτίτης, ἀλλὰ ἡ πληγὴ προκαλοῦσε τόσο πόνο, ποὺ ὁ Φιλοκτίτης ἔβγαζε δυνατὲς κραυγές. Ἐπίσης, ἀνέδιδε δυσσομία. Ὁ Ὀδυσσεὺς συμβούλευσε τοὺς ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκστρατείας Ἀτρεΐδες νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν στὴν ἀκατοίκητη τότε Λῆμο. Γιὰ τὴν ἀσέβειά του ὁ Φιλοκτίτης ἔμεινε στὴ Λῆμο δέκα σχεδὸν χρόνια. Ὑπέφερε ἀπὸ τὴν πληγή, ἔζησε σὲ μιὰ σπηλιά μὲ στερήσεις, στὴ μοναξιά, ἐκτεθειμένος στὶς καιρικὲς συνθήκες, μὲ τὴν πικρία γιὰ τὴ σκληρότητα τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ τῶν Ἀτρεΐδων. Ὅπως τοῦ λέει ὁ Νεοπτόλεμος, θὰ θεραπευθεῖ ἀπὸ τοὺς γιούς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀφοῦ πάει στὴν Τροία, γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἄλωσή της μὲ τὴ χρήση τῶν ὀπλῶν ποὺ τοῦ εἶχε δωρήσει ὁ Ἡρακλῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν τάση νὰ κά-

νει κατάχρησι τῆς δυνάμεως πού διαθέτει. Σωματικῆς, οικονομικῆς, πολιτικῆς, στρατιωτικῆς. Ἀτομικά καί συλλογικά. Στὴν τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ *Τραχίνια*, ὁ Ἡρακλῆς ἐρωτεύθηκε τὴν Ἰόλη, κόρη τοῦ Εὐρυτου, βασιλέα τῆς Οἰχαλίας (Εὐβοία). Ἦταν παντρεμένος μὲ τὴ Διάνειρα. Διαβάζουμε τί λέει ὁ Ἀγγελιοφόρος στὴ Διάνειρα (369...): «*Ἄλλ' ὅταν τὸν πατέρα της νὰ πείσει δὲν μπορούσε νὰ τοῦ δώσει τὴν κόρη του, γὰρ νὰ τὴν ἔχει σύζυγο κρυφί, βρῆκε μιὰν ἀφορμὴ μικρὴ κι αἰτία καὶ μὲ στρατὸ χτύπησε τὴν πατρίδα της... σκότωσε τὸν βασιλιὰ πατέρα της καὶ κούρσεψε τὴν πόλη της*». Καὶ φέρνει τὴν ὥραία νεαρὴ Ἰόλη στὴν Τραχίνα γιὰ παλλακίδα του καὶ ἄλλες γυναῖκες αἰχμάλωτες γιὰ δοῦλες.

Μένει ἀτιμώρητη αὐτὴ ἡ πράξι τοῦ Ἡρακλῆ; Ὅχι βέβαια. Ἡ νόμιμη γυναῖκα τοῦ Διάνειρα τοῦ στέλνει ἕναν χιτώνα πού τῆς εἶχε δώσει ὁ κένταυρος Νέσσος, γιὰ νὰ κρατᾶ πιστὸ σὲ αὐτὴν τὸν σύζυγό της. Ὁ χιτώνας, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Διάνειρας, ἦταν ἐμποτισμένος μὲ θανατηφόρο φίλτρο. Ὅταν ὁ Ἡρακλῆς τὸν ἐφόρεσε, γιὰ νὰ κάνει θυσιῆς στὸν Δία γιὰ τὴ νίκη του, ἔπαθε αὐτὰ πού ἐκδέτεται ὁ γιός του Ὅλλος στὴ μητέρα τοῦ Διάνειρα (765...): «*... ἰδρώτας ἔβγαине ἀπὸ τὸ δέρμα του καὶ στὰ πλευρά του κόλλησε ἐφαρμοστά, τεχνίτης σὰν νὰ τὸν ἐκόλλησε, ὁ χιτώνας σ' ὅλα τὰ μέλη του· κι ἀπ' τὰ κόκκαλα πέρασε ἐρεθισμὸς μ' ἀντίθετους σπασμούς· ἔπειτα σὰν τῆς φονικῆς ἐχθρικῆς ὀχιάς τὸ δηλητήριον ἄρχισε νὰ τὸν κατατρώγει... ἕνας πόνος δυνατὸς πέρασε πέρα γιὰ πέρα ἀπ' τοὺς πνεύμονές του... μὲ σπασμούς ἔπεφτε στὴ γῆ κι ἀναπνοῦσε στὸν ἀέρα φωνάζοντας, μουγκρίζοντας, κι οἱ βράχοι ἀντιβοοῦσαν κι ἀπ' τὶς κορφές τῶν λοκρικῶν βουνῶν κι ἀπ' τ' ἀκρωτήρια τῆς Εὐβοίας*».

Στὴν τραγωδία τοῦ Εὐριπίδου *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι*, ἡ Κλυταμνήστρα μᾶς

πληροφορεῖ πὼς ἔγινε σύζυγος τοῦ Ἀγαμέμνονα (1153...): «*... μὲ παντρεύτηκες χωρὶς τὴ θέλησή μου, μὲ πῆρες μὲ τὴ βία, ἀφοῦ σκότωσες τὸν πρώτό μου ἄντρα Τάνταλο· τὸ βρέφος μου τὸ ἀπέσπασες βίαια ἀπὸ τὸ σπῆθός μου καὶ τὸ πέταξες κατάχαμα νὰ χάσει τὴ ζωὴ του. Τὰ δύο παιδιὰ τοῦ Δία, τὰ δικά μου ἀδέρφια (ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης), τότε μὲ τ' ἄλογά τους γεμᾶτοι λάμπη ἐκστράτευσαν ἐναντίον σου· κι ὁ γέροντας πατέρας μου Τυνδάρεος σὲ γλίτωσε ἀπ' αὐτούς, ἐπειδὴ τὸν ἰκέτευσες, καὶ ἔτσι μὲ παντρεύτηκες*».

Στὸ ἱερὸ ἄλσος τῆς Ἄρτεμις ὁ Ἀγαμέμνονας ἐσκότωσε ἱερὸ ἐλάφι καὶ καυχίθηκε ὅτι ἔχει μεγαλύτερη εὐστοχία ἀπὸ τὴ θεὰ τοῦ κυνηγιοῦ. Γι' αὐτὸ ἡ θεὰ ἀπαιτοῦσε τὴ θυσία τῆς κόρης τοῦ Ἰφιγένειας, γιὰ νὰ πνεύσει οὐριος ἄνεμος καὶ νὰ ἀποπλεύσει ὁ στόλος τῶν Ἑλλίνων ἀπὸ τὴν Αὐλίδα γιὰ τὴν Τροία (Εὐριπίδης, *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι* καὶ Σοφοκλῆ, *Ἠλέκτρα* 566-569).

Μὲ τὸ στόμα τοῦ Δαρείου, ὁ Αἰσχύλος χαρακτηρίζει «ῥβρη» τὴν ἐνέργεια τοῦ γιοῦ τοῦ Ξέρξη νὰ ζεῦξει τὸν Ἑλλῆσποντο, γιὰ νὰ διαβοῦν στὴ Θράκη ἵππικὸ καὶ πεζοπόρο τμήματα. «*Κι ἐνῶ ἦταν θνητός, φανταζόταν μ' ἀστοχασιὰ ὅλους τοὺς θεοὺς καὶ τὸν Ποσειδῶνα νὰ νικήσει*» (*Πέρσαι*, 749).

Ὁ Καπανέας ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς ἔξι στρατηγούς πού ἔφερε ὁ Πολυνεΐκης, γιὰ νὰ πολιορκήσει τὴ Θήβα, διεκδικώντας τὰ δικαιώματά του στὸν θρόνο της. Ὁ Ἀγγελιοφόρος περιγράφει στὴν Ἰοκάστη τὴν προσπάθειά του νὰ ἀνέβει στὰ τεῖχη: «*... βάδιζε καὶ ἔφτασε νὰ ξεστομίσει αὐτὸν τὸν κομπασμό, πὼς οὔτε τοῦ Δία ἡ σεβαστὴ φωτιὰ θὰ μπορούσε νὰ τὸν ἐμποδίσει νὰ κυριεύσει τὴν πόλη ἀπὸ τῶν τειχῶν μας τὴν κορυφή... Καθὼς ὁμως πιά εἶχε σκαρφαλώσει στῶν τειχῶν τὴν κορυφή, τὸν χτύπησε μὲ κεραυνὸ ὁ*

Δίας...» (Ευριπίδη, *Φοίνισσαι* 1173-1186).

Στην τραγωδία του Ευριπίδη *Ιππόλυτος*, ο γιός του βασιλέως της Αθήνας Θυσέα και της αμαζόνας Ιππολύτης, ο Ιππόλυτος, είναι άφοσιωμένος ψυχῆ τε και σώματι στη θεά της παρθενίας Ἄρτεμι. Ἡ προσφώνησή του πρὸς τὴ θεὰ ἀποκαλύπτει τὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς του. Οἱ δραστηριότητές του (κυνήγι, ἵππασία κλπ.) προστατεύουν τὴν ἀγνότητά του ἀπὸ τὶς κακίες τῆς ἀργίας. Ἄλλα θετικὰ στοιχεῖά του: ἡ τήρηση τοῦ ὄρκου πρὸς τὴν Τροφὸν μὲ τίμημα τὴν τιμὴ του καὶ τὴ ζωή του. Συγχωρεῖ τὸν πατέρα του ποὺ τὸν ἀδίκησε, τὸν ἐξόρισε καὶ προκάλεσε τὸν θάνατό του.

Ὅμως αὐτὸς ὁ εὐγενῆς νέος, ποὺ ἀρνεῖται τὸν ἔρωτα καὶ τὸν γάμο, ἔχει προσβληθεῖ ἀπὸ ὑπερηφάνεια, ὅπως ἀποκαλύπτουν ἐνέργειες καὶ λόγοι του. Δὲν ρίχνει οὔτε μία ματιὰ στὸ ἀγαλμα τῆς Ἀφροδίτης ποὺ βρίσκεται μπροστὰ στὸ ἀνάκτορο τῆς Τροιζίνης. Ἡ ἀπάντησή του στὸν Ὑπνρέτη, ποὺ τοῦ συνιστᾷ νὰ τιμᾷ καὶ τὴν Ἀφροδίτη, εἶναι ὑβριστικὴ γιὰ τὴ θεά. Ὑποτιμᾷ καὶ περιφρονεῖ τὶς γυναῖκες. Σκληρὸς πρὸς τὴν Τροφόν, ποὺ γιὰ νὰ σώσει ἀπὸ τὸν θάνατο τὴ Φαῖδρα, σύζυγο τοῦ πατέρα του, τόλμησε νὰ μεσολαβήσει γιὰ τὴν ἐρωτικὴ τους συνάντηση. Προσβάλλει μὲ τὰ λόγια καὶ τὸ ὕφος του τὴ Φαῖδρα, στὴν ὁποία ἔχει ἐμβάλει σφοδρὸ ἐρωτικὸ πόθο γι' αὐτὸν ἢ Ἀφροδίτη, γιὰ νὰ τὸν τιωρήσει. Ἡ ὑπερηφάνεια τοῦ Ἰππόλυτου φανερώνεται καὶ ὅταν ἐπιτιμᾷ τὴν Τροφόν. Στὸν πατέρα του Θυσέα λέει (994): «*Μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον ἄλλος πῶ ἐνάρετος ἀπὸ μένα δὲν ἔχει γεννηθεῖ*».

Γιὰ τὴν ὑπερηφάνεια καὶ τὴν ἀσέβειά του ὁ Ἰππόλυτος τιμωρεῖται σκληρά. Γιὰ τὴν ἀγνότητά του ὅμως ἀμειβεταὶ ἀπὸ τὴν Ἄρτεμι: μετὰ τὸν θάνατό του θὰ τιμᾶται στὴν Τροιζῆνα ὡς προστάτης τῆς παρθενικῆς νεότητος.

Ἄγραφος, προαιώνιος θεῖος νόμος ἐθέσπιζε τὴν ὑποχρέωση τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν. Στὴν τραγωδία *Αἴας* τοῦ Σοφοκλῆ οἱ Ἀτρεΐδες ἀπαγορεύουν στὸν Τεῦκρο νὰ ἐνταφιάσει τὸν ἀδελφὸ του Αἴαντα, ποὺ αὐτοκτόνησε. Τὸν θεωροῦν ἐχθρὸ τους καὶ θέλουν νὰ τὸν τιωρήσουν καὶ νεκρὸ. Λύση δίνει ἡ παρέμβαση τοῦ Ὀδυσσεά.

Οἱ Θηβαῖοι ἀρνοῦνται νὰ δώσουν στοὺς Ἀργεῖους τοὺς ἔξι στρατηγούς ποὺ μαζί μὲ τὸν Πολυνεῖκον ἐπολιόρκησαν τὴ Θήβα καὶ ἐφονεύθηκαν. Τοὺς παίρνει μετὰ ἀπὸ ἐκστρατεία ὁ βασιλέας τῆς Αἰθήνας Θυσέας (Ευριπίδη, *Ἰκέτιδες*).

Ὑπερβαίνοντας τὴν πολιτικὴ δικαιοδοσία του, ὁ βασιλέας τῆς Θήβας Κρέωντας ἀπαγορεύει ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὴν ταφὴ τοῦ Πολυνεῖκον, μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι ἐξεστράτευσε ἐναντίον τῆς πατρίδας του. Ἡ κόρη τοῦ Οἰδίποδα Ἀντιγόνη ὑψώνει τὸ ἀνάστημά της ἀπέναντι στὴν αὐθαιρεσία τῆς ἐξουσίας καὶ προσφέρει στὸν νεκρὸ ἀδελφὸ της στοιχειώδεις τιμὲς ἐνταφιασμοῦ (βλ. Σοφοκλῆ, *Ἀντιγόνη* Νίκου Τσιρώνη, *Σοφοκλέους «Ἀντιγόνη»*. *Πολιτικὲς θέσεις*).

Γιὰ τὴν αὐθαιρεσία, ἰσχυρογνωμοσύνη καὶ σκληροκαρδία του ὁ Κρέωντας τιμωρεῖται σκληρά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αὐτοκτονία τῆς ἀνεπιείας του φυλακισμένης Ἀντιγόνης, αὐτοκτονοῦν ὁ γιός του Αἴαντας καὶ ἡ γυναῖκα του Εὐρυδίκη.

Στὴν τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ *Φιλοκτίτης*, ὁ Νεοπτόλεμος παρασύρεται ἀπὸ τὸν πανοῦργο Ὀδυσσεά καὶ ἐξαπατᾷ τὸν Φιλοκτίτη, πείθοντάς τον νὰ τὸν ἀκολουθήσει δῆθεν στὴν Ἑλλάδα. Ὁ νέος μετανοεῖ, ἀποκαλύπτει στὸν ἥρωα τὴν ἀλήθεια καὶ τοῦ ἐπιστρέφει τὰ ὄπλα ποὺ μὲ δόλο τοῦ εἶχε ἀποσπάσει.

Τραγωδία τοῦ Ευριπίδη *Ἐκάβη*: Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου, ὁ βασιλέας τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου ἦταν σύμμαχος τῶν Τρώων. Οἱ βασιλεῖς τῆς

Τροίας Πρίαμος και Έκάβη του εμπιστεύθηκαν τον μικρότερο γιό τους Πολύδωρο με πολύ χρυσάφι, για να τον προστατεύσουν από τους κινδύνους του πολέμου. Μετά την άλωση της Τροίας, ο βασιλέας της Θρακικής Χερσονήσου Πολυμήστορας, για να πάρει τους θησαυρούς του παιδιού, το έσκότωσε και πέταξε το σώμα του στη θάλασσα. Το σώμα του παιδιού βρέθηκε. Η Έκάβη προσκαλεί τον Πολυμήστορα, που έρχεται με τα δύο παιδιά του. Υποκρινόμενος ότι τιμά τη φιλία του με τον Πρίαμο, έρχεται με δῆθεν σπαραγμό και κλάματα. Βεβαιώνει την Έκάβη ότι ο γιός της Πολύδωρος ζει εύτυχισμένος κοντά του. Σε σκηνή των αιχμαλώτων Τρωάδων τιμωρείται σκληρά για το έγκλημά του, την απληστία και την υποκρισία του. Οί Τρωάδες σκοτώνουν τα παιδιά του και τυφλώνουν τον ίδιο.

Συγγενείς και φίλοι ο Όρεστής και ο Πυλάδης. Έμφανίζονται στις τραγωδίες του Αισχύλου *Χοηφόροι*, του Σοφοκλή *Ηλέκτρα*, του Εϋριπίδη *Ηλέκτρα* και *Όρεστής*. Ο διάλογός τους στην τραγωδία του Εϋριπίδη *Ιφιγένεια εν Ταύροις* αποδεικνύει τη φιλία τους αναβαθμισμένη μέχρι αυτοθυσίας τόσο, που προκαλεί θαυμασμό!

Την Αντιγόνη συναντάμε και στην τραγωδία του Σοφοκλή *Οιδίπους επί Κολωνῶ*. Προσπαθεί να πείσει τον αδελφό της Πολυνείκη να μην πολιορκήσει την πατρίδα τους Θήβα. Μάταια. Ο Πολυνείκης έχει έλθει στον Κολωνό, για να πάρει με το μέρος του τον πατέρα του, για να νικήσει, σύμφωνα με τον χρησμό. Ο Οιδίποδας με όρη και κατάρες τον αποπέμπει. Μετά την αποχώρησή του η Αντιγόνη λέει στον πατέρα της (1189): «Τὸν γέννησες· κι ἔτσι, ἀκόμη κι ἂν σοῦ ἔκαμνε τὰ πιὸ κακὰ, τὰ πιὸ ἄστοργα, πατέρα μου, δὲ θὰ ἔπρεπε ἐσὺ σκληρὰ νὰ τοῦ τὸ ἀνταποδώσεις».

Τραγωδία του Εϋριπίδη *Ανδρομάχη*: Γυναίκα του Έκτορα, η Ανδρομάχη, μετά την άλωση της Τροίας δόθηκε στον γιό του Αχιλλέα Νεοπτόλεμο. Ο Νεοπτόλεμος είναι βασιλέας της Φθίας. Η Ανδρομάχη έχει αποκτήσει ένα αγόρι με τον Νεοπτόλεμο. Ανδρομάχη και παιδί κινδυνεύουν από τη γυναίκα του Νεοπτόλεμου Έρμιόνη. Ο Νεοπτόλεμος απουσιάζει. Η Ανδρομάχη ανυπεράσπιστη έχει στείλει το παιδί σε ξένο σπίτι και αυτή έχει προσπέσει iketis στο άγαλμα της Θέτιδας. Ο Μενέλαος βρήκε το παιδί και το κρατά. Με κυνισμό της θέτει το δίλημμα: Ή αφήνει το άσυλο, για να την συλλάβουν και να την θανατώσουν, ή σκοτώνει το παιδί της. Η Ανδρομάχη προτιμά τον δικό της θάνατο. Ο Μενέλαος την συλλαμβάνει και, άθετώντας την υπόσχέσή του, ετοιμάζεται να σκοτώσει Ανδρομάχη και παιδί. Σφάζονται από τον Πηλέα, βασίλεα των Φαρσάλων, πατέρα του Αχιλλέα.

Ο Δίας είχε επιβάλει στον Απόλλωνα την ποινή να γίνει δούλος του Άδμητου, βασίλεα των Φερών, επί έναν χρόνο. Ανταποδίδοντας την καλοσύνη που του είχε δείξει, ο Απόλλωνας έπεισε τις Μοίρες να μην πεθάνει ο Άδμητος, εάν κάποιος ξμπαινε στη θέση του, όταν θα έφθανε ο Χάρος να τον πάρει. Οί ήλικιωμένοι γονείς του όμως αρνήθηκαν να μπουν στη θέση του. Τη θυσία δέχεται πρόθυμα η γυναίκα του Άλκηστη. Αγαπά τον άντρα της περισσότερο από τη ζωή της. Η ανάγκη ανατροφής και προστασίας των δύο μικρών παιδιών της δεν εμποδίζει την αυτοθυσία της. Φιλαυτία του Άδμητου και των γονέων του. Η γνησιότητα της αγάπης της Άλκηστης δοκιμάζεται στη λυδία λίθο του θανάτου. Ο Χάρος την παίρνει, αλλά την επαναφέρει στη ζωή ο Ηρακλής (Εϋριπίδη, Άλκηστη).

Η Θήβα πολιορκείται από τους Αργείους που έφερε ο Πολυνείκης, δι-

εκδικώντας τὰ δικαιώματά του ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ἐτεοκλῆ. Ὁ μάντης Τειρεσίας ἀποκαλύπτει στὸν Κρέοντα ὅτι, γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ πόλη, πρέπει νὰ θυσιασθεῖ ὁ γιός του Μενουκίας. Ὁ Κρέοντας ἀρνεῖται νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὸν χρῆσμο καὶ προσπαθεῖ νὰ φυγαδεύσει τὸν γιό του στὴ Δωδώνη. Ὁ Μενουκίας προσποιεῖται ὅτι θὰ ὑπακούσει, ἀλλὰ αὐτοθυσιάζεται στὸ τεῖχος γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πατρίδας του (Εὐριπίδης, *Φοῖνισσαι*).

Στὴν τραγωδία *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι* τοῦ Εὐριπίδου, ὁ ἀρχιστράτηγος Ἀγαμέ-

κορμί, θὰ σταθῶ ἐμπόδιο σ' αὐτή, μὰ θεά; Ἄλλ' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο. Δίνω τὸ κορμί μου γιὰ τὴν Ἑλλάδα». Καὶ ὁ Χορὸς τῆς λέει (1402): «Κοπέλα μου, ἡ στάση πού κρατᾶς εἶναι ἀρχοντική». Εἶναι παρὼν καὶ ὁ Ἀχιλλέας καὶ τῆς λέει (1404-1406): «Κόρη τοῦ Ἀγαμέμνονα, κάποιος θεὸς εὐτυχημένο θὰ μ' ἔκανε, ἂν εἶχα τὴν τύχη νὰ σὲ κάνω γυναῖκά μου. Μακαρίζω τὴν Ἑλλάδα ἐξαιτίας σου, ἐσένα ἐξαιτίας τῆς Ἑλλάδας».

Σὲ δύο ἀπὸ τὶς τραγωδίες πού ἀναφέραμε βρίσκουμε δύο διαμάντια τοῦ

Σὲ δύο ἀπὸ τὶς τραγωδίες πού ἀναφέραμε βρίσκουμε δύο διαμάντια τοῦ Σπερματικοῦ Λόγου. Μὲ τὸ στόμα τῆς Ἄλκηστης ὁ ποιητὴς ἀρθρώνει μιὰ βαρυσήμαντη ρήση (Εὐριπίδης, Ἄλκηστη 301): «Ψυχῆς γὰρ οὐδὲν ἐστὶ τιμώτερον» («γιατὶ τίποτε δὲν εἶναι πιὸ πολύτιμο ἀπὸ τὴν ψυχή»). «Τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ., ἰστ' 26). Στὴν τραγωδία Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ, στὸν ἔντονο διάλογό της μὲ τὸν Κρέοντα, ἡ νεαρὴ Ἀντιγόνη λέει (523): «Δὲν γεννήθηκα μὲ ἄλλους νὰ μισῶ, μὰ μὲ ἄλλους νὰ ἀγαπῶ». Ἡ ἀγάπη καταξιώνει τὴ ζωὴ μας. Καὶ ἡ αἰώνια ζωὴ εἶναι ζωὴ ἐν τῇ Ἀγάπῃ.

μνονας κάλεσε τὴν κόρη του Ἰφιγένεια στὴν Αὐλίδα, δῆθεν γιὰ νὰ παντρευτεῖ τὸν Ἀχιλλέα. Ὅταν ἡ νέα μαθαίνει ὅτι θὰ τὴν θυσιάσουν στὴν Ἄρτεμη, γιὰ νὰ πνεύσει οὐριος ἄνεμος καὶ νὰ ἀποπλευσεῖ ὁ στόλος τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν Τροία, συγκλονίζεται. Ξεσπᾷ σὲ θρῆνο. Ζητᾷ ἀπὸ τὸν πατέρα της νὰ μὴν ὑποστῆ τὴ θυσία. Ὁ Ἀχιλλέας ὑπόσχεται νὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ, γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴ θυσία της. Ὑπάρχει ὅμως ἐνδεχόμενο βίαιης προσαγωγῆς της στὸν βωμό. Ὀδύνη βιώνει ἡ Ἰφιγένεια καὶ ἡ μητέρα της Κλυταμνήστρα. Ξαφνικὰ σημειώνεται μεταστροφή στὴν Ἰφιγένεια καὶ δηλώνει (1395): «Ἄν ἡ Ἄρτεμη ἔχει ζητήσει νὰ πάρει τὸ δικό μου

Σπερματικοῦ Λόγου. Μὲ τὸ στόμα τῆς Ἄλκηστης ὁ ποιητὴς ἀρθρώνει μιὰ βαρυσήμαντη ρήση (Εὐριπίδης, Ἄλκηστη 301): «Ψυχῆς γὰρ οὐδὲν ἐστὶ τιμώτερον» («γιατὶ τίποτε δὲν εἶναι πιὸ πολύτιμο ἀπὸ τὴν ψυχή»). «Τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ., ἰστ' 26).

Στὴν τραγωδία Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ, στὸν ἔντονο διάλογό της μὲ τὸν Κρέοντα, ἡ νεαρὴ Ἀντιγόνη λέει (523): «Δὲν γεννήθηκα μὲ ἄλλους νὰ μισῶ, μὰ μὲ ἄλλους νὰ ἀγαπῶ». Ἡ ἀγάπη καταξιώνει τὴ ζωὴ μας. Καὶ ἡ αἰώνια ζωὴ εἶναι ζωὴ ἐν τῇ Ἀγάπῃ.

ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΓΙΟΙ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

«Ὡς πορφύραν καὶ βύσσον ἡ Ἐκκλησία σου στολισαμένη ...», ψάλλομε σὲ ἓνα τροπάριο. Οἱ ἅγιοι θεωροῦνται τὸ κόσμημα καὶ τὸ ἀγλάισμα τῆς Ἐκκλησίας μας, καὶ ἰδιαίτερος οἱ ἅγιοι μάρτυρες ὄλων τῶν ἐποχῶν. Στὶς ἡμέρες τὶς ὁποῖες διανύομε ὁ Πανάγαθος Θεὸς ἀναδεικνύει συνεχῶς νέα πρόσωπα τὰ ὁποῖα τὸν ἠγάπησαν καὶ ἔγιναν θεοειδεῖς καὶ θεοὶ κατὰ χάριν. Πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἔζησαν στὸν ταραγμένο 20^ο αἰῶνα, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν, καὶ ἔλαμψαν «ὡς χρυσὸς ἐν χωνευτηρίῳ» (Σ. Σολ. 3:6) μέσῳ τῶν θλίψεων καὶ τῶν δοκιμασιῶν τὶς ὁποῖες ὑπέφεραν διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, βαστάζοντα «τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου» (Γαλ. 6: 17), ὅπως διδάσκει ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Γιὰ κάποιους ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἁγίους ἔχουν δημιουργηθῆ, πέραν τῶν βίων τους, καὶ ἐνδιαφέροντα ντοκυμανταίρ. Μία ἐπιλεκτικὴ ἀναφορὰ θὰ κάνωμε στὸ σημερινό μας σημείωμα.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος Βελμύροβιτς

(1880-1955) θεωρεῖται ὁ νέος Χρυσόστομος τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ἔλαβε μεγάλη μόρφωση, μὲ πέντε διδακτορικοὺς τίτλους σὲ διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης. Σὲ ἡλικία 39 ἐτῶν ἐξελέγη ἐπίσκοπος Ἀχρίδος. Ἐδιώχθη ἀπὸ τὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς τῆς χώρας του καὶ ἐκοιμήθη, προσευχόμενος, στὶς Η.Π.Α. ὅπου εἶχε καταφύγη. Τὸ σκῆνωμά του ἐπέστρεψε στὴν Σερβία τὸ 1991. Στὴν Ἑλλάδα τὸν γνωρίσαμε ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τῶν λίαν ἀξιολόγων συγγραμμάτων του (ἐπὶ παραδείγματι: *Ἀργὰ βασιζει ὁ Χριστός, Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ πίστη...*). Ἐνα ἐνδιαφέρον ντοκυμανταίρ γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν δρᾶσί του εὐρίσκεται στὸν ἰστότοπο: <https://www.youtube.com/watch?v=EcDe3eLsXW0>.

Ὁ ἅγιος Λουκάς ὁ ἰατρὸς εἶναι ἀπὸ τοὺς πλέον δημοφιλεῖς συγχρόνους ἁγίους. Ἐγεννήθη τὸ 1877 καὶ ἐκοιμήθη τὸ 1961. Ὁ βίος του στὰ ἑλληνικὰ συνεχράφη ἀπὸ τὸν νῦν Μητροπολίτη Ἀργολίδος κ. Νεκτάριο Ἀντωνόπουλο καὶ πρόκειται περὶ ἑνὸς συναρπαστικοῦ βιβλίου. Γιὰ τὸν ἅγιο Λουκά ὑπάρχει στὸ διαδίκτυο μία κινηματογραφικὴ ταινία ὑπὸ τὸν τίτλο: «Θεραπεύοντας τὸν φόβο», μὲ ἑλληνικοὺς ὑποτίτλους. <https://www.youtube.com/watch?v=LP0uxghhX78>. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἐνδιαφέροντα ντοκυμανταίρ, ἓνα τῆς ρωσικῆς τηλεοράσεως <https://www.youtube.com/watch?v=xTbaMdpW48A> καὶ ἓνα δημιουργημένο ἀπὸ τὴν Μονὴ τοῦ

άγιου Πορφυρίου στο Μήλεσι της Ἀττικῆς (βλ. https://www.youtube.com/watch?v=tzj0J2v_0GI για τὸ ἀ μέρος).

Ὁ ἅγιος Ἰουστίνος Πόποβιτς ὑπῆρξε ἅγιος τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας (1894-1979). Ἐσπούδασε θεολογία καὶ διετέλεσε Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς Θεολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βελιγραδίου. Θεωρεῖται ὑπέρμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ πολέμιος τοῦ Οἰκουμενισμοῦ. Παρέμεινε ἐκ πεποιθήσεως στὸν βαθμὸ τοῦ πρεσβυτέρου (ιερομόναχος, ἀρχιμαν-

Ἀληθείας. Πνευματικὰ ἀναστήματα αὐτοῦ τοῦ ἁγίου εἶναι οἱ ἑλληνομαθεῖς καὶ γνωστοὶ στὴν Ἑλλάδα ἐπίσκοποι Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς, Εἰρηναῖος Μπούλοβιτς καὶ Ἀρτέμιος Ραντοσάβλιεβιτς. Στὰ ἑλληνικὰ κυκλοφοροῦν δύο ἔργα του: *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος* καὶ *Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκουμενισμός*. Ἕνα σύντομο ντοκυμανταῖρ γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου ὑπάρχει στὸν ἰστότοπο: <https://www.youtube.com/watch?v=ogrXOU4Nk1c>

Ὁ ἅγιος Παῖσιος (Εἰζνεπίδης) εἶναι

Στις ἡμέρες τὶς ὁποῖες διανύομε ὁ Πανάγαθος Θεὸς ἀναδεικνύει συνεχῶς νέα πρόσωπα τὰ ὁποῖα τὸν ἠγάπησαν καὶ ἔγιναν θεοειδεῖς καὶ θεοὶ κατὰ χάριν. Πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἔζησαν στὸν ταραγμένο 20ὸ αἰῶνα, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν, καὶ ἔλαμψαν «ὡς χρυσὸς ἐν χωνευτηρίῳ» μέσῳ τῶν θλίψεων καὶ τῶν δοκιμασιῶν τὶς ὁποῖες ὑπέφεραν διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, βαστάζοντα «τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου», ὅπως διδάσκει ὁ ἀπόστολος Παῦλος.

Γιὰ κάποιους ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἁγίους ἔχουν δημιουργηθῆ, πέραν τῶν βίων τους, καὶ ἐνδιαφέροντα ντοκυμανταίρ.

δρίτης), ἀρνηθεῖς τὴν ἐκλογή του στὸ ἐπίσκοπικὸ ἀξίωμα. Ἐδιώχθη ἀπὸ τὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς τῆς χώρας του καὶ παρ' ὀλίγον νὰ ἐκτελεσθῆ «ὡς ἐχθρὸς τοῦ λαοῦ». Ἀπελύθη ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο μαζὶ μὲ 200 ἀκόμη καθηγητὲς καὶ περιορίσθη σὲ διαφόρους μονᾶς. Ὀλίγο πρὸ τοῦ θανάτου του, τὸ 1978, ὠλοκλήρωσε τὴν τρίτομο Δογματικὴ του μὲ τὸν τίτλο *Ὁρθόδοξος Φιλοσοφία τῆς*

ὁ πλέον γνωστὸς ἀσκητὴς καὶ ἁγιορείτης τῆς ἐποχῆς μας (1924-1991). Ὁ βίος του ἐξεδόθη ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Ἠσυχαστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Σουρωτὴ Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο ἴδρυσε ὁ ἅγιος καὶ στὸ ὁποῖο εὐρίσκεται ὁ τάφος του. Οἱ διδασχῆς του κυκλοφοροῦν ἐδῶ καὶ χρόνια ἀπὸ τὸ ἴδιο Ἠσυχαστήριον, πρὸς τὸ παρὸν σὲ ἔξι θεματικὸς τόμους, καὶ ἔχουν μεταφρασθῆ καὶ

σε πολλές άλλες γλώσσες. Για τόν άγιο Παΐσιο υπάρχουν πολλά ντοκουμανταίρ στο διαδίκτυο και άφιερώματα τηλεοπτικῶν έκπομπῶν. Παραπέμπω στο ρωσικῆς παραγωγῆς σχεδόν πεντάωρο ντοκουμανταίρ στὸν ιστότοπο <https://www.youtube.com/watch?v=ogrXOu4Nk1c>, στὸ ντοκουμανταίρ τὸ ὁποῖο παρήγαγε ἡ Ἐνωμένη Ρωμοσύνη <https://www.youtube.com/watch?v=odM5kpiRiSo>, καθὼς καὶ στὸ τηλεοπτικὸ άφιέρωμα <https://www.youtube.com/watch?v=RnBfdRjcPY>.

Ἅγιος Ἰάκωβος Τσαλίκης (1920-1991). Για τὴν ὀσιακὴ μορφὴ του ἔχει έκδοθῆ παλαιότερα τὸ βιβλίο τοῦ Στυλιανοῦ Παπαδόπουλου, Ὁ μακαριστὸς Ἰάκωβος Τσαλίκης καὶ προσφάτως ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Δαυίδ τὸ βιβλίο Ὁ ὀσιος Ἰάκωβος (Τσαλίκης). Για τὴν ζωὴ καὶ τὴν δρᾶσι τοῦ λαοφιλοῦς καὶ χαρισματικοῦ αὐτοῦ άγιου ὑπάρχει τὸ ἔξῃς ἔνδιαφέρον ντοκουμανταίρ: <https://www.youtube.com/watch?v=2nBcLAN1fa8>.

Ἅγιος Πορφύριος Μπαϊρακτά-

ρης (1906-1991). Τὸ βιβλίο *Βίος καὶ Λόγοι* έκδόσεως τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Χρυσοπνηγῆς Χανίων μᾶς δίνει μία πρώτη εἰκόνα γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν δρᾶσι τοῦ άγιου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἔζησε καὶ διηκόνησε στὸ κέντρο τῶν Ἀθηνῶν, τὴν Ὁμόνοια, στὴν Πολυκλινικὴ Ἀθηνῶν ἐπὶ 33 χρόνια. Σύντομο ντοκουμανταίρ μπορεῖ νὰ βρῆ κάποιος στὸν ιστότοπο: <https://www.youtube.com/watch?v=UruLzvxMStc>.

Τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω ὀπτικά ὕλικά μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ποικιλοτρόπως ἀπὸ τοὺς πιστοὺς, προκειμένου νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ ἔμπνευσθοῦν ἀπὸ τὴν άγία ζωὴ αὐτῶν τῶν θεοφιλῶν προσώπων. Καὶ αὐτὴ ἡ άξιοποίησις φανερώνει τὴν θετικὴ πλευρὰ τῆς τεχνολογίας καὶ τοῦ διαδικτύου πρὸς προβολὴ καὶ διάδοσι τοῦ καλοῦ καὶ τῆς άρετῆς.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνει μὲ τοὺς ἔξῃς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

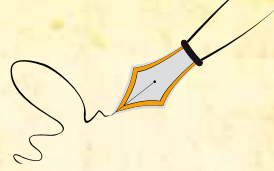
- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποῦ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνων ὕπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειῶνετε ρητῶς τὸ ὄνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἔπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθίνα). Προβλέπεται ἔπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποῦ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὀσους ἔχουν ὀφειλί. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση δὲν προβλέπεται ἔπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

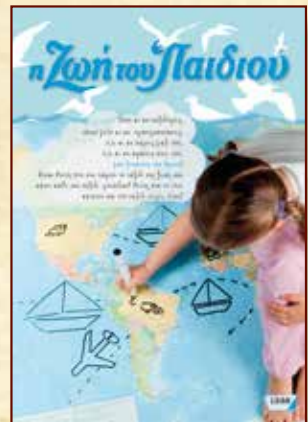
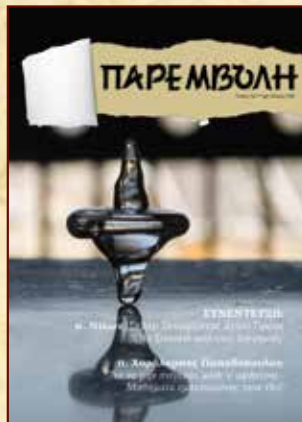
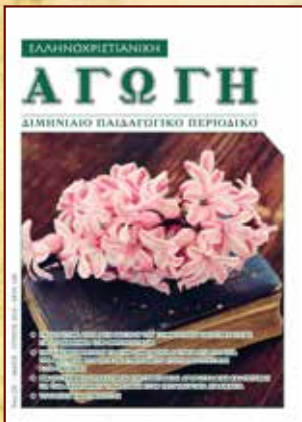
Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἔπιταγές, γιὰτι ἀδυνατοῦμε νὰ τῆς εἰσπράξομε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεία ποῦ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:
 – IBAN: GR1102602010000940100366081
 – BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Άξιζει νά διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική και κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό της νεότητας και τὴ σφραγίδα της πίστες και της παιδείας.

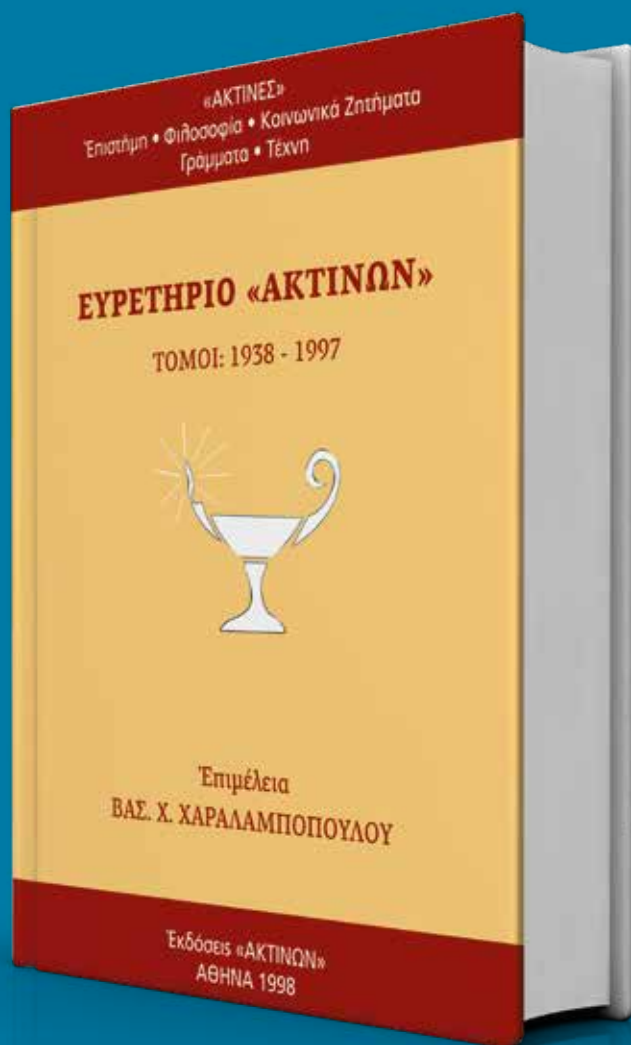
Τὸ μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023